

**TC
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
ANA BİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİ
(714-756)**

Pakize BİLGİN

**Danışman
Doç. Dr. Esra DOĞAN TURAY**

Mardin-2022

**TC
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
ANA BİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİ
(714-756)**

Pakize BİLGİN

**Danışman
Doç. Dr. Esra DOĞAN TURAY**

Mardin-2022

TC

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı 18806009 numaralı öğrencisi Pakize BİLGİN'in hazırladığı “**Endülüs'te Valiler Dönemi (714-756)**” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca /.../2021 Günü saat’te yapılmış, tezin onayına OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan..... (imza)

Doç. Dr. Esra DOĞAN TURAY (Danışman)

Üye..... (imza)

Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ

Üye.....(imza)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇEKİÇ

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..../..../2021

.....

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet KIRKAN

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

Pakize BİLGİN

.../06/2022

Yüksek Lisans Tezi

Endülüs'te Valiler Dönemi (714-756)

Pakize BİLGİN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

2022:Sayfa

ÖZET

Yaklaşık 8 asır süren Müslümanların Endülüs'teki varlıklarının ilk safhası olan Valiler Dönemi (714-756), Endülüs İslâm Devleti'nin kuruluş, yerleşme ve tahkim evresini teşkil eder. Bu dönem, yabancı bir coğrafyada, Avrupa'nın Batı tarafında, Müslümanlar ile Avrupa arasında doğal bir duvar/sınır olan Akdeniz'in kuzeyinde inşa edilen bir devletin ortaya çıkış dönemidir.

Bu çalışma, Müslümanların İberik Yarımadası'nda teşekkül eden ilk devletlerinin kuruluş dönemi olan valiler dönemindeki askerî, siyasî ve toplumsal hadiseleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu dönemde vuku bulan dahilî ve haricî isyanlar sıkça valilerin değişmesine neden olmuş, siyasî, toplumsal ve ekonomik istikrar sekteye uğramıştır. Dahilî ve haricî problemlerin varlığı, Endülüs valilerinin yürütmüş oldukları fetih harekâtlarını yavaşlatmış olsa da, Avrupa'nın içlerine doğru yaptıkları akınlar uzun süre devam etmiştir. Valiler döneminin Endülüs Tarihi içerisindeki öneminin tespiti bu çalışmanın diğer önemli bir hedefidir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Valiler Dönemi, Belâtüşşühedâ Savaşı, Berberî İsyânları

Master Thesis

The Period of Governors in Andalusia (714-756)

Pakize BİLGİN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Institute of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

2022:pages

ABSTRACT

The Governors Period (714-756), which is the first phase of the existence of Muslims in Andalusia, which lasted for about 8 centuries, constitutes the establishment, settlement and fortification phase of the Islamic State of Andalusia. This period is the period of the emergence of a state built in a foreign geography, on the western side of Europe, in the north of the Mediterranean, which is a natural wall/border between Muslims and Europe.

This study aims to examine the military, political and social events in the period of the governors, which is the foundation period of the first states of the Muslims in the Iberian Peninsula. Internal and external revolts that took place in this period caused frequent changes in governors, and political, social and economic stability was disrupted. Although the existence of internal and external problems weakened the Andalusian governors' love for jihad, they continued their conquest operations towards the interior of Europe for a long time. It is aimed to determine the importance of the period of governors in the history of Andalusia by seeing the conquest operations and internal problems.

Keywords: Andalusia, Governors Period, Battle of Belâtüşşüheda, Berber Revolts

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	ix
ÇALIŞMANIN KAYNAKLARINA DAİR	1
GİRİŞ	4
İSLAM FETHİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER	6
Sosyo-Ekonomik Bunalım	6
Dinî ve Mezhebî Anlaşmazlıklar.....	8
Siyasî ve Askerî Çatışmalar	9
BİRİNCİ BÖLÜM	24
ENDÜLÜS VALİLERİ VE İCRAATLARI (İNŞÂ DÖNEMİ)	24
1.1 Abdülaziz b. Musa ve Dönemi	24
1.1.1 Abdülaziz'in Tüdmir ile Yaptığı Anlaşma.....	26
1.2. Semh b. Mâlik el-Havlân ve Dönemi.....	29
1.3. Anbese b. Suheym b. el-Kelbî ve Dönemi	32
1.4. Abdurrahman b. Abdullah el-Ğafikî ve Dönemi.....	35
1.5. Ukbe b. Haccac ve Dönemi.....	36
İKİNCİ BÖLÜM	38
POİTIERS (BELÂTÜŞŞÜHEDÂ) SAVAŞI VE SONUÇLARI	38
2.1. Belâtüşşühedâ Yenilgisinin Sonuçları.....	42
2.2. Endülüs'te Dahilî Sorunların Ortaya Çıkması	47
2.3. Endülüs'te Yeni Bir Güç Odağının Doğuşu: Suriyeliler (Şamiyyûn).....	49
2.4. Endülüs'te Dahilî Rekâbet ve Savaşların Sonuçları.....	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	62
SON VALİ: YUSUF B. ABDURRAHMAN EL-FİHRÎ ve DÖNEMİ	62
3.1. Şekûnde Savaşı ve Sonucu.....	62
3.2. Amir el-Abderî İsyanı ve Sonucu.....	64
3.3. Yusuf el-Fihri'ye Karşı Yapılan Diğer İsyanlar.....	67
3.4. Valiler Döneminin Sonuna Doğru.....	67

3.4.1. Abdurrahman b. Muaviye'nin Endülüs Temaları	68
3.4.2. Endülüs Emevîleri Öncesinde Endülüs'teki Sosyo-Politik Durum.....	69
3.4.3. Abdurrahman b. Muaviye ve Yusuf el-Fihri Arasındaki Mücadele.....	70
3.4.4. Yeni Bir Devletin Doğuşu: Musâre Savaşı ve Sonuçları	72
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80

ÖNSÖZ

İslâm ve Avrupa tarihi açısından önemli gelişmelere kapı aralayan İberik Yarımadası'nın fethi, Müslümanların Avrupa'nın Batısı'nda büyük bir medeniyeti kurma ve yaşatma sürecinin başlangıcını teşkil eder. Avrupa üzerine bir güneş gibi doğan Endülüs'teki tecrübemiz, zaman zaman fetret dönemleri yaşasa da özgünlüğünü 8 asır boyunca korumaya çalışmıştır.

Endülüs'te Valiler Dönemi (714-756) isimli bu çalışma, Endülüs İslâm Devleti'nin kuruluş aşamasındaki hadiseleri ele almaktadır. Bu çalışmanın amacı, İslâm fethinden sonra, yaklaşık 40 yıl boyunca, Emevîlerin başkenti olan Şam'a bağlı bir vilâyet olarak idare olunan Endülüs'ün askerî, sosyo-ekonomik gelişmelerine ışık tutmaktır. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler, daha sonra vukû bulan olayların habercisi olacaktır.

Bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş'te, İslâm fethi öncesinde İberik Yarımadası'nın sosyo-ekonomik, siyasî ve dinî/mezhebî durumu ile fetih süreci ve fatihlerin harekâtları ele alınmıştır. Bu kısımda, valiler dönemine gelirken alınan mesafeler ve cereyan eden hadiseler incelenmiştir.

Birinci bölümde, Endülüs'ün ilk valisi olan Abdülaziz b. Musa'nın valiğinden, Ukbe b. Haccac'ın valilik dönemine kadar olan hadiseler ele alınmıştır. Ayrıca, bu bölümde, Endülüs'te Müslümanların zimmîlerin hak ve hukuklarını koruduklarına dair Tudmir bölgesinin Hıristiyan hakimi ile yaptıkları anlaşmaya da yer verilmiştir.

Belâtüşşühedâ (Poitiers) Savaşı ve sonuçlarının el alındığı *ikinci bölümde*, Müslümanların Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyişleri ve çıkan savaştaki mağlubiyetleri incelenmiştir. Sözkonusu savaşın Avrupa kimliğinin oluşumu üzerindeki etkisinin tartışıldığı bu bölümde, algının gerçeğin üzerine çıktığı tespitine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, yeni bir güç merkezi olarak Endülüs'e gelen Suriyelilerin (Şâmiyyûn) yaptıkları, Endülüs'ün son valisi olan Yusuf el-Fihri ve Endülüs Emevîleri'nin kurucusu olan Abdurrahman b. Muaviye arasındaki rekâbetler ele alınmıştır. Bu kapsamda, meydana gelen hadiselerin sebepleri analiz edilerek, valiler dönemini sona erdiren nedenler tetkik edilmiştir. Endülüs Emevîleri'nin kuruluş süreci, valiler dönemi bağlamında ele alınmıştır.

Bu çalışmanın konu tespitinden ve çalışmanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesine kadar birçok insanın yardımını gördüm. Endülüs tarihinin önemli bir evresine odaklanmam gerektiğini bana tavsiye eden ve bu hususta her türlü desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Esra Doğan Turay'a teşekkür ederim. Kendisinin yol göstermesi, yardımları

ve teşvikleri olmasaydı, muhtemelen bu çalışma olmayacaktı. Ayrıca, İspanyolca ile İngilizce eserleri ve anlamakta zorluk çektiğim Arapça metinleri tercüme edip bunlardan faydalanmamı sağlayan kıymetli eşim Feridun Bilgin'e ve Mardin Artuklu Üniversitesi Kütüphanesi personeline de teşekkürü bir borç bilirim.

Pakize BİLGİN

Mardin 2022

KISALTMALAR

(as)	:	Aleyhisselam
(sav)	:	Sallallahu aleyhi vesellem
a.e.	:	Aynı eser (yayınevi, tahkik veya tarih farklı olduğunda)
a.mlf.	:	Aynı müellif (Aynı yazar)
akt.	:	Aktarma
b.	:	bin (oğlu)
b.a.	:	Eserin/kaynağın bütününe atıf
bk.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
h.	:	Hicri
Hz.	:	Hazreti (kıymetli, sayın, sevilen)
İsp. çev. :	:	İspanyolca'dan çeviri
m.	:	Miladi
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm
Rdk.	:	Redaktör
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa/sayfalar
SBD	:	Sosyal Bilimler Dergisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik
trc.	:	Tercüme
t.y.	:	Basım tarihi yok
v.d.	:	ve diğerleri/ve devamı
yy.	:	Yüzyıl

ÇALIŞMANIN KAYNAKLARINA DAİR

Bu çalışmanın kaynaklarından birisi, Endülüs Tarihi'nin önemli müelliflerinden birisi X. asırda yaşamış olan İbnü'l-Kütiyye'nin (ö.367/977), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*¹ isimli eseridir. Eserde, Endülüs'ün fethine ve tarihine dair önemli bilgilere yer verilmiştir.

Müellifi meçhul olan *Ahbâru Mecmû'a*² isimli eserde, Endülüs'ün fethinden, Emevî halifesi III. Abdurrahman döneminin sonuna kadar meydana gelen hadiseler yer verilmiştir. Bu bilgiler zaman zaman menkıbe ve şiir şeklinde yer almıştır. Çalışma konumuz olan Valiler dönemiyle ilgili kıymetli bilgilerin yer aldığı bu eserden ciddi anlamda faydalandık.

*El-Beyânu'l-muğrib fî ahbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*³ isimli eserin müellifi olan İbn İzârî (ö. 712/1312'den sonra) çalışmamızda faydalandığımız bir diğer kaynağımızdır. Sözkonusu eserin ikinci cildi, Endülüs siyasî tarihine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu ciltte, fetihten mülûkü't-tavaîf döneminin sonuna kadar meydana gelen siyasî gelişmeler ele alınmıştır.

Mağrib'li bir alim ve tarihçi olan Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî'nin (ö. 1041/1632) *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*⁴ adlı eseri faydalandığımız önemli kaynaklarımızdan bir diğeridir. Bu eserde, Endülüs'ün sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik yaşamına dair kıymetli bilgilere yer verilmiştir.

Latince yazılan ve daha sonra da İspanyolca'ya çevrilen ve müellifi meçhul olan (Tuleytulalı veya Kurtubalı bir müsta'rebin yazdığı eserdir) *Crónica del 754* (Continuatio Hispana veya Anónimo de Córdoba) isimli kronik Bizans, Vizigot tarihi ve Endülüs Müslümanları'nın genişlemesine dair kıymetli bilgiler vermektedir. Bu eserin İspanyolca

¹ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Nşr.: İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut 1989; İbnü'l-Kütiyye'nin tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî'dir. Ayrıntılar için bk. Fuat Günel, "İbnü'l-Kütiyye", DİA, XXI, 117.

² Müellifi meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, (thk. İbrahim el-Ebyârî) Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Beyrut 1981; Eserle ilgili olarak ayrıca bk. Ahmet Ağrakça, "Ahbâr Mecmû'a", DİA, I, 489.

³ İbn İzârî, *El-Beyânu'l-muğrib fî ahbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, Nşr.: G. S. Colin-E. Lévi-Provençal, İkinci Baskı, Beyrut 1980; Ayrıca, bk. Mehmet Özdemir, "İbn İzârî", DİA, XX, 98.

⁴ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, Tahk.: İhsan Abbas, Beyrut 1988; Makkarî'nin yaşamı ve eserleri için bk. Mehmet Özdemir, "Makkarî", DİA, XXVII, 445.

versiyonuna ulaşamadık. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*⁵ isimli eserin içindeki İngilizce tercümesinden faydalandık.

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-büldân*⁶ isimli eseri faydalandığımız bir diğer önemli kaynaktır. Bu eser, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminden hicrî III. asra kadar, Müslümanların ilk fetih harekâtlarını bölge ve şehir esasına göre anlatmıştır.

Ebü Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid b. Alî et-Temîmî el-Merrâküşi'nin (ö. XIII. yüzyılın ortaları) *el-Mu'cib fi telhîsi ahbâri'l-Mağrib*⁷ isimli eseri, çalışmamızda kullandığımız bir diğer önemli eserdir. Endülüs ve Mağrib tarihinin ana kaynaklarından biri olan bu eserde, Endülüs'ün fethinden (711) itibaren 1269 yılına kadar meydana gelen hadiseler anlatılmıştır.

Ahmed b. Ömer b. Enes el-Uzrî'nin *Nusûs 'an'i-Endelüs*⁸ isimli eseri, Abdülaziz b. Musa'nın Tudmir bölgesi hakimi ile yaptığı anlaşmanın metnini ihtivâ etmesi açısından çalışmamız için önemlidir.

Modern dönem çalışmaları arasında bulunan Haccî, Abdurrahman Ali el-Haccî'nin, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*⁹ isimli eseri, İmamüddin, S. Muhammed İmamüddin'in *Endülüs Siyasi Tarihi*¹⁰ isimli çalışması, redaktörlüğünü Hakkı Dursun Yıldız'ın yaptığı *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*¹¹ isimli hacimli çalışma ve Hugh Kennedy'nin, *Endülüs, Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*¹² isimli

⁵ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, Translate: Kenneth Baxter Wolf, Second Edition, Liverpool University Press, Liverpool 2011; *Crónica del 754* yazarının kim olduğu ve profiline dair bir İspanyolca makale için bk. Fernando González Muñoz, “Un perfil para el autor de la Crónica Mozárabe de 754”, *Collectanea Christiana Orientalia* 15 (2018), p. 31-38.

⁶ El-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev.: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı, Ankara 1987; *Fütûhu'l-Büldân* hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Fütûhu'l-Büldân”, *DİA*, XIII, 258-259; Mustafa Fayda, “Belâzürî”, *DİA*, V, 392-393.

⁷ El-Merrâküşi, Abdülvâhid b. Ali, *el-Mu'cib fi telhîsi ahbâri'l-Mağrib*, Brill 1881; Ayrıca bk. Abdülkerim Özaydın, “Abdülvâhid el-Merrâküşi”, *DİA*, I, 278.

⁸ Ahmed b. Ömer b. Enes el-Uzrî, *Nusûs 'an'i-Endelüs*, thk.: Abdülaziz el-Ehvanî, Madrid 1965.

⁹ Abdurrahman Ali el-Haccî, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, Çev.: Kadir Kınar, Harf Yayınları, İstanbul 2017.

¹⁰ S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Çev.: Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990.

¹¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1988.

¹² Hugh Kennedy, *Endülüs, Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, Çev.: Ayşenur Demir, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.

çalışması ve Hüseyin Munis'in, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikîyye ve'l-Endelüs*¹³ ile *Fecru'l-Endelüs*¹⁴ isimli eserleri sıkça başvurduğumuz telif çalışmalarının başında gelmektedir.

Ana kaynak ve telif eserlerin yanında, ülkemizde Endülüs tarihi, kültür ve medeniyeti alanında eserleri ve makaleleri bulunan Mehmet Özdemir, İsmail Hakkı Atçeken gibi kıymetli ilim insanlarının yazmış oldukları ansiklopedi maddelerinde de faydalandık.

¹³ Hüseyin Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikîyye ve'l-Endelüs*, Matbaatü Camiatü Fuâdü'l-Evvel, 1948.

¹⁴ Hüseyin Munis, *Fecru'l-Endelüs*, Beyrut 2002.

GİRİŞ

Endülüs'ün¹⁵ fethi, Müslümanların Kuzey ve Batı Afrika'daki fetih sürecinin doğal bir uzantısı olmuştur. Bilindiği üzere, Kuzey Afrika'nın fetih süreci (Mağrib)¹⁶ Amr b. As'ın Mısır'ı fethetmesiyle (642) başlamıştır. Libya üzerinden başlatılan fetih harekâtı, Ukbe b. Nafi'nin İfrîkiye'yi ele geçirmesiyle (670) hız kazanmıştır. Ukbe b. Nafi'nin Uzak Mağrib'i (Mağrib-i Aksâ) yani Fas ve Moritanya topraklarını fethetmesiyle bu süreç tamamlanmıştır (680). Ukbe, Tunus'u fethettikten sonra Kayrevan şehrini kurmuş ve burasını Kuzey Afrika topraklarının idarî merkezi yapmıştır. Ukbe b. Nafi'nin başarıları, Bizans'ın Kuzey Afrika'daki başkentleri olan Kartaca'dan çekilmesine neden olmuştur (698).¹⁷ Ukbe b. Nafi, bir rivâyete göre devesini denize doğru sürmüş: “*Ya Rabbi! Şahitsin ve görüyorsun ki bu deryayı umman ilerlememe mani olmasaydı ismi celilini daha ileri götürürdüm.*”¹⁸ demiştir. Müslümanların Kuzey Afrika'daki genişlemeleri tedricî olmaktan ziyade bir sıçrama serisi şeklinde hızlı olmuştur.¹⁹

Müslüman coğrafyacılara tarafından Kuzey Afrika toprakları üç kısma taksim edilmiştir; Bugünkü Libya topraklarının yer aldığı bölgeye Yakın Mağrib (Mağribü'l-ednâ),

¹⁵ Araplar tarafından İspanya için kullanılan ve Müslümanların hakimiyetinden sonra da İspanyolca'ya *Andalucía* olarak geçen *Endülüs* isminin kökeni tam olarak tespit edilmiş değildir. Hispania'nın karşılığı olarak fetihden sonra 716'da basılmış olan bir sikke üzerinde bu ismin kullanıldığını tespit edilmiştir, bk. Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 211.

¹⁶ İslâm kaynaklarında, Doğu İslâm dünyasının sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ'yı içine alan bir coğrafi alan Mağrib olarak yer almaktadır. Bugün bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya bulunmaktadır, bk. İbrahim Harekât, “Mağrib”, *DİA*, XXVII, 314.

¹⁷ S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Çev.: Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990, s.17.

¹⁸ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Haz. Yasemin Ödük ve arkadaşları, Selis Yayınları, İstanbul 2005, s.19.

¹⁹ W. Montgomery Watt-Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, Çev.: Cumhur Ersin Adıgüzel ve Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s.11.

Tunus ve Cezayir'in yer aldığı kısmına Orta Mağrib (Mağribü'l-avsât) ve Fas ve Moritanya'nın bulunduğu tarafa ise Uzak Mağrib (Mağribü'l-aksâ) olarak isimlendirilmiştir.²⁰

Müslümanlar, Mağrib topraklarına ulaştıklarında, burada bir miktar Bizanslı ve Vandallı bulunmakla birlikte halkın büyük çoğunluğu Berberî²¹ asıllıydı. Berberîlerde, tıpkı Araplarda olduğu gibi kabile hayatı egemendi.²² Bu sırada Bizanslıların Kartaca ve Trablusgarp başta olmak üzere bazı kaleleri vardı. Bu kalelerin ihtiyaçları denizden karşılanıyordu.²³

700 senesinden itibaren Kuzey Afrika valiliğini ele geçirmiş olan Mûsâ b. Nusayr²⁴, Kartaca şehrinin Batı taraflarını ele geçirerek Bizanslıları buradan çıkarmış ve Atlas Okyanusu'na kadar olan bölgeleri emir komutasına almıştı. Böylece, Avrupa'nın fethine yönelik bir köprü başı ele geçirilmiş oluyordu.²⁵

Fetih öncesi, İber Yarımadası²⁶, Germen kavimlerinden biri olan Vizigotların idaresindeydi. Vizigotlardan önce, Fenikeliler, Grekler, Romalılar ve Franklar, farklı tarihlerde burada egemenlik kurmuşlardı. Vizigotlar'ın hemen öncesinde (V. asrın başlarında) bir müddet, Betica bölgesinde hakimiyet kuran Vandallar, İspanya topraklarında ciddi anlamda tahribata yol açtılar. *Barbarlık* ve *vahşilik* anlamına gelen *Vandalizm*, Vandalların yıkıcı etkilerini göstermektedir. Vandallar daha sonra, Kuzey Afrika'ya geçip Cezayir ve Tunus'a yerleşmiştir.²⁷

V. asrın başlarından itibaren aşamalı bir şekilde, İberik Yarımadası'na yerleşen Vizigotlar, Franklar, Süevler, Alanlar, Basklılar ve Bizanslılarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Vizigotlar, bir Roma eyaleti olan ve ülkenin kuzeydoğusunda bulunan Terrâkûnensis'ye (Tarraconensis) yerleştiler (414).²⁸ İberya'ya hakim olan Vizigotlar, üçyüz yıl boyunca (414-712), halkı demir ökçeleri altında inletmişlerdi.²⁹

²⁰ Harekât, "Mağrib", DİA, XXVII, 314.

²¹ Bizanlılar Kuzey Afrika'yı işgal ettiklerinde ciddi bir mukavemetle karşılaşmışlardı. Onların hakimiyetini kabul etmeyen halka Barbaros demişlerdi. Müslümanlar bu bölgeye geldiklerinde Bizanslılardan duydukları Barbaros kelimesini Berber olarak telaffuz etmişlerdi, geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", DİA, V, 478.

²² Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014, s.15.

²³ Hugh Kennedy, *Endülüs, Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, Çev.: Ayşenur Demir, Dergah Yayınları, İstanbul 2019, s.19.

²⁴ Mûsâ b. Nusayr, Suriye'deki Kefermüsrâ köyünde doğmuştur (640). Mısır valisi Abdülaziz b. Mervân'ın himayesinde bürokrasinin basamaklarında yükselen Musa, Abdülaziz tarafından İfrîkiye ve Mağrib valiliğine tayin edilmiştir, geniş bilgi için bk. Câsım el-Ubûdî, "Mûsâ b. Nusayr", DİA, XXXI, 224.

²⁵ Philip K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev.: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 1995, s.776.

²⁶ İber Yarımadası, Tarraconensis, Carthaginensis, Baetica, Lusitania ve Gallaecia olarak üzere büyük eyaletlerden teşekkül ediyordu, bk. Kennedy, s.17.

²⁷ Özdemir, *Endülüs*, s.17.

²⁸ Watt-Cachia, s.15; İmamüddin, s.18.

²⁹ İmamüddin, s.18.

İSLAM FETHİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

Sosyo-Ekonomik Bunalım

İslam fethi öncesinde, İspanya'da halk kabaca iki gruba ayrılmıştı; yönetenler ve yönetilenler. Üst sınıfı teşkil edenler kral, rahipler ve soylulardı. Alt sınıfta ise, kasabalılar, serfler ve köleler yer alıyordu. 8. Asrın başından itibaren Romalı ve Vizigot soyluları tek bir sınıf altında birleşmişlerdi: *las clases altas*.³⁰ Vizigot yönetiminin ayrıcalıklı sınıflarından biri de başpiskopos ve piskoposlardan oluşan din adamları sınıfıydı. Din adamlarının krallara yakın olması, Kilise Meclisi'nin ülkenin idaresinde önemli bir etkiye sahip olmasına neden olmuştur. Ayrıca, din adamları arasında var olan hiyerarşi, kilise ileri gelenlerinin diğer küçük derecedeki din adamlarını küçümsemesine neden olmuştu. Vizigot aristokrasisini teşkil eden prensler ve senyörler ise, günlerini oyunla, ziyafet ve binicilikle geçirirdi. Saraylarda oturan bu grup, halkın sorunlarıyla pek az ilgilenirlerdi.³¹

Vizigot toplumunda alt tabakayı teşkil eden halktı. Halkı ise, iki kısma ayırmak mümkündü: Birinci grup, 25 dönümden fazla toprağı olmayan ve belediye işlerinde çalışan orta sınıftı. Sahip oldukları toprakları devretme hakkı olmayan bu kesim, topraklarında çalışan çiftçiler adına kendi imkanlarından toprak vergisini vermek zorundaydılar. Bu nedenle sık sık topraklarını terk edip asker olmayı tercih ediyorlardı.³²

İkinci grupta yer alan halk ise, toplumun en aşağı tabakasında yer alan serfler ve kölelerdi. Serfler, Roma döneminden kalma Roma asıllı İspanyollar olup, çiftçilikle uğraşan halktı. Toprağı işlemek veya asker olmak arasında seçim yapmak zorundaydılar. Kaderleri ekip biçtikleri toprakla aynıydı. Toprağın satılması demek, ona bağlı olan serflerin de satılması demektir. Bedeni cezalandırmaya maruz kalan serfler, hem toprak hem de kişisel vergilerini ödemek zorundaydılar. Vizigot döneminde tüm hakları elinden alınan serfler, köle statüsüne konulmuşlardı. Efendisinin izni olmadan bir serf ya da köle evlenemezdi. Şayet, evlenirlerse bu evlilik gayri meşru olarak kabul edilirdi.

Vizigot toplumunda çeşitli sınıflara ayrılan köleler ise, her türlü haklardan mahrum bırakılmış olan bir diğer toplumsal kesimdi. Mal gibi alınıp satılan köleler, hayatın her alanında hizmet etmekle mükelleftiler. İmtiyazlı sınıfların zulmüne dayanamayan bazı serf ve

³⁰ Susana Rodríguez Rosique, "La época visigoda", *biblioteca virtual universal*, s.2. (<https://www.biblioteca.org.ar/libros/155206.pdf>)

³¹ Watt-Cachia, s.16; İmamüddin, s.19.

³² İmamüddin, s.19-20; Dozy, s.216.

köleler ormanlık alanlara kaçarak eşkıyalık faaliyetlerine başlıyorlardı. Toplum için bir tehdit olan bu grubun ahlaki durumu da kötüleşmiştir.³³

Köylüler ve kölelerin yanında, hür insanlar da kendilerinin temel insani imkanlardan mahrum olduklarını düşünüyorlardı. Toplumun her tabakasına yayılmış olan karamsarlık ve hoşnutsuzluk, halkın büyük çoğunluğunun Müslüman fatihleri bir kurtarıcı olarak görmelerine neden olmuştur.³⁴ Müslüman fatihler, yerel halkın muhalefet etmemesi ve Vizigot krallığının zayıflığından istifade ederek, hızlıca İberik Yarımadasını ele geçirdiler.³⁵

Bazı araştırmalara göre, erken Roma döneminde, İberya'da yaklaşık altı milyon nüfus vardı. Bu sayı, Vizigot döneminin sonuna doğru veba ve savaşlar nedeniyle dört milyona düşmüştü.³⁶ Kuzey İspanya'daki Bask ve Asturyalıların yaşadıkları yerler başta olmak üzere, insanların merkezi yerlerden uzak ve bağımsız bir şekilde yaşadıkları yerlerde ise, ilkel dağ toplulukları vardı. İspanya'nın geneli bu şekildeydi.³⁷

İspanyol toplumunun ekonomik durumu adeta felç olmuştu. İmtiyazlı sınıf vergiden muaf tutulmuştu. Dolayısıyla, devletin tüm yükü orta sınıfın sırtına bindirilmişti. Kasabalılar, serfler ve köleler bu yükü taşıyamadıkları zaman veya imtiyazlı sınıfın taleplerini karşılayamadıkları zaman işkenceye tabi tutulmuşlardı. Bu sebeple, değirmenler, atölye ve fabrikalar kapanmış, büyük araziler kendi kaderlerine tek edilmişti. Yolların bakımsız olması, şehirler arasındaki ticareti olumsuz etkilemiş, ticaret durma noktasına gelmiştir.³⁸

Vizigot şehirleri, Roma döneminden de kötü duruma düşmüşlerdi. Şehirliler birçok imtiyazını kaybetmişti. İlkel devlet yapısına sahip olan Vizigotların, bozulan ekonomik ve sosyal dengeleri düzeltmeleri zordu; fakat, bu durumun muhtemel sebebi, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra yaşanan ekonomik bunalımdı. Vizigotların tacir olan Yahudilere karşı takındıkları sert tavır, ticaretin kıymetini takdir edememelerinden ileri gelmiş olabilirdi.³⁹ Tedavüldeki madeni paralar azdı ve alışverişlerin çoğu takas usulü ile yapılıyordu.⁴⁰

³³ İmamüddin, s.21.

³⁴ Watt-Cachia, s.17.

³⁵ Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, Çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s.112.

³⁶ Kennedy, s.18.

³⁷ Kennedy, s.19.

³⁸ İmamüddin, s.21.

³⁹ Watt-Cachia, s.17.

⁴⁰ Kennedy, s.18.

Dinî ve Mezhebî Anlaşmazlıklar

Vizigotlar, Hıristiyanlığın Arian mezhebine mensuplardı. Bu düşünce dışındaki inançlara toleransları yoktu. Halk ise, genel itibariyle Katolik inancını benimsiyordu. Vizigot yöneticiler ile halk arasındaki inanç ayrılığını gidermek amacıyla, 587’de Vizigot kral Recared (m.586-601), mezhep değiştirerek Katolik olduğunu ilan etti. Böylece, İspanya tarihinde Katolikliği devlet dini olarak benimseyen ilk kimse oldu. Bu tarihten sonra, İberik Yarımadası’yla, Fransa’nın Septimaniye eyaletini kapsayan birleşik bir krallığın kurulmasına zemin hazırlandı.⁴¹

Bu tarihten itibaren İspanya, diğer dinlere karşı acımasız bir şekilde mücadele etmiştir. İspanyol toplumunda zengin ve aydın bir çevre olan Yahudilere karşı çok sert bir şekilde harekete geçilmiştir. Yahudilere yapılan baskılar nedeniyle Yahudiler din değiştirmek zorunda kalmıştır. Kralların ve piskoposların yönetimde birlikte hareket etmeleri, Yahudilerin toplumda “düşman” olarak görülmesinin en önemli sebebi olmuştur.⁴²

Vizigot kralı Sisebut, Yahudilerin din değiştirmemesi durumunda mallarına el konulmasını ve sürgün edilmelerini ihtiva eden bir ferman yayımladı (m.611). Bu fermanın sonra 90.000 Yahudi din değiştirip Hıristiyan oldu. Zaman zaman toplanan kilise konseyi, Yahudilerin Hıristiyan olması için baskıya devam etti. Bu baskılar sonuç verir ve 612 ile 620 yılları arasında 90.000 Yahudi daha din değiştirdi. Yahudilerin sünnet ve evlilik merasimleri, kutladıkları Hamursuz Bayramı gibi bayramlar yasaklandı. Çocuğunu vaftiz ettirmeyen Yahudiye 100 kırbaç vurulur, toprağı kral adına elinden alındı ve teşhir için saçları traş edildi. 681’deki Kilise Konseyi’nde alınan kararla, Yahudilerin ya vaftiz olmaları ya da sürgün edilmelerine dair karar alınır. 693’te Konsey bu kez, Yahudilerin ticaret yapmalarını yasaklamıştı. Bu karardan sonra ticaret yapmaları imkansız hale gelen Yahudiler, Kuzey Afrika’daki Yahudilerle birlikte Vizigotlara karşı işbirliği yapmaya başladılar. 694’te yapılan başka bir Konsey’de ise, Yahudilerin köle olarak satılmalarına ve Yahudi çocuklarından yedi yaşından küçük olanların vaftiz edilmelerine karar verilmiştir. Bunun üzerine bir ayaklanma hazırlığı yapan Yahudiler, planlarının fark edilmesiyle daha da kötü duruma düşmüşlerdir. Eşyalarına ve mülklerine el konulan Yahudiler, topluca köleleştirilmişlerdir. Yahudi cemaati içinde evlilikleri yasaklanmış, Hıristiyan kölelerle evlendirilmişlerdir.⁴³

⁴¹ Watt-Cachia, s.16.

⁴² Watt-Cachia, s.17.

⁴³ Watt-Cachia, s.17; İmamüddin, s.22-23.

Bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere, Yahudilere karşı İspanyol yönetiminin aldığı sert kararlar, Yahudilerin Müslüman fatihlere İspanya ile ilgili önemli bilgiler vermelerine neden olmuştu.⁴⁴

Siyasî ve Askerî Çatışmalar

Şam merkezli Emevî Devleti'nin Kuzey Afrika valisi olan Mûsâ b. Nusayr döneminde, İspanya tahtında Baetica dükü olan Rodrigo (Ar. Luzrik) vardı. Rodrigo, merhametli bir kral olarak bilinen Witiza'nın (698-710) çocuklarına karşı piskoposlar tarafından seçilmişti. Witiza, 15 Kasım 700'de babası Egica tarafından Vizigot tahtına vâli tayin edilmişti.⁴⁵ İspanyol yazar Simonet, Witiza'nın şahsi özellikleriyle ilgili yorum yaparken onun kötülere karşı zayıf ve hoşgörülü, iyi olana karşı sert ve kaba, din adamlarına rahatsızlık veren ve Yahudilere karşı lütüfkar biri olarak tanıtır. Ayrıca, babasının düzene koyduğu devlet işlerini yürütememiş ve Hispano-Romen halkın desteğini yeterince alamamıştır.⁴⁶ Ama, babası tarafından sürgüne mahkum edilen kişilere itibarlarını iade etmekle kalmamış onlara hizmette de bulunmuş ve onlara topraklarını geri iade etmiştir.⁴⁷

Vizigotların yönetiminde İspanya, seçim yöntemi nedeniyle, sürekli bir istikrarsızlık dönemi geçirmiştir. VII. asrın ortasında, Toledo'daki kilise konseyi kral seçimiyle ilgili şu kuralı koymuştur: Kral, soylular ve piskoposlar tarafından seçilecekti. Ayrıca kral, Katolik Hıristiyan olacaktı. Miras yoluyla ve doğuştan Got olacaktı. Ya Toledo'da ya da önceki kralın öldüğü yerde seçilecekti. Kral, tahta çıkmadan önce, krallığın kurallarına uyacağına dair yemin edecekti. Soylular, İspanya tahtının veraset yoluyla, babadan oğula geçmesine şiddetle karşıydılar. Hatta, taht uzun süre bir ailenin elinde kalırsa onun değişmesi gerektiğini düşünüyorlardı.⁴⁸

Kral olacak kimsenin, verasetle değil, seçimle iş başına gelmesi (bu seçimde piskoposların rolü büyüktü), taht üzerindeki rekabeti de şiddetli hale getirmiştir.⁴⁹ Bu rekabet 33 Vizigot kralından 11'nin taht mücadelesi esnasında ölümüyle sonuçlanmıştı. Özellikle Kral Wamba'nın tahttan indirilmesinden sonra (680) başlayan 30 yıllık kaos dönemi devleti temellerinden sarsmıştı. Kimi araştırmacılar, bu kaotik durumun nedeni olarak, bir Germen

⁴⁴ Watt-Cachia, s.17.

⁴⁵ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.104; Egica, 702 yılında ölecektir bk. E.A. Thompson, *The Goths in Spain*, Oxford 1969, s.249; D. Francisco Javier Simonet, *Historia de Mozárabes de España*, Real Academia de la Historia, Madrid 1903, 9.

⁴⁶ Simonet, s.9

⁴⁷ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.104-105.

⁴⁸ Kennedy, s.17-18.

⁴⁹ Ziya Paşa, s.22.

anlayışı olan kabilecilik sisteminin İspanya'ya uygun olmadığı halde, bu topraklara uygulaması olarak görür.⁵⁰

Teorik olarak Vizigot idarî sistemine bakıldığında, silah taşıma ehliyeti olan tüm hür insanların, kral tarafından çağrılmaları durumunda yerine getirmeleri gereken yükümlülükleri vardı. Her bir İspanyolu krala bağlayan yegane bağ sadakat borcuydu. VII. asrın sonuna doğru krallar, yeterli sayıda asker toplama konusunda zorluk çekiyorlardı.⁵¹ Kraliyet muhafızları dışında sürekli bir ordusu olmayan Vizigotlar, savaş zamanlarında asker toplama cihetine gidiyorlardı. Askerlerin masrafları daha ziyade, soylular tarafından karşılanıyordu.⁵²

Witiza döneminde İspanyol toplumu iki parçaya ayrılmıştı; İspanyol yönetimi için uygun olan ve Yahudilerle birlikte dini ve ve ahlaki çıkarlar için isteksiz olan toplumsal kesim ve manevi çıkarlarını maddi çıkarlarına tercih eden, Yahudilerin ülkeden kovulmasını isteyen ve Katolikliğin sosyal ve pratik zaferini arzulayan diğer bir toplumsal kesim. İlk kesim Vizigot aristokrasisinin büyük çoğunluğunu teşkil ediyordu. Ne Aryan (Ariusçu) ne de Katolik olan bu kesim, şüpheli ve kilisenin düşmanıydı. Bu nedenle kraliyet gücünü yumuşatarak onun aşırılıklarına karşı çıktı. Bu grubun öne çıkan isimlerinden biri Witiza'nın kardeşi ve o zaman İşbîliye (Sevilla) şehrinin metropolitanı olan Don Oppa (Opas) idi.⁵³

İkinci grubu temsil eden ve büyük çoğunluğu Hispano-Romen asıllı olan kişiler ise samimi olarak Katolik idiler. Militan düzeyde dindar olan bu kişiler arasında Betica Dükü Teodofredo, Rodrigo ve Pelayo gibi isimler yer alıyordu.⁵⁴

Kral Witiza 708 yılının sonlarında öldüğünde, Vizigot tahtını ve politikasını kendisine büyük yaşta bir evladı yoktu. Geride çocuk yaşta üç oğul bırakmıştı; Olemundo, Aquila ve Ardabasto. Witiza devlet düzeninde istikrarı sağlamak amacıyla, krallığı veraset sistemine bağlamak istemiştir. Bu amaçla ikinci oğlu Aquila'yı veliaht prens ilan etmiş ve onu Tarraconensis ve Septimania'ya atamıştır.⁵⁵ Bu atama beraberinde ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Yukarıda ifade ettiğimiz devletin yönetiminde söz sahibi olan iki etkin güç tarafından da bu atama benimsenmedi. Ve ülke Aquila'nın taraftarları ve karşıtları arasındaki başlayan savaşla tam bir iç savaşa sürüklendi.⁵⁶

⁵⁰ Watt-Cachia, s.16-17; İmamüddin, s.24.

⁵¹ Watt-Cachia, s.16.

⁵² Kennedy, s.18.

⁵³ Simonet, s.10.

⁵⁴ Simonet, s.11.

⁵⁵ Simonet, s.11; Watt-Cachia, s.18; Özdemir, *Endülüs*, s.20-21.

⁵⁶ Simonet, s.12.

Bu atamaya karşı olan muhalif kilise grubu, Witiza'ya karşı ayaklanır ve Gotik Galya'nın Betica dükü olarak o bölgeleri uzun süre idare etmiş olan kraliyet soyundan gelmemiş olsa bile yüksek ve şanlı bir soydan gelen tecrübeli bir devlet adamı olarak görülen⁵⁷ Rodrigo'yu yeni kral olarak seçerler. Cesur bir kimse olan Rodrigo, böylesi kritik bir dönemde kendisine sunulan bu teklifi geri çevirmedi ve krallığını Toledo'da resmen ilan etti. Vakit kaybetmeden askerlerini toplayarak Witiza ile birlikte hareket edenlerin üzerine gitmek için hazırlıklara başladı.⁵⁸ İki taraf arasında, açık bir meydan savaşı yapıldı ve savaşı Rodrigo kazandı ve Witiza hem savaşı hem de hayatını kaybetti.⁵⁹

Babası Witiza'nın ölümünden (709) sonra, bağımsız bir kral gibi adına para bastıran⁶⁰ Aquila, muhalifleri tarafından başkent Toledo'ya sokulmadığı gibi annesi ve kardeşleri Olemundo ve Ardabasto da başkentten kaçmak zorunda kalmıştır.⁶¹ Rodrigo, Witiza'nın oğullarının mülklerine el koymuş ve onları İberik Yarımadası'ndan kovmuştur. Afrika'ya giden Witiza'nın çocukları kaybettikleri tahtı geri almayı başaramazsalar da, daha sonraları ülkenin yıkımını (!) sağlayacakları etkili bir yardımı Müslüman fatihlerden bulmayı başardılar.⁶²

Rodrigo'nun seçilmesinde Vizigot senatosunda bulunan nüfuzlu kişilerin etkisi ve teşvikleri olmuştur. Bu seçim Witiza'nın ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Piskoposlar da kendisini desteklemişti. Rodrigo'nun seçilmesi Vizigot sarayındaki yüksek kademedeki devlet yetkililerinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir.⁶³

Müslümanların fetih hareketlerini İspanya'ya doğru genişletmeleri, Kuzey Afrika'daki fetihlerle paralellik arzemiştir. Bilhassa, Berberîlerin⁶⁴ İslam ordularına katılmaları, İspanya'nın fethedilmesinde önemli bir unsur olacaktır. Bu sebeple, bazı araştırmacılar Berberîler olmasaydı, İspanya'nın fethinin neredeyse imkansız olacağını ileri sürmüştür. İspanya'nın zenginliği ve hazineleriyle ilgili söylentiler, fatihlerin fetih duygularını okşamış olabilir.⁶⁵

⁵⁷ Simonet, s.13.

⁵⁸ Simonet, s.13.

⁵⁹ Simonet, s.13.

⁶⁰ Watt-Cachia, s.18; İmamüddin, s.25.

⁶¹ Özdemir, s.21.

⁶² Simonet, s.13.

⁶³ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.105; Thompson, s.249.

⁶⁴ Berberîler, el-Butr ve el-Berani olmak üzere iki gruba ayrılıyorlardı. Endülüs'e yerleşecek olan çoğu Berberî el Butr koluna mensuptu, bk. Kennedy, s.20.

⁶⁵ Watt-Cachia, s.15; Kennedy, s.20.

Araştırmacı Kennedy, Tanca'nın fethinden (m.707) sonra⁶⁶, İslam devletinin Batı'ya doğru genişlemesinin son sınırına vardığını dolayısıyla, varlığını devam ettirebilmesi için, gerekli fırsatların İspanya tarafından sunulduğu kaydeder. Ona göre, ganimetler tükenir, yeni fırsatlar oluşturulmazsa, kabileler birbirine düşer ve parçalanmalar kaçınılmaz olur.⁶⁷ Bu yorum, fetihlerin sadece, ganimet için yapıldığını iddia eden bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Halbuki Müslüman fatihlerin ana gayesi ilâhî kelimetullâhı yaymaktır. İnsanların gönüllerinin kazanılması, İslam ile insanlar arasındaki engellerin kaldırılması, Müslüman fatihlerin temel motivasyonuydu.⁶⁸

Müslümanların İspanya'yı fethetme düşüncesi Hz. Osman dönemine kadar götürülebilecek bir düşünceydi. Buna göre, Hz. Osman'ın emriyle, Abdullah b. Nafi' b. Husayn ve Abdullah b. Nafi' b. Abdülkays'ın yönetimindeki donanmanın İberik Yarımadası'na çıktığı rivayetidir (647). Bu rivâyetin doğru olmaması gerektiğini ifade eden Endülüs tarihi uzmanı Özdemir, söz konusu tarihte Müslümanların Tunus'u henüz fethetmediklerini ve bu fetih için de Müslümanların yeterli deniz gücüne sahip olmadıklarını kaydetmiştir.⁶⁹

Kuzey Afrika'nın Müslümanların hakimiyetine geçmesinde büyük emekleri olan Ukbe b. Nafi, şayet, gücü yetebilmiş olsaydı, Cebeli Tarık boğazından İspanya'ya geçmeyi düşünmüştür. Müslümanların Doğu İspanya'nın birtakım adalarına seferler düzenledikleri kaynaklarımızda yer almaktadır. Bu adalar arasında Balerik Adaları olarak da isimlendirilen Mayorka ve Minorka ile İbiza adaları vardı. Mûsâ b. Nusayr'ın oğlu Abdullah, Mayorka ve Minorka Adalarını fethetmiştir. Dolayısıyla, aşağıdaki satırlarda ayrıntıları verilecek olan ve İspanya'nın fethinin önemli gerekçeleri arasında yer alan Kont Julian'a dair anlatı, çok fazla abartılmamalıdır. Müslümanların İspanya topraklarına olan ilgileri çok önceleri ortaya çıkmış, Kont Julian'ın yardım talebi, Mûsâ b. Nusayr'ın fetih projesini hayata geçirmeyi düşündüğü zamana denk gelmiştir.⁷⁰

⁶⁶ Tanca, bu sırada Kont Julian'ın yönetimindeydi. Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Julian, Vizigot kralı Witiza'dan asker ve mühimmat desteği isteyerek, bu sırada Vizigotların yönetiminde bulunan Sebte'ye çekildi, bk. Simonet, s.14.

⁶⁷ Kennedy, s.23.

⁶⁸ Abdurrahman Ali Haccî, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, Çev.: Kadir Kınar, Harf Yayınları, İstanbul 2017, s.56.

⁶⁹ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 211.

⁷⁰ Haccî, s.57.

Müslümanların İspanya'yı fethetme düşüncesini ilk kez, bu sırada, Sebte'yi (Ceuta)⁷¹ idare etmekte olan Kont Julian'ın (Ar. Ulyan) yerleştiğine dair görüşler vardır.⁷² Buna göre, Witiza'nın damadı olan Kont Julian, kızı Florinda'yı devlet terbiyesi almak ve geleneklere göre eğitim almak için Rodrigo'nun sarayına, Toledo'ya gönderir. Rodrigo, Florinda'ya aşık oldu ve ona tecavüz eder. Florinda, başına gelenleri bir mektupla babasına haber verir. Bu haberi alan ve adeta kendinden geçen Julian, Rodrigo'dan intikam almak amacıyla, İfrikiye'deki İspanyol mültecilere katılır ve İspanya'nın fethedilmesi için Mûsâ b. Nusayr'a İspanya ile alakalı özel/stratejik bilgiler verir. Bu aşamadan sonra Julian'ın da dahil olduğu İspanyol muhalefet cephesi gün geçtikçe gücünü ve etkisini artırmaya başlar.⁷³

Kont Julian* ve Witiza taraftarlarının çağruları ve kasıtlı olarak İspanya hakkında Müslümanları meraklandırmaları⁷⁴ Mûsâ b. Nusayr'ı harekete geçirmiştir. Şam'daki Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik'ten İspanya'nın fethi için izin istemiştir. Halifeye yazdığı mektupta, İberik Yarımadası'nın suyu ve havasının temiz ve çok güzel olduğunu ve bu nedenle, bitki ve çiçeklerin çok olduğunu ifade ederek, özellikle, madenlerinin çokluğuyla Çin'e benzediğini belirtmiştir.⁷⁵ Mûsâ b. Nusayr, Şam'daki halife ile yaptığı görüşmeler esnasında, halife, İslâm ordularını tehlikeye atabilir düşüncesiyle tereddüt etmiş, fetih hareketine izin vermemiştir. Musa, daha sonra halifeyi, İspanya'nın durumunu analiz etme ve anlamak amacıyla öncü bir askerî birliği gönderme konusunda iknâ etmiştir.⁷⁶

Kont Julian ve Witiza'nın çocuklarının beklentisi, Müslümanların Rodrigo'dan intikam almaları ve ele geçirdikleri ganimetlerle İspanya'yı terk etmeleriydi. Dolayısıyla, Müslümanlara destek verirken, onların Endülüs'te kalıcı olacaklarını akıllarından geçirmiyorlardı.⁷⁷ Kont Julian, Mûsâ b. Nusayr ile bir anlaşma yapmış ve ona tabî olduğunu göstermek amacıyla yanına rehinelere vermişti.⁷⁸ 709 yılının yaz mevsiminde Witiza'nın oğulları Kont Julian'dan asker yardımı istemişti. Musa'nın izni ile Julian yardımcı

⁷¹ Şehrin tepeler üzerinde kurulması sebebiyle şehrin ismi Latince "yedi tepe" manasındaki Sebtem Fratres'ten geldiği tahmin edilmektedir. Önce Vandallar (5. Asır) sonra da Bizanslılar hakim olmuştur (6. Asır). Müslümanlar bölgeye geldiklerinde, şehir Julianus'un hakimiyetindeydi, bk. İsmail Ceran, "Sebte", *DİA*, XXXVI, 258.

⁷² Özdemir, s.21; Watt-Cachia, Kont Julian olayının *efsane* olduğu kanısındadır, bk. Watt-Cachia, s.18-19.

⁷³ İmamüddin, s.25; Özdemir, *Endülüs*, s.21; Nurettin Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, Çev.: Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s.42; Kennedy, Florinda hikayesinin Arap tarihçiler tarafından uydurulduğunu ve bu hikâyenin folklorik bir materyal olduğu düşüncesindedir, bk. Kennedy, s.24.

* Kont Julian'ın kimliği ile ilgili tartışmalar için bk. (Kont Julian, büyük ihtimalle, Vizigot krallarıyla Boğazlar yoluyla yakın ilişkileri olan Bizanslı bir devlet görevlisiydi, bk. Kennedy, s.26.

⁷⁴ Watt-Cachia, s.19.

⁷⁵ Ziya Paşa, s.23.

⁷⁶ Haccî, s.58.

⁷⁷ Âl-i Ali, s.43.

⁷⁸ Simonet, s.15.

bulunmuştu. Witiza'nın oğulları Sebte'ye gelerek İspanya'nın durumuyla ilgili olarak Julian'a bilgi vermişti. Babalarından miras kalan ve hakları olan Vizigot tahtını yeniden elde etmek ve İslâm halifesinin desteğini almak için Julian'dan kendilerine yardımcı olmasını talep ettiler.⁷⁹

Halifenin onayını alan Musa, azadlı bir kölesi olan Berberî bir komutan Târif b. Mâlik komutasında 100 süvâri ve 400 yayadan oluşan bir birliği 710 yılının Temmuz'unda- aynı zamanda Ramazan ayı olan- İspanya'nın en güneyinde yer alan ve daha sonra da *Târif* (*Ceziretu Târif*) adıyla anılacak olan yere göndermiştir (91/710). Kont Julian bu birliğe yol göstermiş, rehberlik etmişti ve bu geçiş için 4 gemi ayarlamıştır. İslam askerleri, karaya çıktıklarında Witiza'nın taraftarları tarafından korunmuştur.⁸⁰ İslam askerlerinin çıktığı ilk nokta İspanya'nın Güneyi'nde yer alan Paloma (*İsla de las Palomas*) adası yakınındaki bulunan ve sonrasında ise söz konusu komutanın adıyla özdeş şekilde Tarîf (Tarifa) olarak meşhur olan ada olmuştur.⁸¹ Sonuçta, Tarifa'dan Algeciras'a kadar başarılı operasyonlar düzenleyen Târif, bol miktarda esir ve ganimetle geri dönmüştür.⁸²

Bazı rivâyetlere göre, Mûsâ b. Nusayr'ın asıl amacı, İspanya'yı aldıktan sonra, Fransa, Almanya ve Macaristan'ı ele geçirdikten sonra İstanbul'u fethetmek ve buradan da Şam'a ulaşmaktır.⁸³ Bu teşebbüsle: “*Konstantiniyye elbet birgün fetholunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, asker ne güzel askerdir!*” hadisi şerifin övgüsüne mazhar olmuştur.⁸⁴

Târif b. Mâlik'in İspanya'da gerçekleştirmiş olduğu başarılı faaliyetlerden sonra, Mûsâ b. Nusayr, azadlı kölelerinden biri olan ve bu sırada Fas'ın Tanca şehrini ve civar bölgelerini yönetmekte olan vali Târik b. Ziyâd'ı⁸⁵ 7.000 kişilik bir ordunun başında İspanya'ya göndermiştir. Târik b. Ziyâd'a Sebte valisi Kont Julian gemilerini tahsis ederek yardım etmiştir.⁸⁶

Târik b. Ziyâd'ın komutasında, çoğunluğu Berberî ve azatlılardan teşekkül eden 7.000 kişilik bir ordu mevcuttu. Bu sırada, Rodrigo, İspanya'nın Kuzeyi'nde çıkan bir isyanla

⁷⁹ Simonet, s.15.

⁸⁰ Simonet, s.16.

⁸¹ Simonet, s.16; Haccî, s.58.

⁸² Simonet, s.17; İmamüddin, s.29; Özdemir, s.22.

⁸³ Haccî, s.148.

⁸⁴ Ziya Paşa, s.23.

⁸⁵ Târik b. Ziyâd, Berberîlerin El-Bütr koluna bağlı Nefzâve veya Zenâte kabilesindendi. Mağrib fetihleri esnasında esir alındığı belirtilir. Müslüman olduktan sonra, Mûsâ b. Nusayr tarafından azad edildi. İslama sadakatle bağlı olan bu komutanın erken dönemlerine ait fazlaca bir bilgi yoktur, bilgi için bk. bk. Haccî, age, s.60; İsmail Hakkı Atçeken, “Târik b. Ziyâd” DİA, XXXX, 24.

⁸⁶ El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev.: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı, Ankara 1987, s.330; Hitti, II, 776; Watt-Cachia, s.19; Haccî, s.61.

(Vasconia'da) meşguldü. Çünkü bölge halkı Frankların saldırılarından rahatsız olmuş ve Pamplona'yı kuşatmıştı.⁸⁷ Tarık ve Julian'nın komutasındaki ordunun İspanya'yı istilâ ettiği haberi kendisine ulaştığında tehlikenin büyüklüğünün farkına vardı ve hemen ülkesinin her tarafından asker toplamaya başladı. Bu sırada Kurtuba valisi olan yeğeni Ennoce'yi İslâm ordusunu durdurmak için gönderdi.⁸⁸

Nisan ve Mayıs ayları arasında (711'de) Sebte'den Ceziretülhadrâ (Algeciras) mevkiine çıkan İslâm ordusu burada bir askerî üs kurmuştur. İslam ordugahının kurulduğu yer, Cebelitarık (Gibraltar) ismiyle anılacak olan kayalık bir dağın üstüydü. Bu dağ İslami fetihten sonra Cebel-u feth (Fetih Dağı) olarak isimlendirilmiştir.⁸⁹

Târik b. Ziyâd, İslâm ordusunun tümü, ordugahına ayak basana kadar, gemilerle askerleri taşımaya devam etti. Tarık savaş için gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Vizigotlarla savaşmaya başladı. İspanya'nın kaderini belirleyecek olan Vadi Lekke Savaşı'ndan önce, üç gün boyunca İspanyol vali Tudmir'in başında bulunduğu ordu ile savaştı. Tudmir, Rodrigo'ya gönderdiği mektupta: *“Yer ehlerinden mi yoksa, gök ehlerinden mi olduklarına akıl ermeyen bir millet ülkemizi işgal ettiler. Ben onlarla karşılaştım. Aman, bana sen kendin gel”* demiştir.

Bu sırada, İspanya'nın Kuzeyi'nde çıkan bazı isyanları bastırmakla meşgul olan Rodrigo'ya ulaşan bu bilgi, kendisini sarstı ve İslam ordusunu karşılamak için hemen hazırlıklara başladı. Târik b. Ziyâd, kendisine doğru gelmekte olan Vizigot ordusuna karşı, komutası altındaki askerî kuvvetle bir şey yapamayacağını görünce, Mûsâ b. Nusayr'dan takviye kuvvet istedi. Bu talep üzerine, Mûsâ, Tarîf b. Malîk komutasında 5.000 kişiden oluşan bir askerî kuvveti İspanya'ya sevk etti. Bu ordunun denizin diğer yakasına geçmesi, Müslümanların gemileriyle sağlandı. Kont Julianus, İslam ordusunun geçişini kolaylaştırdı.⁹⁰

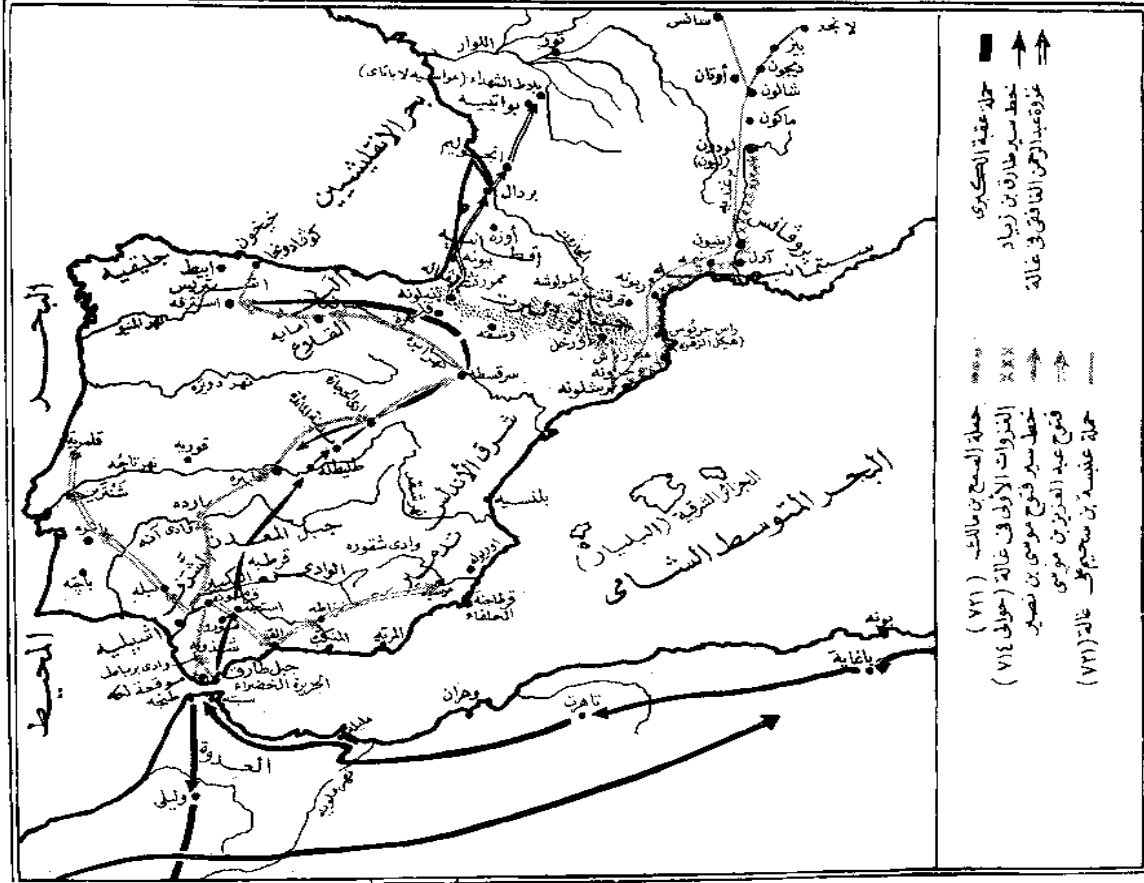
⁸⁷ Simonet, s.18.

⁸⁸ Simonet, s.18.

⁸⁹ Haccî, s.64-65; İsmail Hakkı Atçeken, “Târik b. Ziyâd” DİA, XXXX, 24.

⁹⁰ Haccî, s.68-69; İsmail Hakkı Atçeken, “Târik b. Ziyâd” DİA, XXXX, 24.

فتوح المغرب الأقصى والأندلس

Endülüs ve Uzak Mağrib'in fethini gösteren harita

Kaynak: Hüseyin Munis, *Fecru'l-Endelüs*, Beyrut 2002, s.766.

Büyük çoğunluğu Berberî Müslümanlardan oluşan İslam ordusunun mevcudu 12.000 idi. Vizigot ordusunun sayısı hakkında ise, farklı rakamlar zikredilmektedir.⁹¹ Yüzbin gibi abartılı rakamlar verenler yanında, **İbn Haldun bu sayının kırkbin olduğu görüşündedir.** İbn Haldun'un verdiği rakamı esas kabul edecek olursak, Vizigot ordusunun kendisinden yaklaşık 4 kat daha az olan İslam ordusunu yenmek konusunda bir problemleri olmamalıydı. Nitekim, Rodrigo'nun ordusu da bu şekilde düşündüğü için, savaş sonunda ele geçirecekleri esirleri taşımak maksadıyla yanlarında taşımada kullanacakları hayvanlar getirmişlerdi.

Savaş teçhizatları ve eğitim konusunda İslam ordusundan daha iyi olan Vizigot ordusu, kendi topraklarında, yardım alabilecekleri bir alanda savaşıyorlardı. Fakat, buna karşın, İslam ordusu yabancı olduğu bir coğrafyada savaşacaktı. İslam ordusundaki askerler, idealleri uğruna şehit olmayı, en büyük ganimet olarak telakki ediyordu. Amansız bir şekilde kendilerine karşı savaşan Vizigot ordusunu sarsılmaz imanları ile karşılamışlardı.

Vizigot ordusu bazı avantajlar kadar dezavantajlara da sahipti. Mesela, yeterli savaş teçhizatları yoktu ve savaş için gerekli olan askerî disiplinleri yoktu. Ayrıca, Witiza hanedanına sadık olan kimseler de orduda yerini almıştı. Bunlar arasında Aquila'nın amcası veya yakın akrabası olan Dük Siseberto'nun başında olduğu askeri birlik bulunuyordu.⁹²

Ramazan ayının son iki günü karşılaşan taraflar (28 Ramazan 92/19 Temmuz 711), 8 gün boyunca şiddetli bir şekilde savaşa tutuştular. Savaşın meydana geldiği mıntıka Şezûne (Medina Sidonia) şehrindeydi. Vadilekke'de vuku bulan savaşta Müslümanlara oranla düşmanın süvarî birlikleri fazlaydı. Her iki taraf da büyük sabır gösterdi. Savaş başlarken Rodrigo ordusuna etkileyici ve coşkulu bir konuşma yaptı. Vatanlarını işgalcilere karşı kahramanca savunmaya onları davet etti ve bu hususta çaba harcayanları mükafatlandıracağını ifade etti. Bu konuşmadan sonra zaferden şüpheli olanlar dahi umutlu hale geldiler.⁹³

Savaş sonunda Müslümanlar 3 bin civarında şehit vermiştir. Bu sonuçta göstermektedir ki, İspanya'nın fethi kolay olmamıştır. Savaş sonucunda Vizigot ordusu dağılmış, Kral Rodrigo ise kaçarken savaş meydanı yakınında bulunan bir nehirde boğulmuştur. Bazı kaynaklarda, Rodrigo'nun savaş esnasında öldürüldüğü bilgisine yer

⁹¹ Simonet, İslam ordusunun 20 bin, Vizigot ordusunun ise, 100 bin olduğunu kaydeder, bk. Simonet, s.18.

⁹² Simonet, s.19.

⁹³ Simonet, s.20.

verilir.⁹⁴ Bazılarına göre ise, savaş meydanından kaçan Rodrigo'nun İspanya'nın Kuzey taraflarına kaçtığı ve daha sonraları çıkan bir çatışmada öldürüldüğü yer alır.⁹⁵

Vâdîleкке Savaşı'nda büyük bir zaferle ayrılan Târik b. Ziyâd, ordusunu kollara ayırdı ve kendisi de Vizigotların başkenti olan Tuleytûla'yı (Toledo) ele geçirmek için harekete geçti. Yolu üzerinde bulunan Şezûne (Medina Sidonia) şehrini kuşatmadan ele geçirdi. Sonra Karmûne (Carmona) ve İşbiliye'yi (Sevilla) fethetti. Buradan İstice'ye (Ecija) yönelen Târik b. Ziyâd, burada şiddetli bir çatışmaya girdi ve karşısına çıkan düşmanı yendi. Daha sonra da İstecelilerle sulh anlaşması yaptı⁹⁶.

Târik b. Ziyâd, kendi komutasındaki ordu ile Tuleytula'ya doğru giderken, Muğis er-Rûmî komutasındaki başka bir askerî birliği ise Kurtuba'nın (Cordoba) fethine gönderdi. Er-Rûmî'nin komutasında 700 süvari birliği Kurtuba'yı fazlaca zorlanmadan ele geçirdi. Kurtuba'nın ele geçirilmesinde burada yaşayan Yahudilerin önemli katkıları oldu. Kurtuba valisi ve muhafızları manastırlardan birine saklanarak 3 ay boyunca orada kalmışlardır. Daha sonra teslim oldular. Yahudilerin yardım ve işbirliklerini ödüllendiren Muğis, onları bir Müslüman komutanın emri altında Kurtuba'yı korumakla görevlendirdi.⁹⁷ Diğer bir askeri birlik Mâleka (Malaga), bir diğeri Elbire (Elvira) bölgesine gönderildi. Elbire bölgesindeki Gırnata (Granada) şehri fethedildi. Tudmir bölgesinin başkenti konumunda olan Orihuela'ya başka bir birlik sevk edildi. Mâleka üzerine sevk edilen ordu, orayı fethettikten sonra, Gırnata'ya sevk edilen orduya katıldı ve şehir savaşarak ele geçirildi.⁹⁸

Vizigotların başkenti Tuleytula'yı ele geçiren Tarık, Yahudi ve Hıristiyanlara ibadet hürriyeti bahşetti. Kilise'nin lideri ve eski Kral Witiza'nın kardeşini idarede görevlendirdi. Tarık, Vizigotların hazinesini ele geçirmişti. Yakut, zümrüt, elmas gibi değerli mücevherlerle süslü 170 kraliyet tacı, 1000 kraliyet kılıcı ve tarifi mümkün olmayan yüzlerce altın ve gümüş kap ele geçirmişti.⁹⁹ Târik b. Ziyâd, üç bin çiftlikten oluşan ve Witiza'nın oğlu Achila'ya ait olan mülkü kendisine geri verir. Amcası Oppos ise, Toledo valisi olarak tayin etmiştir.¹⁰⁰

Târik b. Ziyâd, İspanya'nın bir çok yerini İslam hakimiyetine aldıktan sonra, Mûsâ b. Nusayr'dan bir mektup almıştır. Musa, kendisi gelene kadar fetih hareketlerinin

⁹⁴ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.106.

⁹⁵ Haccî, s.69-74; İsmail Hakkı Atçeken, "Târik b. Ziyâd" *DİA*, XXXX, 24.

⁹⁶ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 211.

⁹⁷ Âl-i Ali, s.47.

⁹⁸ İmamüddin, s.32; Kennedy, s.28.

⁹⁹ Âl-i Ali, s.50.

¹⁰⁰ İmamüddin, s.33.

Târik b. Ziyâd'ın askerî faaliyetlerinin gidişatını yakından takip eden Musa, kendisine gelen bilgileri, Halife Velid b. Abdülmelik'e yazarak bildirdi. Tarık, fethettiği bölge ve şehirlerde, asker bırakmak zorunda kalınca, İslam ordusunun mevcudunda ciddi bir azalma oldu. Fetihler esnasında askerinin yarısına yakını zaten şehit olmuştu. Bu durumdan düşmanın istifade etmesinden korkan Tarık, Musa'ya haber vererek takviye birlikler istedi.¹⁰² Bazı kayıtlarda, Musa'nın Târik b. Ziyâd'ı kıskanması sebebiyle Endülüs'e gittiğine dair bilgiler vardır. Bu bilgilere göre Musa, Tarık'la karşılaştığında onu kırbaçla dövmüş ve öldürmeye yeltenmişti.¹⁰³ Halbuki Musa, Târik b. Ziyâd'ı bizzat kendisi fetih için Endülüs'e göndermişti. Tarık'ın, fethetmediği Endülüs topraklarını fethetmiş, ancak, bir yıl sonra kendisiyle görüşmüştü.

Târik b. Ziyâd'ın yardım talebi üzerine en büyük oğlu Abdullah b. Musa'yı kendi yerine Kuzey Afrika'nın valisi olarak vekâleten bıraktı.¹⁰⁴ Daha sonra da 21 sancaktan oluşan 18.000 kişilik ordu ile İspanya'ya geçti (93/Haziran 712). Musa, hazırlamış olduğu gemilerle Sebte'den Cebelitarık'a geçmiştir. Musa'nın ordusu Araplar ve Berberîlerden oluşuyordu ve içlerinde el-Müneyzir el-İfrîkî isimli sahabî vardı. Ayrıca, Musa'nın yanında Abdülaziz ve Abdüla'la isimli diğer çocukları da bulunuyordu.¹⁰⁵

Mûsâ b. Nusayr'ın ordusu boğazın öte tarafındaki İspanya'ya geçtikten sonra, ilkin, Şezûne Şehri fethedildi. Daha sonra da Karmune şehrine yönelildi. Karmune'nin ele geçirilmesinde Julian'ın adamlarının yardımı oldu. Şehrin kapılarını açan bu kişiler, Müslümanların şehri fethetmesine yardımcı oldular.

İşbiliye (Sevilla) şehri Vizigotlardan önce, İspanya'nın başkenti idi. Vizgotlar, İspanya'ya hakim olunca başkenti Tuleytula'ya taşıdılar. Fakat en yüksek dinî mercii İşbiliye'de kalmaya devam etti. Önceleri Musa'ya direnen şehir daha sonra teslim oldu.¹⁰⁶ Akabinde Musa, Mâride yolu üzerinde bulunan Fuente de Cantos şehrini ele geçirdikten sonra, Mâride üzerine yürümüştür. Mâride, Tuleytula'dan önce, Vandallar tarafından İspanya'nın krallık merkezi olarak belirlenmişti. Dolayısıyla, önemli bir şehirdi.

Müslümanlar, Endülüs'ün fetih sürecinde Hıristiyanlarla bazı anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmaların temel sebebi fetih sürecinin kan dökülmeden tamamlanmasıdır. Nihayetinde Müslümanların gerçek amacı ilâyı kelimetullâhın toplumlara ulaştırılmasıdır. Bu anlayış

¹⁰² Haccî, s.89.

¹⁰³ Kennedy, s.28; Haccî, s.113.

¹⁰⁴ Hüseyin Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrîkîyye ve'l-Endelüs*, Matbaatü Camiatü Fuâdü'l-Evvel, 1948, s.2.

¹⁰⁵ İmamüddin, s.34; Haccî, s.90-95.

¹⁰⁶ Kennedy, s.28.

kapsamında ilk anlaşma Sebte valisi Julian ile yapılmıştır (90/709). Julian ve arkadaşları tarafından güvenli ve tatmin edici bulunan bu anlaşmadan sonra Sebte'nin kapıları Müslümanlara açılmıştır. Bir diğer anlaşma Witiza'nın oğullarından biri olan Artobás ile Târik b. Ziyâd tarafından 18-19 Temmuz 711 gecesi yapılan anlaşmadır. Buna göre; Artobás babalarından kalan bazı mülkleri Müslümanlara devretmiştir. Yine Écija'da çıkan çetin savaş sonrasında bölgenin yöneticisi Târik b. Ziyâd'a cizye vermek zorunda kalarak bir anlaşmayı imzalamıştır (711). Mérida'nın uzun ve kanlı süren kuşatılmasından sonra, Müslümanlar şehirden kaçan soyluların ve din adamlarının kiliselerindeki mal ve topraklarının teslim edilmesini istemiştir. Ayrıca, yapılan anlaşmaya göre şehri terk edenlere izin verilmiş, kalmak isteyenlere dokunulmamıştır (713).¹⁰⁷

Abdülaziz, İşbiliye'nin fethinden sonra, Tudmir ya da Mürciye bölgesinin fethine yönelmiştir. Bu sırada, Tudmir bölgesinin hâkimi Tudmir b. Abdûs/Ġandarîs idi. Tudmir'in hükümet merkezi Orihuela'ydı. Müslümanlarla savaşa tutuşan ve önemli bir direniş gösteren Tudmir, askerlerinin azaldığını görünce, bir harp hilesine başvurmuştur. Kadınların başlarını traş ettirmiş ve ellerine birer kamaş vererek erkeklerle birlikte Müslümanlara karşı savaştırmıştır. Daha sonra, Müslümanlarla barış görüşmeleri yürüten heyetin başı olarak eman dilemiştir. Bu harp hilesini öğrenen Müslümanlar pişman olsalar bile verdikleri emana sadık kalmışlardır. Tudmir'le yapılan sulh anlaşmasının maddeleri günümüze kadar ulaşmıştır (Recep 94/Mayıs 713).¹⁰⁸

Daha sonra Musa, Tuleytula'da¹⁰⁹ bulunan Tarık'a haber göndererek kendisini karşılaşmasını istedi. Musa ve Tarık, Tuleytula'nın 150 km. uzağında bulunan Talebire'de (Talavera de la Reina) buluştular. Tuleytula'ya birlikte gittiler. Burada, bir müddet dinlenip, savaş hazırlıkları yaptılar. Halife Velid b. Abdülmelik'e mektup yazarak son durum hakkında bilgi verdiler. Endülüs'teki ilk islam parası bu sırada basılmıştır.¹¹⁰

Tarik'ın idaresindeki ordu önde olmak üzere, İslam ordusu İspanya'nın Kuzeyi'ne doğru harekate geçti. Sarakusta (Zaragoza) ve el-Medinetü'l-Beyzâ fethedildi. Bu bölgede fethedilen şehirler arasında Huesca, Lerida, Tarragona ve Barselona yer almıştır.

¹⁰⁷ Ahmed b. Ömer b. Enes el-Uzri, *Nusûs 'an'i-Endelüs*, thk.: Abdülaziz el-Ehvanî, s.4-5; Francisco Franco-Sánchez, "El tratado de Teodomiro en su contexto histórico y paleográfico", *eHumanista/IVITRA* 5 (2014), 313 (312-348).

¹⁰⁸ Anlaşmanın tamamı için bk. Haccî, s.106; Kennedy, s.29; İmamüddin, s.33.

¹⁰⁹ Tuleytula'nın ele geçirilmesi esnasında Egica'nın oğlu ve Witiza'nın kardeşi olan Oppa öldürülmüştür, bk. E.A. Thompson, *The Goths in Spain*, Oxford 1969, s.250.

¹¹⁰ Haccî, s.110-112.

Mûsâ b. Nusayr bizzat kendisinin yönettiği birliklerle, Pirene Dağları'nın İspanya'ya bakan mıntıkalarını fethetti. Pirenelerin arkasında, Fransa topraklarında yer alan Narbonne, Avignon ve Leon gibi yerler el geçirildi.¹¹¹

İspanya'nın Kuzeyi'ndeki dağlık alanlar içerisinde yer alan Bask bölgesi mıntikasından Kasiy adında bir yönetici Müslümanlarla sulh yapmıştır. Daha sonra Müslüman olan bu yönetici, Halife ile görüşmek için Şam'a gitmiştir.¹¹² Bu şahıs, muhtemelen Pamplona sultanı veya oradaki komutanlardan biriydi. Bask bölgesini Musa fethederken, Galicia bölgesini ise, Tarık ele geçirmiştir. Tarık, bu mıntıkada bulunan Austurya ile Leon bölgesini de fethetmiştir.

Musa ve Tarık'ın İspanya'daki fatihleri eleştiren bir İspanyol kaynağında, güzelim İspanyol şehirlerinin ateşe verilerek harap edildikleri, lordların ve güçlü adamların çarmlıha gerildiklerini ve kılıçlarla katledilen çocukların ve bebeklerin varlığından bahsedilir. İspanyol toplumunun dehşete düşmesinden sonra ise, bazı şehirlerin hile ile barışa zorlandıktan sonra itaat altına alındığı belirtilir. Bu durumu kabullenmeyen İspanyolların ise, açlık ve çeşitli ölümlerin yaşandığı dağlık bölgelere kaçtıkları kaydedilir.¹¹³

Mûsâ b. Nusayr, İspanya'daki fetih hareketini genişletirken, Halife Velid b. Abdülmelik'in elçisi gelmiş, Musa'nın acele bir şekilde Şam'a dönmesini istemiştir. Halife, Musa'ya önce, Muğis isimli elçiyi sonra da Ebû Nasr isimli elçisini göndermişti. İkinci elçi geldiğinde Musa, Galicia bölgesinde fetih akınlarını yürütüyordu.¹¹⁴

İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi, dönemin İspanyol kroniklerinden biri olan *la Crónica Mozárabe de 754* isimli eserin müellifi tarafından insanın her uzuvu dile gelse dahi İspanya'nın yıkımını ifade edecek kelime bulmakta zorlanacağı şeklinde değerlendirilmiştir.¹¹⁵

Tarık ve Musa, yeterli insan gücüne sahip olmamalarına rağmen 2-3 yıl gibi kısa bir süre içerisinde İspanya'nın başlıca şehirlerini ele geçirmiş ve kontrol etmişlerdir. Yerel halk ise çoğunlukla zımmî statüsünü kabul edip benimsemiştir.¹¹⁶

¹¹¹ İmamüddin, s.34-35-; Haccî, s.123-124; Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 212.

¹¹² Haccî, s.133.

¹¹³ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s. 107.

¹¹⁴ Haccî, s.141; Atçeken, "Târik b. Ziyâd" *DİA*, XXXX, 25.

¹¹⁵ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s. 108.

¹¹⁶ W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu Yayınları, Ankara 2013, s.20.

Musa, oğlu Abdülaziz'i Endülüs'e vali olarak bırakmıştır. Coğrafi konumundan dolayı İşbiliye'yi başkent yapmıştır. Abdülaziz'den sonra Kurtuba Müslümanların yeni başkenti olacaktır. Kurtuba'nın başkent olmasının nedeni tarım arazilerinin verimli olması ve Müslümanların yoğun olarak buraya yerleşmesiydi.¹¹⁷

Musa ve Tarık, beraberlerinde Hz. Süleyman'a ait olduğu iddia edilen Süleyman'ın sofrasını, 100'den fazla mücevherle kaplı Vizigot kraliyet tacı, altın, gümüş ve yakuttan eşyalar, kadınların arzularını artırıcı merhemler ve aralarında yüzlerce soylu ve şehzâdenin bulunduğu 30.000 den fazla esirle Şam'a dönüyorlardı.¹¹⁸ Belazûrî, Musa'nın yanında büyük bir yemek sofrasının bulunduğunu ve onu Halife Velid'e hediye ettiğini kaydeder.¹¹⁹

Musa ve Târik b. Ziyâd, Şam'a ulaştıktan 40 gün sonra, hasta yatağında olan Velid b. Abdülmelik hayatını kaybetti. Yerine kardeşi Süleyman b. Abdülmelik halife oldu. Yeni halifenin Musa'ya iyi davranmadığı ve ona işkenceler yaptığına dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Hatta *la Crónica Mozárabe de 754* yazarına göre boynuna ip geçirilerek bir geçit töreninde ifşâ edilmiştir.¹²⁰ Bu durumun nedeni muhtemelen, Musa'nın Endülüs'ten Şam'a dönmesi esnasında, ganimetlerden herkese cömertçe vermiş olmasıdır. Musa, daha sonra, Halife Süleyman'la çıktığı hac yolculuğunda, 78 yaşında, Medine'de vefat etmiştir.¹²¹

Târik b. Ziyâd ise, Şam'a döndükten sonra kendisiyle ilgili kaynaklarda çok az bilgi yer almaktadır. Sadece, Halife Süleyman'ın kendisini Endülüs valiliğine atamak istediğine dair bir rivayet vardır. Şam'da mı kaldı, yoksa, Endülüse mi döndü, bilmiyoruz. Endülüs'e dönmüş olabileceği uzak bir ihtimal değildir. Ama, gerçek olan bir husus vardır ki, Şam halifelerden gereken ilgiyi görmemiş ve ömrünün sonuna kadar herhangi bir görev almadan, gözlerden uzak bir yerde yaşamını tamamlamıştır. 720'de vefat ettiği belirtilmiştir.¹²²

Bu çalışmada, Endülüs'ün fethinden sonra başlayan ve Endülüs Emevîleri'nin kuruluşuna kadar devam eden bir dönem ele alınmıştır. Endülüs tarihçilerinin valiler dönemi olarak adlandırmış oldukları bu dönemde, meydana gelen askerî, siyasî ve toplumsal hadiselerin sebep ve sonuçları ele tetkik edilmiştir. Söz konusu hadiselerin Endülüs İslâm topraklarında daha sonraki süreçte kurulan devletlerin idarî ve siyasî yapılarının şekillenmesinde önemli rol aldıklarını ifade etmek yerinde olacaktır.

¹¹⁷ Kennedy, s.33.

¹¹⁸ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.108; Âl-i Ali, age, s.53.

¹¹⁹ El-Belazûrî, s.331.

¹²⁰ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.108

¹²¹ Haccî, s.166.

¹²² Atçeken, "Târik b. Ziyâd" DİA, XXXX, 25.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS VALİLERİ VE İCRAATLARI (İNŞÂ DÖNEMİ)

Mûsâ b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd'ın İberik Yarımadası'nın neredeyse tümünü (kuzey bölgesindeki dağlık alanlar hariç) fethetmelerinden sonra halife Velid b. Abdülmelik'in çağrısı üzerine ordu komutanlarının bir kısmıyla birlikte Şam'a döndüler.¹²³

Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'e oğlu Abdülaziz'i vali olarak atayarak yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu tarihten sonra başlayan Endülüs'te valiler dönemi, Endülüs Emevi Devleti'nin kurulmasına kadar devam edecektir. Musa, Abdülaziz'in yanına Habib b. Ebû Ubeyde b. Ukbe b. Nafi el-Fihri'yi gibi güvendiği kişileri bırakmıştır (H. 95).¹²⁴

1.1 Abdülaziz b. Musa ve Dönemi

Abdülaziz, Endülüs'te toplumlar arası evliği teşvik etmiş ve kendisi de valiliğinin ilk günlerinde Vizigot kralı Rodrigo'nun dul kalan eşi Ermile (Egilon) ile evlenmiştir. Kaynaklarda “Ümmü Asım” olarak geçen bu kadın din değiştirip Müslüman olmamış ve Hıristiyanlığını muhafaza etmişti. Sözkonusu kadın fetih esnasında can ve mal emniyeti ile fatihlerle anlaşma yapmıştı.¹²⁵ Latin kaynaklarında Santa Rufina olarak geçen ve arap kaynaklarında Rubeyne/Rufeyne ismiyle yer alan manastırda kalan Ermile, kocası Abdülaziz

¹²³ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, Nşr.: G. S. Colin-E. Lévi-Provençal), İkinci Baskı, Beyrut 1980, II, 23; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Redakt.: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, IV, 63.

¹²⁴ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Nşr.: İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut 1989, s.36.

¹²⁵ El-Haccî, s.209.

b. Musa'yı da burada kalmaya ikna etmişti. Abdülaziz ise, bu manastırın karşısında kendi ibadetleri için bir mescid inşâ ettirmişti.¹²⁶ Ermile, bir gün Abdülaziz'e: "Muhakkak ki bir hükümdar, mülkün kendisinin olduğunu gösterir. Benim yanımda bulunan mücevher ve altınlardan sana bir tac yapayım mı?" demiştir. O da karısına: "Bizim dinimizde böyle şeyler yoktur" deyince, kadın ona: "Burası senin özel alanın, senin dininden olan kimse (burada) yok" demiştir. Bir müddet sonra, ona bir kral tacı yapmıştır. *La Crónica Mozárabe de 754* yazarı Egilona'nın tavsiyesi üzerine Abdülaziz'in yaptığı bu tacın fethedilen İspanya topraklarında bağımsız bir devlet kurma amacıyla yapıldığını kaydetmiştir.¹²⁷ Abdülaziz'in bu tacı hangi amaçla yaptığı yorumu açık olmakla birlikte, Endülüs İslâm toplumunda tartışmalara neden olduğu aşikardır. Nitekim, Ziyad b. Nâbiğa et-Temimî'nin Hıristiyan olan hanımı Abdülaziz'in başındaki tacı görünce, kendi kocası olan Ziyad'a da benzer bir tac yapacağını söylemiştir. Bunun üzerine Ziyad, İslâm dininde tacın takılmasının yasak olduğunu belirtince karısı: "Onun (tac) sizin melikiniz ve imamınız olan kişinin başında var" demiştir.¹²⁸ Bu diyalogdan da anlaşılğı gibi Abdülaziz'in tacı İslâm toplumunda karşılık bulmamıştır. Fakat, bir süre sonra gerçekleşecek olan iktidar rekâbetinin önemli bir argümanı olarak onun aleyhinde, rakipleri tarafından kullanılacaktır.

İşbîliye'yi gibi ticarî faaliyetlerin merkezi olan bir yeri başkent yapan Abdülaziz çok geçmeden komplocuların hedefi haline gelmiştir. Bilhassa, onun karısı tarafından kandırılarak Hıristiyan olduğuna dair söylentiler¹²⁹ yeni halife Süleyman b. Abdülmelik'in dikkatine sunulmuştur. İnsanların çoğu bu hikayeye inanmasa da¹³⁰, Abdülaziz'in öldürülmesi için Endülüs'ten Habib b. Ebu Ubeyde el-Fihri, Ziyad b. Nâbiğa et-Temimî'nin de içinde bulunduğu 5 kişi görevlendirilmiştir. Abdülaziz, ibadetleri için yaptırdığı mescidde mihrapta iken öldürülmüştür. Abdülaziz, mescide girdiğinde Kur'an'ın açık olduğunu ve açık olan sayfada vakıa süresinin olduğunu görmüştür. Bu sırada, henüz valiliğinin ikinci yılı dolmamış, bir yıl 10 ay olmuştu (98/717). Abdülaziz'in kesilen başı Şam'a gönderilmiştir.¹³¹

¹²⁶ İbnü'l-Kütiyye, s.37; İbn İzârî, II, 23; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 64.

¹²⁷ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.110.

¹²⁸ Ahbâru Mecmû'a, s.27; İbn İzârî, II, 23-24; Endülüs tarihçisi el-Haccî, Abdülaziz'in bu kadınla Müslüman olduktan sonra evlendiğini tahminlerine dayananar iddia eder, bk. el-Haccî, s.210.

¹²⁹ İbn İzârî, II, 24.

¹³⁰ İbn İzârî, II, 24.

¹³¹ İbnü'l-Kütiyye, s.36; İbn İzârî, II, 24; Abdülvâhid b. Ali el-Merrâküşi, *el-Mu'cib fi telhişi ahbâri'l-Mağrib*, Brill 1881, s.9; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsü'r-ratib*, Tahk.: İhsan Abbas, Beyrut 1988, I, 234; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 64.

Öldürülmesinin asıl nedenlerinden biri de valilik makamını kendi şahsı malı olarak görmesine bağlanmıştır.¹³²

Hayır sever ve faziletli, dindar, güçlü ve dinamik ve girişimci bir kişi olarak bilinen Abdülaziz, tarımda sulama işlerini tanzim etmiş, yolcu ve tüccarların güvenliği için ülkenin birçok yerinde kale ve karakollar inşa etmiştir.¹³³ Öldürüldükten sonra kesilen başı, bu sırada hapiste olan Mûsâ b. Nusayr'a gösterilince, Süleyman'a şöyle demiştir: "Vallahi, gece zahid (çok namaz kılan) ve çok oruç tutan birini öldürdün". Abdülaziz, Süleyman'ın halifeliğini inkar etmediği gibi, onun aleyhinde de herhangi bir şey söylememiştir.¹³⁴ Gerçekten de o, iyi bir yönetici ve usta bir asker olarak bilinmektedir.¹³⁵

Abdülaziz döneminde Müslümanların İberik Yarımadası'ndaki hakimiyet alanı, Kuzey ve kuzeydoğuda Pireneler'in batı ucunda bulunan Bendlûne (Pamplona), Tarrakûne (Tarragona) ile Cüründe'nin (Gerona) ve Akdeniz kıyısındaki Arbûne'nin alınmasıyla önemli ölçüde genişlemiştir. Güneydoğuda ise, Mâleka (Malaga) ve İlbîre (Elvira) fethedilmiştir. Bu fetihlerin çoğu muhtemelen 715 yılında yapılmıştır. Tudmir bölgesi ise yapılan anlaşma ile bağımlı hale getirilmiştir.¹³⁶

Watt, Abdülaziz'in öldürülmesinden sonra, İberik Yarımadası'ndaki fetih safhasının sona erdiğini belirterek, yarımadanın ne tamamen feth edildiğini ne de hakimiyet altına alındığını belirtir. Özellikle, kuzeybatıda hala, dokunulmamış geniş ve bakir bir bölge bulunduğunu ifade ederek, başka yerlerin de Müslüman hakimiyetine geçmemiş olabileceğini kaydeder. Ayrıca ona göre, Müslümanların tesis ettikleri yönetim ağı ve ortaya konulan kontrol Vizigotların sisteminden daha büyük ve daha sağlamdı.¹³⁷

1.1.1 Abdülaziz'in Tüdmir ile Yaptığı Anlaşma

Müslümanların Endülüs'ü kısa bir süre içerisinde fethetmelerinin önemli bir yönü de, İspanya'da çoğunluğu oluşturan Hıristiyan din mensuplarının can, mal, din, namus ve kültürlerinin korunmasına azami ölçülerde riayet etmiş olmalarındandır. Nitekim, Mürsiye bölgesinin yöneticisi olan Tudmir ile yapılan bir anlaşma, bu durumu gözler önüne

¹³² Kennedy, s.35.

¹³³ İmamüddin, s.48.

¹³⁴ İbnü'l-Kütüyye, s.37; İbn İzâri, II, 25.

¹³⁵ El-Haccî, s.183.

¹³⁶ Watt, s.21.

¹³⁷ Watt, s.21.

sermektedir. Musa'nın oğlu Abdülaziz b. Mûsâ b. Nusayr ile Mürsiye bölge hakimi Teodomiro (Tudmîr)¹³⁸ arasında yapılan bu sulhta (m.713) şu hususlar yer almıştır:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Abdülaziz b. Mûsâ b. Nusayr'dan Tudmir (Teodomiro) b. Abdûş'a. Teodomiro barışı kabul etmiş ve bunun karşılığı olarak kendisine Allah'ın ahdi ve zimmetiyle Resulullah'ın zimmeti verilmiştir. Anlaşma şartlarına uydukları sürece onun ve onun idaresindeki herhangi bir Hıristiyanın mallarına zarar verilmeyecek, kendileri, çocukları ve kadınları öldürülmeyecek ve esir edilmeyecektir. Dinleri sebebiyle aşağılanmayacaklar (dinleri hususunda herhangi bir engelle karşılaşmayacaklar), kiliseleri yakılmayacak...”¹³⁹.

Anlaşmada ayrıca, Müslümanların düşmanlarıyla işbirliği yapmamaları ve cizye vermeleri de öngörülmüştür.¹⁴⁰ Anlaşma metninde yer alan “...Eman verdiğimiz kimselere zarar vermeyecekler” şartı büyük bir ihtimalle Yahudiler kastedilmiştir. Yahudilerin fetih esnasında yaptıkları yardımlar sebebiyle, Tudmir bölgesinde kendilerine karışılmaması istenmiştir. Böylece dinî hayatları güvence altına alınmıştır.¹⁴¹

Anlaşmada öngörülen cizyenin miktarında adil olunmaya dikkat edilmiş ve halkın ödeyebileceği kadar bir miktar belirlenmiştir. Bu durum fatihlerin Endülüs'te uygulamaya koydukları hoşgörü siyasetinin bir gereği olmuştur.¹⁴² Gayr-ı müslim (Hıristiyan ve Yahudiler) tebaadan alınan Cizye'nin oranı kişinin malî durumuna bağlı olarak yılda 20-25 dirhem ilâ 48 dirhem arasında değişiyordu. Gelir durumu iyi olanlar (zenginler) 48, Orta tabakadan olanlar 24, alt gelir düzeyine sahip olanlar ise 20 dirhem ödüyordu.¹⁴³ Kadınlar, çocuklar, yaşlı ve muhtaç fakirler ile aynı zamanda din adamları ve ağır hastalıklara yakalanmış olan kimseler bu vergiden muaf tutuluyorlardı. Ekilip-biçilen arazilerden alınan Haraç vergisi ise, elde edilen mahsülün % 20'i alınacak şekilde tahsil ediliyordu. Zor kullanılarak elde edilen topraklar ile kiliselerin sahip olduğu araziler, fetih esnasında İspanya'yı terk edip kaçanların bıraktıkları topraklar, müsadere edilerek İslâm askelerine ferdi

¹³⁸ Tudmir, hikmet ve ilim sahibi bir Hıristiyandı, bu nedenle Müslümanların saygısını kazanmıştı, bk. Hüseyin Munis, *Fecru'l-Endelüs*, Beyrut 2002, s.172.

¹³⁹ Anlaşmanın tafsilatı için bk, Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, IV. Baskı, Kahire 1997, s.56-57. Türkçe tam metni için bk. Mehmet Özdemir, “Gayr-ı Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları”, AÜ, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIII, s.210-211; Bu anlaşma Osman b. Ubeyde, el-Kureyşi, Saadan b. Abdullah el-Rabi, Habib b. Ali Ubeyde el-Kureyşi ve Abu Asım Alhdşi gibi ileri gelen bazı liderlerin desteğiyle ve şahadetiyle garanti altına alınmıştı, bk. [Şenel, s.86 \(Munis, s.104\)](#).

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Atçeken, “İslâm Tarihinde Birarada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saâdet ve Endülüs Örneği)”, *İstem*, Sayı: 14, 2009, s.53.

¹⁴¹ Mehmet Özdemir, “Gayr-ı Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları”, s.211.

¹⁴² Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, s.56.

¹⁴³ Reinhart Dozy, *Spanish Islam (A History of the Moslems in Spain)*, London 1913, II, 235.

mülkiyete konu olacak şekilde dağıtıldı. Toprakları işlemekte olan serflerin (köylüler) toprakları işlemelerine izin verilmiş ve topladıkları mahsülün 4/5'ni yeni toprak sahiplerine vermeleri istenmişti.¹⁴⁴

Abdülaziz'in öldürülmesinden sonra, Endülüs'te kimin vali olacağıyla ilgili bir mesele ortaya çıktı. Bu mesele iki yıl boyunca Endülüs kamuoyunu meşgul etti. Abdülaziz'i öldürenlerin önerdiği valiyi halk kabul etmedi, halkın önerdiği ismi ise, onlar kabul etmedi.¹⁴⁵ Nihayetinde, Mûsâ b. Nusayr'ın kızkardeşini oğlu olan ve Berberîlerce desteklenen kaynaklarımızda salih bir kimse olarak zikredilen Eyûb b. Hubîb b. el-Lahmî Endülüs ileri gelenleri tarafından vali olarak seçilmiştir.¹⁴⁶

Eyûb b. Habîb el-Lahmi'nin valiliği 6 ay gibi kısa bir süre devam etmiştir.¹⁴⁷ Bu dönemde fazla icraatlarının olmayışı, valiliğinin sadece Endülüs halkı tarafından kabul edilmiş olmasından olmalıdır. Çünkü, onun valiliği Kuzey Afrika ve hilafet merkezi Şam tarafından kabul edilmemiştir.¹⁴⁸

Valiler dönemi, Endülüs'te iktidar sahiplerinin çok sık değiştiği bir dönem olmuştur. El-Merrâküşî, Eyûb b. Habîb'ten sonra bir müddet vali atanmadığını belirtir.¹⁴⁹ Daha sonra Eyûb b. Habîb'ten sonra, dönemin İfrikiyye valisi Muhammed b. Yezid (Bu sırada İfrikiyye valisi hem Tanca hem de Endülüs üzerinde yetki sahibiydi) tarafından Endülüs'e **Hurr b. Abdurrahman b. Osman es-Sakafi** vali olarak atanmıştır. İfrikiyye'den yanında 400 askerle Endülüs'e geçmiştir (H.99).¹⁵⁰ Onun döneminde, üç yıldır başkent olan İşbîliye'nin yerine Kurtuba şehri devletin merkezi olmuştur.¹⁵¹ Kurtuba Vizigotlar döneminde de ticaret sebebiyle zenginliği olan asil bir şehirdi.¹⁵² Bu dönemde (716-718) basılan paralar iki dilli olarak, Arapça ve Latince yazılarla basılmıştır. Daha sonra gelen vali Semh döneminde ise, ilk kez tamamı Arapça olan paralar basılmıştır.¹⁵³

Kurtuba, Roma ve Bizans'ın başkenti değildi ve neredeyse hiçbir stratejik değer taşımıyordu. Fakat birçok önemli yolun güzergahında bulunması ve verimli tarım arazilerine

¹⁴⁴ Dozy, II, 235; Hitti, II, 803-804.

¹⁴⁵ İbnü'l-Kütüyye, s.37; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 65.

¹⁴⁶ İbnü'l-Kütüyye, s.37; El-Merrâküşî, s.9; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 65.

¹⁴⁷ El-Makkarî, I, 234

¹⁴⁸ E-Haccî, s.179.

¹⁴⁹ El-Merrâküşî, s.9

¹⁵⁰ İbn İzârî, II, 25; el-Makkarî, I, 235; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s.65

¹⁵¹ El-Haccî, s.179.

¹⁵² *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.108.

¹⁵³ Kennedy, s.37.

sahip olması önemini artırmış ve birçok Müslüman buraya yerleşmişti. Kuzeydeki yollar Sierra Morena'dan Calatraya, Tuleytula ve en son olarak ebro vadisinin geçitlerine uzanıyordu. Doğuda Vadilkebir Vadisi, Levant bölgesine geçişi sağlamaktaydı. Güney ve batıda ise, Gırnata (Elvira) ve İşbiliye'ye kolaylıkla ulaşılabilir bir pozisyonda yer alıyordu.¹⁵⁴

Hurr b. Abdurrahman, ordunun disiplinini sağlayamamış, ülkeyi idare edecek iradeyi gösterememiştir. Onun komutalarından biri olan Alkame, Kuzey İspanya'daki Cavadonga'da (bu bölgenin genişliği, başlangıçta, boyu 8 km, genişliği 5 km idi) çıkan isyanı bastıramamış, Hıristiyan lider Pelayo tarafından ciddi bir hezimete uğratılmıştır (98/718). Pelayo bu savaştan sonra ilk kez Castilla şehrini işgal edip Müslümanların elinden almıştır. Covadonga Savaşı, daha sonraları reconquista hareketinin başlangıcı olarak, efsanevî bir dil ile anlatılacaktır.

Yazarının ismi belli olmayan *la Crónica Mozárabe de 754* isimli eserde Hurr b. Abdurrahman'ın, fetih esnasında barış yoluyla el konulan Hıristiyanların arazilerini hazineye gelir sağlamak maksadıyla geri verdiğini, uzun süredir İspanya'da ikamet eden Müslümanları ise, sakladıkları hazineden dolayı zincirlere vurarak cezalandırdığı kaydedilir.¹⁵⁵

Hurr b. Abdurrahman'ın iki yıl sekiz ay süren valiliğinden sonra görevden alınarak yerine Semh b. Mâlik el-Havlâni atanmıştır.¹⁵⁶

1.2. Semh b. Mâlik el-Havlân ve Dönemi

Süleyman b. Abdülmelik'in vefatından (m.717) sonra Emevî halifesi olan Ömer b. Abdülaziz, devleti yeniden yapılandırma konusundaki çalışmaları kapsamında Kuzey Afrika ve Endülüs valilerinin değişimi de dahil olmak üzere bazı idarî tasarruflarda bulundu. Bu kapsamda Semh b. Mâlik'i Endülüs'e vali tayin etmiştir. Semh b. Mâlik'in tayini şöyle gerçekleşmişti; Ömer b. Abdülaziz şehirlerin ve eyaletlerin haraçlarını beytülmale getirme vazifesini, o bölgenin komutanlarından ve ileri gelenlerinden oluşan on kişilik bir heyetin getirmesini, bu heyet üyelerinin bu paranın gayri meşru yolla alınmadığını ve ihtiyaç sahiplerinin, şehit çocuklarının payları verildikten sonra geriye kalan kısmının devlet

¹⁵⁴ Kennedy, s.33.

¹⁵⁵ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.111.

¹⁵⁶ İbn İzârî, 3 yıl olduğunu kaydeder, bk. İbn İzârî, II, 25; El-Merrâküşî; s.9; Makkarî, I, 235; İmamüddin, s.48-49.

hazinesine yatırıldığına dair yemin etmelerini isterdi. Yine buna benzer bir olayda sekiz kişi yemin etmiş, iki kişi İsmail b. Ubeydullah ve Semh b. Mâlik yemin etmekten çekinmiştir.¹⁵⁷

Ömer b. Abdülaziz, bu iki kişiyi bir müddet yanında tutmuş ve onların hayır sahibi ve güvenilir insanlar olduklarını anladıktan sonra, İsmail'i İfrikiyye'ye, Semh'i ise Endülüs'e vali olarak atamıştır.¹⁵⁸ Semh, Endülüs'e Ramazan 100 (Nisan 719) gelmiştir.¹⁵⁹ İsmail b. Ubeydullah'ın İfrikiyye'deki davet faaliyetleri sonucunda o ana kadar Müslüman olmamış Berberîler de İslâmı seçmiştir.¹⁶⁰

Ömer b. Abdülaziz, Semh b. Mâlik'e halka adaletle hükmetmesini, Müslümanların, Endülüs'te yerleştikleri yerleri ve güçlerini, genel nüfus içindeki dağılımlarını bildirmesini emretmiştir. Özellikle, Endülüs topraklarının yeniden tanzimini emretmiş, gelirlerin ve arazinin beş kısma taksimini istemiştir. Ömer b. Abdülaziz'in Müslümanların İslâm'dan uzaklaşma ihtimalini düşünerek, gerekirse onları Kuzey Afrika'ya taşımayı planlamıştır: “*Dindaşlarından uzak ve kopuk oldukları gerekçesiyle Müslümanları oradan nakletmeyi düşünmekteydi*”.¹⁶¹ Bu düşüncesi, Semh b. Mâlik'in gönderdiği mektuptan sonra değişmiştir.¹⁶²

Halife Ömer'in talimatlarını harfiyyen yerine getiren Semh, uygulamada bazı sorunlarla karşılaştı. Arazilerin taksimi yapılırken, Endülüs'ün fethinde Endülüs'e gelen ve burada arazi sahibi olan insanlar, arazilerinin ellerinden alındığı iddiasıyla, halife Ömer'e bir heyet gönderdiler. Bunun üzerine Ömer, onlara yeni bir belge vererek arazilerinin ellerinde kalmasını sağlamıştır. Bu gibi arazi sahipleri öşür vergisi ödemekle yükümlü tutulmuşlardı. Endülüs'e yeni gelenlere ise, halife için ayrılan beşte birlik kısım iktâ olarak verilmiş ve ilk kez vergilendirme için arazilere değer biçilmiştir. Bu uygulamanın nedeni, vergiden arta kalan kısmın Şam'a gönderilmesini sağlamaktı. Semh'in arazi taksimi Endülüs Müslümanlarının medeni bir hayat sürmesi ve bir devlet kurması yolunda atılmış önemli bir adım olmuştur.¹⁶³ Semh, Endülüs'teki arazi planlanmasını yeniden yaparak kabile ve etnik yapıyı göz önünde

¹⁵⁷ Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikiyye ve'l-Endelüs*, s.4.

¹⁵⁸ İbnü'l-Kütiyye, s.38; Ahbâru Mecmû'a, s.39; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 66.

¹⁵⁹ İmamüddin, s.49; el-Haccî, s.179.

¹⁶⁰ El-Haccî, s.199.

¹⁶¹ İbn İzârî, II, 26; el-Haccî, s.185; Hüseyin Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikiyye ve'l-Endelüs*, Matbaatü Camiatü Fuâdü'l-Evvel, 1948, s.5-6.

¹⁶² El-Haccî, s.185.

¹⁶³ Kennedy, s.36; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 66-67.

tutmuş ve yeni bir vergi sistemi kurmuştur. Semh'in çalışmaları Ömer b. Abdülaziz'in vefatı üzerine nihai anlamda sonuçlanamamıştır.¹⁶⁴

Araştırmacı Kennedy, Şam'daki halifelerin, Endülüs'ten gelen hediyeler dışında başka bir kazanç elde ettiklerine ya da vilayetlerin merkezi hükümetle mali açıdan bir bağı olduğunu gösteren kesin bir kanıtın olmadığı düşüncesindedir.¹⁶⁵

Semh, arazileri beş kısma ayırırken, devletin hisselerin tam ve eksiksiz bir şekilde tespit için sulh arazileri ve savaş arazilerini birbirinden ayırmıştır. Kurtuba'nın arazilerini bizzat kendisi taksim etti ve Ömer b. Abdülaziz'in Müslümanlar için kabir yapılması emrini yerine getirerek bir mezarlık alanı tahsis etti.¹⁶⁶

Sarakusta'da (Saragossa) cami yaptıran Semh, vadi-i kebir üzerinde bir köprü yapmak için halifeden izin istedi. Halife Ömer, surların tamiri ya da köprünün yapılması konusunda kendisini serbest bıraktı. Bunun üzerine Semh, köprüyü inşâ etti. Ahbâru Mecnû'a'da bu olay şöyle anlatılır:

*“Semh, halifeye yazdığı mektupta kurtuba'nın batı tarafındaki nehirden insanların korktuğunu, o taraftan insanların kullanabilecekleri bir köprü olmadığını ve nehrin yatağında toplanan suyun kış mevsiminde ulaşımı engellediğini belirterek, eğer, kendisine izin verilirse bir köprü yapmayı ve bu arada da şehrin surlarını tamir etmeyi düşündüğünü bildirdi. Bunun için gerekli olan paranın yıllık haraçtan alınacağını ve herkesin hakkına riayet edeceğini bildirdi...”*¹⁶⁷

İbn İzârî ise, Kurtuba'nın fethi esnasında Müslümanların oradaki nehir üzerinde daha önce yapılmış bir köprünün kalıntılarını bulduklarını, durumun halife Ömer'e arz edilmesi üzerine, köprünün yeniden inşâ emrini halifenin verdiğini ve şehrin surlarından alınan taşlarla, o güne kadar yapılmış olan en kaliteli ve sağlam köprünün inşâ edildiğini kaydetmiştir.¹⁶⁸ Endülüs'ün güneyini Kurtuba'ya ve Kuzey Afrika'ya bağlayan bu köprünün 17 gözü vardı.¹⁶⁹

Bilindiği üzere Vizigot krallığının toprakları güney Fransa'nın içlerine kadar uzanıyordu ve Müslümanların bu bölgelere de akınlar düzenlemesi normaldi. Bu bölge

¹⁶⁴ İmamüddin, s.49; Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrîkiyye ve'l-Endelüs*, s.6.

¹⁶⁵ Kennedy, s.37.

¹⁶⁶ İbn İzârî, II, 26; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 67.

¹⁶⁷ Ahbâru Mecnû'a, s.30-31; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 68; El-Haccî, s.187.

¹⁶⁸ İbn İzârî, II, 26.

¹⁶⁹ Köprünün özellikleri için bk. El-Haccî, s.188.

Vizigotların merkezi yapısının çökmesi sonucunda oluşmuştu. Müslümanların bu bölgeye yaptıkları seferlerde ciddi bir mukavemetle karşılaşmadıkları görülecektir.¹⁷⁰

Vali Semh'in Fransa üzerine yaptığı önemli sefer, başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Söz konusu seferde Semh, Kurtuba'da hazırlamış olduğu büyük bir ordu ile Pireneleri aşarak, Araplar'ın *arzu'l-kebir* dedikleri Frank topraklarına girmiştir. Bir lojistik üs olarak kullanılan Narbonna'da ordusunu düzenleyen Semh, Galya'ya doğru harekete geçmiştir. Bu sırada merkezi otoriteye başkaldırmış olan Aquitania dükü Eudes'in topraklarına girmiştir. Yapılan ilk savaşta dükü yenerek başkent Toulouse'a yönelmiştir. Semh'in Aquitania'nın başkenti olan Toulouse'yi kuşattığını öğrenen Eudes, şehirdeki garnizonu kurtarmak için Semh'in ordusunun on katı büyüklüğündeki bir ordu ile gelmiştir. Toulouse yakınlarında meydana gelen savaşı Semh kaybetmiş ve bu savaşta şehid düşmüştür (9 zilhicce 102/10 Haziran 721).¹⁷¹ Bu sırada, orduda bulunan Abdurrahman el-Ğafiki komutayı ele almış ve ordunun geri kalanını Narbonna'ya döndürmüştür. İbn İzarî, onun iki sene dört ay valilik yaptığını ve bazı müverrihler ise, bu müddeti iki sene sekiz ay, diğer bir kısmı ise, **sene** olarak bu müddeti verdiklerini kaydetmiştir.¹⁷²

Semh b. Mâlik'in şehid edilmesinden sonra, İslâm ordusunu sağ-salim Endülüs'e getiren Abdurrahman b. Abdullah el-Ğafikî, Endülüslüler tarafından vali olarak seçildi. Halk tarafından sevilen Abdurrahman'ın bu valiliği iki ay sürecektir.¹⁷³ Semh b. Mâlik'in şehit edilmesinden sonra, Endülüs için, on yıllık (m.720-731) bir fetret dönemi başlamış ve bu süreçte altı vali idareyi ele almıştır.¹⁷⁴

1.3. Anbese b. Suheym b. el-Kelbî ve Dönemi

Emevi halifesi Yezid b. Abdümelik, İfrikiyye ve Mağrib valisi olarak Yezid b. Ebî Müslim'i tayin edince¹⁷⁵, Endülüs valisinin seçim işini ona bırakmıştı. Yeni İfrikiyye valisinin yaptığı ilk icraat Anbese b. Suheym el-Kelbî'yi Endülüs'e vali olarak atamak oldu. Anbese

¹⁷⁰ Watt, s.27.

¹⁷¹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.112; Makkarî, I, 235; İmamüddin, s.50; Watt, s.27.

¹⁷² İbn İzarî, II, 26; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 69.

¹⁷³ İbn İzarî, II, 26; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 70; *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı Abdurrahman'ın bir ay kadar valilik yaptığını belirtir, bk. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.112.

¹⁷⁴ Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikîyye ve'l-Endelüs*, s.7.

¹⁷⁵ Yezid b. Ebû Müslim, Berberî olan muhafızlarının her birinin ellerine "harasî/muhafız" damgası vurunca onlar bu durumu nefretle karşıladılar ve daha sonra da akşam namazı için çıktığında, namaz kıldığı yerde onu öldürdüler, bk. el-Belâzurî, s.331.

Safer ayında Endülüs'e geldi (102/721).¹⁷⁶ Anbese, dindar, zahid, asker ve iyi bir idareciydi.¹⁷⁷

Anbese, Endülüs'ün kuzeyinde bulunan ve Peloya önderliğinde isyan etmiş olan yerleri dize getirmiş, Peloya ve beraberindekilerin mağaralara sığınması üzerine onu takipten vazgeçmiştir. Söz konusu kişi Endülüs'te *Reconquista* ismi verilen ve Müslümanların Endülüs'ten kovulmasını amaçlayan hareketin başlatıcısı olarak kabul edilir. Çünkü onun önderliğindeki hareket Hıristiyan halkında *vatan duygusunun* gelişmesine neden oldu. Peloya halkın mal ve canlarını korumalarını istemiş ve halkı Müslümanlara karşı kıskırtmıştır.

Müslümanların ilk fetih dalgasında, Müslüman savaşçılar tarafından kuşatılan Peloya ve arkadaşları Santa Maria adındaki mağaraya sığınmak zorunda kalmıştı. Bu arada sayıları 300 kadardı. Müslümanlar ısrarlı bir şekilde buraya saldırdılar ve birçoğunu öldürdüler. Sonunda Müslüman askerler: “*Otuz Franktan ne gelebilir*” diyerek geri çekildiler ve Peloya'nın yanında 10 kadın ve sadece 30 erkek kalmıştı. Uzun süre kuşatılan Hıristiyanlar bal ve su ile ayakta kalabilmişti.¹⁷⁸

Anbese'nin Frank topraklarına karşı yürüttüğü hareketin güzergahı, Semh'in daha önce takip ettiği güzergahtı. Önce, Carcasonne şehrini ele geçirdi ve devamında ise, Nimes şehrini aldı. Ardından Rhone nehrine ulaştı ve hızla hareket ederek Autin şehrini fethetti (106/725). İslam ordusu buradan daha kuzeyde yer alan Luxeuil şehrine ulaştı ve sonra da geri döndü.¹⁷⁹ Bu seferleri esnasında Carcassone Hıristiyanları ile saldırmazlık ve savunma ittifakı kurdu. Onlara ciddi vergiler koydu.¹⁸⁰ Rehine ve mahkumlara karşı gösterdiği insani davranışlar Frank topraklarındaki Müslümanların durumunu güçlendirdi.

Bu döneme yakın yazarlardan biri olan Isidore'nin kroniğinde Anbese döneminde Yahudilerle ilgili ilginç bir anlatıya yer verilir. Bu anlatıya göre, **Serenus** adında biri mesih olduğunu iddia ederek Yahudilerin vadedilmiş topraklara gitmelerini ve bunun için de ellerindeki mal ve arazilerini satmalarını istemiştir. Yahudiler ellerindekini satınca Anbese

¹⁷⁶ İbn İzârî, II, 27; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 70.

¹⁷⁷ el-Haccî, s.250.

¹⁷⁸ Ahbâru Mecmû'a, s.34; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 71-72.

¹⁷⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 72-73.

¹⁸⁰ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.113.

satılan malları beytülmale katmış ve Serenus'u çağırarak gerçekten mesih olup olmadığını ve Tanrı'nın işini yaptığını düşünüp düşünmediğini sormuştur.¹⁸¹

Anbese, Luxeuil şehrinden dönerken bir bask gerillası tarafından pusuya düşürüldü ve şehid edildi. 4 yıl 8 ay valilik yapmıştır.¹⁸² *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı ise, Anbese'nin eceliyle öldüğünü kaydetmiştir.¹⁸³

Anbese'nin şehid edilmesinden sonra Endülüs halkı yine valilik seçiminin gecikeceğini düşünerek, dürüst bir insan olduğu belirtilen Uzra b. Abdullah el-Fihri'yi vali seçmiştir. Uzra, Anbese'nin Pireneler'in öte tarafında cihad eden orduyla birlikte gönderilmişti.¹⁸⁴ Fakat Uzra'nın valiliği iki ay sürmüş, daha sonra İfrikiyye valisi Bişr b. Safvan el-Kelbî'nin¹⁸⁵ önerisiyle, **Yahya b. Selâme el-Kelbî'yi** vali olarak atanmıştır. Bu atama 109 (728) senesinin sonlarına doğru yapılmıştı. Yahya ikibuçuk sene valilik yapmış ama, bu sürede herhangi bir sefer yapmamıştır.¹⁸⁶

Yahya Seleme el-Kelbî'den sonra, dönemin İfrikiyye valisi Ubeyde b. Abdurrahman es-Sülemî, halife Hişam b. Abdülmelik'in onayıyla, önemsiz bir adam olduğu belirtilen **Huzeyfe b. Ahvas el-Kaysî'yi** Endülüs'e vali olarak tayin etmiştir (110/729). Onun valiliği 6 ay sürmüştür. Valilik süresinin kısa olması önemli işler yapmasına engel olmuştur.¹⁸⁷ Daha sonra onun yerine Ubeyde b. Abdurrahman tarafından Osman b. Ebî Nis'a tayin edilmiştir (110/729). Fakat o da 5 veya 6 ay iktidarda kaldıktan sonra azledilmiş ve Kayravan'a gönderilmiş ve sonrasında ise, orada vefat etmiştir. Osman'ın azlinden sonra yerine **Heysem b. Ubeyd el-Kinânî** tayin edilmiştir (111/730). Heysem, 10 ay veya 1 yıl 2 ay valilik yaptıktan sonra bazı Arapların kendisini iktidardan indirmeyi düşündükleri haberini almıştır.¹⁸⁸

¹⁸¹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.113.

¹⁸² İbn İzârî, II, 27; Doğuştan, s.73; *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı Anbese'nin 4 yıl 6 ay valilik yaptığını belirtir, bk. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.113.

¹⁸³ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.114.

¹⁸⁴ El-Haccî, s.252.

¹⁸⁵ Bişr b. Safvan el-Kelbî, 109/728'de Kayrevan'da vefat etmiştir, bk. el-Belâzurî, s.332.

¹⁸⁶ İbn İzârî, II, 27; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 73; Munis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikiyye ve'l-Endelüs*, s.14.

¹⁸⁷ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.114; İbn İzârî, II, 27; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 73.

¹⁸⁸ İbn İzârî, II, 28; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 73 [İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/38; Makkarî, *Nefh*, 1/235; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm fi'l-Havdi'l-Ğarbî mine'l-Bahri'l-Ebyâdi'l-Mütevassıt min Fethi'l-Mağrib ve Fethi'l-Endelüs İlä Âhari Asri'l-Vulât*, (Beyrut: Menşürâti'l-Mektebi't-Ticârî, 1959), 125.]

Heysem, kendisine karşı isyan hazırlığında olan bu kişileri tutuklamış ve işkence ederek isyanın ayrıntılarını öğrenmiştir. Daha sonra Kuzey Afrika'daki dostlarının tavsiyeleri üzerine ele geçirdiği kişilerin boyunlarını vurdurmuştur. Boynu vurulanlar arasında Müslümanların ileri gelenlerinden ve zengin olduğu belirtilen Zeyd isminde biri de vardı. Heysem'in kan dökmesi sebebiyle yerine Libya'dan Muhammed b. Abdullah Eşcai gizlice getirilmiştir. Muhammed, Endülüs'e vardktan sonra Heysem'i tutuklatıp hapse atmış ve işkence ederek yargılatmıştır. Daha sonra da kafası traş edilerek, elleri arkadan bağlanarak demir zincirlerle bağlanıp bir eşek üzerinde sokaklarda dolaştırılmıştır. Heysem daha sonra Kuzey Afrika valisine güvenli bir şekilde gönderilmiş ve çok sayıda suçlama ve yargulamalardan sonra hiçbir şeye karar verilememiştir. O Afrika'ya gittikten bir ay sonra valilik görevini Muhammed b. Abdullah Eşcai icra etmiştir.¹⁸⁹

Heysem'in valiliği döneminde Arap ve Berberî kabileler arasındaki kıskançlıklar sebebiyle Lyon ve Macon gibi şehirler kaybedilmiştir.¹⁹⁰

1.4. Abdurrahman b. Abdullah el-Ğafikî ve Dönemi

Heysem'in vefatından sonra Endülüs halkı onun yerine **Muhammed b. Abdullah Eşcai**'yi vali seçmiştir. Fakat onun valiliği 2 ay gibi kısa bir süre sürmüş ve bu sırada İfrikiyye valisi olan Ubeydullah b. Habbab, savaşçı bir karektere sahip olan **Abdurrahman b. Abdullah el-Ğafikî**'yi Endülüs'e vali tayin etmiştir (113/731).¹⁹¹

Abdurrahman el-Ğafikî Endülüs Müslümanları ve zimmîleri tarafından sevilen bir vali olmuştur. Devlet idaresinde ehliyet ve liyakatı benimsemiş, halka adalatle muamele etmiştir. Hıristiyan halka kiliselerini ve ellerinden alınan mallarını geri vermiştir. Ülkenin malî ve adlî konularını düzenlemek ve bu husustaki tartışmaları sonlandırmak maksadıyla, ülke içerisinde gezilere çıkmıştır. Mûsâ b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd dönemlerindeki, Avrupa'nın geri kalan kısmıyla İslâm toprakları arasındaki sınırları tahkim etmiş, isyanlara karşı daima hazır olarak beklemiştir.¹⁹²

¹⁸⁹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.115.

¹⁹⁰ İmamüddin, s.51.

¹⁹¹ İbn İzârî, II, 28; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 74.

¹⁹² İmamüddin, s.51; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 74.

Şüphesiz Abdurrahman el-Ğafikî zamanında meydana gelen en önemli hadise, Belatü’ş-şühedâ savaşıdır. Bu savaşta şehid düşen Abdurrahman’ın valiliği 2 yıl 7 veya 8 ay sürmüştür.¹⁹³

İfrikiyye valisi Ubeyde b. Abdurrahman el-Sülemî’nin (kendisi Kaysî idi), Abdurrahman el-Ğafikî’nin şehid olduğu sene (114/732), **Abdülmelik b. Katan el-Fihri’yi** Endülüs’e vali olarak tayin etmiştir. İslam ordusunun saygınlığını bir daha sağlayan Abdülmelik, Aragon ve Navarra Hıristiyanlarını mağlup ederek ve Pirene Dağlarını aşarak Saint Remi ve Avignon’u ele geçirmiştir. *la Crónica Mozárabe de 754* yazarına göre, Abdülmelik, Şam’daki halifeden, Frank topraklarında herhangi bir başarıya imza atmadığı için azar işittikten sonra Pirene dağlarının sakinlerini boyun eğdirmeye çalışmıştır.¹⁹⁴

Abdülmelik iki yıl süren valiliği döneminde birçok ganimet elde etmiş, başarılarından dolayı ordu içinde başlayan kıskançlıktan sebebiyle de görevinden alınmıştır (116/734).¹⁹⁵ *la Crónica Mozárabe de 754* yazarına göre, herhangi bir başarısı sözkonusu değildir. Nitekim, Pirenelerin ötesinden, tanımadığı topraklardan eli boş bir şekilde evine dönmüştür.¹⁹⁶

1.5. Ukbe b. Haccac ve Dönemi

Abdülmelik’ten sonra Endülüs valiliğine **Ukbe b. Haccac** atanmıştır. Bu sırada İfrikiyye valiliğini kendi isteği ile bırakan Ubeyd b. Abdurrahman’ın yerine, Mısır valisi olan Ubeydullah b. Haccac getirilmiştir. Halife Hişam b. Abdülmelik, Ubeydullah’ın idaresine, Mısır, İfrikiyye, Endülüs ve Mağrib’i vermiştir. Zeki ve otoriter olan aynı zamanda Araplar’ın kahramanlık hikayelerine ve tarihlerine vukufiyeti bulunan Ubeydullah, **Ukbe b. Haccac’ı** Endülüs valisi olarak atamıştır.¹⁹⁷ Ubeydullah, Ukbe’yi Afrika ve Endülüs valiliklerinden birini seçmesi konusunda muhayyer bırakınca o da: “Ben cihad etmeyi severim, orası ise cihad yeridir” diyerek Endülüs’ü seçmiştir.¹⁹⁸

Ukbe b. Haccac, otoriter, yardım sever ve düşmana göz açtırmayan bir karaktere sahipti. Kendisinin atamış olduğu yargıçları halka kötü davranmaları ve adil kararlar vermemeleri nedeniyle şiddetli bir şekilde cezalandırmış ve selefi Abdülmelik b. Katan’ı

¹⁹³ İbn İzârî, II, 28; *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı Abdurrahman’ın 3 yıl valilik yaptığını belirtir, bk. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.116.

¹⁹⁴ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.118.

¹⁹⁵ İmamüddin, s.54.

¹⁹⁶ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.118.

¹⁹⁷ İbn İzârî, II, 29; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 79-80.

¹⁹⁸ El-Haccî, s.238.

zincirlere vurmuştur. Bu sebeple, tüm Endülüs'te otoritesini sağlamıştır. Halkın nüfus sayımını yaptırarak, haraç alınmasını istemiştir. İspanyol suçluları gemilerde kürek cezasına göndererek cezalandırmıştır. Ülkenin gelir kaynaklarını çeşitlendiren Ukbe, büyük bir servete sahip olmuştur. Kanunların suşlu bulmadığı hiç kimseyi mahkum etmemiştir.¹⁹⁹

Haccac, beş yıl süren valiliği döneminde çeşitli seferler düzenlemiş ve birçok başarıya imza atmıştır. Narbonna, Galicia ve Pamplona kentlerini ele geçirmiş, bu şehirleri elde tutmak için Rodone nehri üzerinde bir garnizon bırakmıştır.²⁰⁰ Fransa'nın merkez toprakları için tehlikeli hale gelen Ukbe'yi durdurmak için, Lombards kralı ile Charles Martel ittifak etmiştir. Franklar, Müslümanların ilerleyişini durdurmak için Lore bölgesindeki Bezier, Agde, Nimes ve Maguelone'yi yerle bir ederler. Müslümanların elinde Narbonne ve birkaç şehir kalmıştır.²⁰¹ Ukbe b. Haccac, Frank topraklarında iken, Kuzey Afrika'da Beberilerin isyan ettiğine dair haberi alınca, seferi bırakıp Kuzey Afrika'ya geçmiştir. Burada hastalanan Ukbe, hayati organlarının hastalık kapması sebebiyle Endülüs valiliğini Abdülmelik'e bıraktıktan sonra vefat etmiştir.²⁰²

Endülüs'ün yukarı sınır (es-sağru'l-âlâ) bölgesinin ucunda Urbûne ismiyle bir şehir kuran²⁰³ Ukbe b. Haccac, bizzat katıldığı savaşılarından birinde Carmona şehrinde vefat etmiştir. Ukbe'nin Kuzey Afrika'da vefat ettiğine dair bir rivayette vardır.²⁰⁴ İbn İzârî, Endülüs halkının isyan ederek onu valilikten uzaklaştırdığını kaydeder. Bu gelişme üzerine Ukbe yerine Abdülmelik'i bırakmıştır.²⁰⁵ Başka bir kaynağa göre ise, Kuzey Afrika'daki Berberî isyanından faydalanan Abdülmelik b. Katan, Ukbe'ye karşı harekete geçerek Endülüs yönetimini ele geçirmiştir (122/740).²⁰⁶

¹⁹⁹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.118.

²⁰⁰ İbn İzârî, II, 29; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 79-80.

²⁰¹ İmamüddin, s.55.

²⁰² *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.119.

²⁰³ El-Haccî, s.238.

²⁰⁴ İmamüddin, s.55.

²⁰⁵ İbn İzârî, II, 30; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 81.

²⁰⁶ Ahbâru Mecmû'a, s.35.

İKİNCİ BÖLÜM

POİTIERS (BELÂTÜŞŞÜHEDÂ) SAVAŞI VE SONUÇLARI

Miladî 711-715 tarihleri arasında Müslümanlar, İberik Yarımadası'nın dağlık bölgeleri hariç, neredeyse tümünü ele geçirmiştir. İlahî kelimetullahı yeni coğrafyalara taşıma arzusunda olan fatihler, İspanya ve Fransa arasındaki yüksek Pirene Dağları'nı (el-Bürt) aşarak Fransa içlerine doğru akınlar yapmaya başladılar. Bu dönemde, Endülüslülerin *ardul'l-kebire* (büyük toprak)* olarak isimlendirdikleri Fransa topraklarında cihad faaliyetini özellikle, önemsiyorlardı.²⁰⁷ Bilhassa, Saragosa'nın fethinden sonra Müslümanların Fransa topraklarına akın yapmaları önündeki engel de kalkmıştır.

Mûsâ b. Nusayr'ın İspanya topraklarını ele geçirdikten sonra Pireneleri aşıp, Avrupa üzerinden İstanbul'u fethetmeyi ve oradan da Emevîlerin başkenti Şam'a ulaşma düşüncesi

* Büyük topraktan kasıt, bazen Pirene Dağları'nın arkasında kalan bütün bölgeleri ve ülkeleri kapsayacak şekilde kullanılıyordu, yani, hem Fransa hem de çok sayıda Avrupa ülkesini kapsıyordu, bk. el-Haccî, s.236.

²⁰⁷ El-Haccî, s.235.

olduğu tarihî kayıtlarda yer almıştır. Aslında, bu düşüncenin Hz. Osman döneminde de varlığı biliniyordu (M. 649).²⁰⁸ Bu düşüncenin hayata geçirilmesi olarak da okuyabileceğimiz askerî seferlerin ilki Endülüs valisi el-Hurr b. Abdurrahman es-Sakafî tarafından uygulamaya konulmuştur (717 veya 718).

Kral **Kelvuis**'in ölümünden sonra Merovenj sarayına bağlı kumandanların ve Akiten (Aquitania) asilzadeleri arasındaki çkişmeden cesaret alan ve bu durumu fırsata çeviren el-Hurr b. Abdurrahman Fransa üzerine ilk seferleri başlatmıştır. Daha sonra onun yerine geçen Semh b. Mâlik el-Havlânî **bu** sırada Vizigotlar'ın yönetiminde bulunan Fransa'nın güneyindeki Septimania'yı ve sonrasında ise, Müslümanların silah, mühimmat ve yiyecek deposu olarak müstahkem bir kale olarak ve tersane halinde kullanacakları Narbon'u (Arbûne) fethetmiştir.²⁰⁹

Buradan yola çıkan Semh, **Aquitaine** bölgesinin başkenti olan **Tours**'u ele geçirmek için yola çıkmıştır. Bu sırada Aquitania dükü olan **Eudo** (Odo de Great) topraklarına Araplar'ın girdiğini duyunca bir ordu hazırlamış ve Semh b. Malik'in karşısına çıkmıştır (721). Toulous şehri yakınlarında meydana gelen savaşta, ön saflarda savaşan Semh b. Malik'in kendisine isabet eden bir okla şehid edilmesinden sonra Arap ordusu dağılmış ve ağır bir yenilgi almıştır. İslâm ordusunun geri kalanı daha sonra Septimania bölgesine çekilmiş*, Endülüs'te seçilecek yeni valiyi beklemeye başlamıştır. Müslümanların Frank topraklarındaki bu ilk yenilgisi, düşmanlarının cüretini artırmış ve fitne çıkarmalarına neden olmuştur.²¹⁰

Semh b. Malik'in şehadetinden sonra Endülüs'te başlayan siyasî istikrarsızlık 113/732 yılına kadar devam etmiş ve yaklaşık 10 yılda 6 vali değişmiştir. Endülüs'ün yeni valisi **Abdurrahman el-Ğafikî**, ülke içindeki Arap-Berberî gerginliğini yatıştırdıktan sonra Semh b. Malik'in intikamını almak ve yeni fetihlerde bulunmak için, büyük bir ordu hazırlamıştır. Hazırlanan ordunun mevcudunun 100 bin civarında olduğu kaydedilmiştir.

Abdurrahman önce, İspanya'nın kuzeyinde bulunan Pamplone şehrine ve oradan da Fransa'ya doğru hareket etmiştir. Pirenleri aşarak Rhone nehri kıyısında bulunan Arles şehri

²⁰⁸ Hitti, II, 785; Özeydın, "Belâtüşşühedâ", *DİA*, V, 391.

²⁰⁹ Hitti, II, 786; Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, T.Fisher Unwin, London 1887, s.28.

* Septimania, Pirene Dağları'nın doğusunda, Fransa'nın güneydoğusunda bulunan bir bölgenin (eyalet) adıdır. 7 şehirden oluşması sebebiyle bu ismi almıştır. Urbûne (Narbonne) buranın başkentidir, bk. el-Haccî, s.246.

²¹⁰ Hitti, II, 786; Lane-Poole, s.28

üzerine yürümüştür. Ciddi bir direniş sonrasında şehir teslim olmuştur. Bordeaux şehrini alan el-Gafikî, Fransa'nın Tours ile Poitiers arasındaki Loire kıyısında dük **Eudo**'nun ordusu ile karşılaştı. Müslümanlar Eudo'ya ağır bir yenilgi yaşatmıştır. Dük ve bazı yakınları savaş meydanından kaçarak Merovenj hanedanının saray nazırı Şarl Martel'e sığınmıştır. El-Ğafikî, **Eudo**'nun tüm hazinesini ve servetini ele geçirmiş, savaşa katılan askerler arasında paylaşmıştı. Kont Eudes ise, düşmanı olan Charles Martel'e sığınmıştır.

Abdurrahman el-Gafikî, Lyon, Besancon şehirlerini aldıktan sonra Sans şehrine ulaşmış ve daha sonrasında ise, Poitiers şehrini almış ve Franklar tarafından kutsal kabul edilen dinî merkez olan Tours'a yaklaşmıştır.²¹¹ Böylece, sefere çıkıldıktan 7 aydan sonra Fransa'nın güney bölgeleri hakimiyet altına alınmıştır. Müslümanlar, Frank topraklarında ikinci bir Guadelete (Vadii lekke) başarısı sağlama hevesindeydiler. Hatta, Lane-Poole Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında çıkacak savaşın, Avrupa'nın Müslüman mı, Hıristiyan mı olacağını belirleyeceğini, Notre Dame'nin kilise mi, cami mi olacağını bu savaştan sonra belli olacağını iddia etmiştir.²¹²

Bu arada Şarl (Charles) Martel, tehlikenin kendisine yaklaşmakta olduğunun bilinciyle önemli sayıda asker toplamıştır. Hatta, orduya paralı asker bile almıştır. İki ordunun öncü birlikleri Loire nehri yakınlarında karşılaşp birbirlerini yoklamışlardı. Daha sonra iki ordu, Fransa'nın Poitiers ile Tours şehirleri arasındaki ovada Clain ve Vienne nehirlerinin kavuştuğu noktada karşılaşmıştır (Ekim 732). İslâm tarihi kaynaklarında Belâtü's-Şühedâ/Şehitler Burcu olarak anılan bu savaşın ilk 7 günü herhangi bir taraf üstünlük sağlayamadan devam etmiştir. Şarl'ın askerleri kurt derilerinden yapılmış olan elbiseler giyinmiş ve uzun saçlarını omuzlarından aşağı salıvermişti.²¹³ Karşılaşmanın 8. gününde Hıristiyan askerlerinin Müslüman savaşçıların ganimetlerine ulaştığı bilgisi ulaşınca, Abdurrahman'ın tüm uyarılarına rağmen Müslüman askerler ganimetlerini koruma endişesiyle savaş disiplinini bırakmıştır. Buna karşılık, Frank ordusundaki askerler omuz omuza ve bir duvar sağlamlığında esneme ve gevşeme göstermeden ayakta durmuşlardır.²¹⁴

²¹¹ Abdülkerim Özaydın, "Belâtüşşühedâ", DİA, 391-392; San Martin'in cesedinin bu şehirde gömülü olması sebebiyle Gol'ler (Gaul) için kutsal bir mekandı, bk. Hitti, II, 787; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 75.

²¹² Lane-Poole, s.29

²¹³ Hitti, II, 787.

²¹⁴ Hitti, II, 788.

İslâm ordusundaki bu dağılmayı fırsata çeviren Martel, onlara ciddi bir darbe vurmuştur. Bu kargaşa esnasında Abdurrahman el-Ğafiki'nin²¹⁵ yanağına isabet eden bir okla şehid edilmesi, İslâm ordusundaki savaşa azmini tamamen ortadan kaldırmıştır. İslâm karargahında yapılan değerlendirmede, birçok askerin şehid olduğu geride kalanların da yorgun ve bitkin olduğu gözönünde tutularak, düşmanın uyandırılmadan, yani çadırları ve yaralıları geride bırakılarak çekilme kararı alındı. Bu karardan sonra gece olunca İslâm ordusu, savaş meydanını terk ederek Septimania'ya dönmüştür. Frank ordusu da yorgun ve bitkin olduklarından Müslümanları takip etmemiştir (14 Ekim 732). Charles yaralı Müslüman askerlerini öldürmüştür.²¹⁶

Savaşın meydana geldiği yerin Kurtuba'dan bir hayli uzak olması, dolayısıyla, Müslüman askerlerin yorgun olmaları, Müslümanların ele geçirdikleri yerlerde muhafız olarak bırakılması ve sefer esnasında elde ettikleri ganimetleri beraberinde taşıyor olmaları, savaşın seyrini değiştiren önemli etkenler olmuştur. Nitekim, bu durumun farkında olan Abdurrahman askerlerinden bazı ganimetleri bırakmalarını istemiş fakat, buna muvaffak olamamıştır.²¹⁷ Ayrıca, savaşın Frank topraklarında olması sebebiyle coğrafyayı iyi tanımaları, yağışlı havalarda ve çamurlu toprakta hareket etmesini biliyor olmaları ve İslâm ordusunun Endülüs'ün başkentinden yaklaşık 1000 km uzakta olmaları ve lojistik destekten yoksun bulunmaları savaşın kaybedilmesinin diğer nedenleri arasındadır.²¹⁸ Savaşın kaybedilmesinin bir diğer nedeni de duk Eudes ile Charles arasındaki ittifaka dair istihbaratın alınamamasından dolayı idi. İstihbarat alınmış olsaydı, Abdurrahman hazırlıksız yakalanmamış olacaktı. Yine, verilen emirlere rağmen orduda yer alan ve tam olarak disiplin altına alınamamış olan Berberîlerin halka gaddarca davranmaları ve zulüm yapmaları, ganimet konusundaki aç gözlülükleri görev bilincini yok etmiştir.²¹⁹

Avrupa halkları arasında bu savaşla ilgili birçok destan ve efsaneler yayılmıştır. Bu nedenle bu savaşı olduğundan daha büyük gösterirler. Müslüman tarihçileri ise, çok fazla yorum yapmadan ama kaybedilen şehitlerin çokluğu sebebiyle bu savaşa Belâtüşşühedâ (Şehitler Yolu) ismini vermiştir.²²⁰

²¹⁵ El-Ğafikî Endülüs'e giren tabiindendir ve Abdullah b. Ömer'den hadis rivayet etmiştir, bk. El-Haccî, s.258.

²¹⁶ İmamüddin, s.51-53; Nureddin Âl-i Ali, s.60-69; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 77.

²¹⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 76.

²¹⁸ El-Haccî, s.258; Watt, s.30.

²¹⁹ İmamüddin, s.52.

²²⁰ İbn İzârî, I, 37; Bu savaş İspanyolca'da Calzada de los Mártires veya Batalla de Poitiers olarak geçer.

2.1. Belâtüşşühedâ Yenilgisinin Sonuçları

Bu savaşıla ilgili Avrupalı tarihçilerin anlatıları abartı ve yarı efsanevî bir tarzda kaleme alınmıştır. Onların anlatımından savaşın gidişatı ve sonuçlarıyla ilgili iki hususun altını çizilmiştir; birinci husus, savaşın kaybedilmesinin Arap ve Berberîler arasındaki anlaşmazlık olduğu şeklindeki yaklaşımdır. Fakat, İslam tarihi kaynakları bu hususa yer vermemiş hatta, savaşıa katılanların hepsi canla ve başla savaştıkları ifade edilmiştir. İkinci husus ise, Müslümanların ganimetlerini koruma telaşına düşmesi ve böylece savaş disiplini bırakıp çözülmesi ve sonrasında ise, savaşı kaybetmeleridir.

Endülüs tarihçisi el-Haccî, bu iki iddianın da gerçeği yansıtmadığını vurgulamıştır. Ona göre, İslâm ordusu Allah'ın adını bir adım öteye taşımaya çalışan mücahidlerden oluşuyordu. Gayesi hiçbir şekilde ganimet olamazdı, kaldıkları ve fethettikleri toprakların halkı yoksul ve toprakları verimli olmayan yerlerdi. Şayet, iddia edildiği gibi çok fazla ganimet elde etmiş olsalardı, savaş öncesi onları depolama imkanına da sahiplerdi. Ayrıca, daha önce, Frank topraklarında Müslümanların icrâ ettikleri askerî hareketlerde buna benzer herhangi bir davranış ve uygulamanın olmadığı bilinmektedir. İslâm ordusunun geri çekilmesi, bir bozgunun değil, bir askerî manevranın sonucu olarak okunmalıdır.²²¹

Şayet, Müslümanlar Puvatya Savaşı'nda başarılı olmuş olsalardı, İslâm Polonya'nın sınırlarına ve İskoçya'nın dağlık bölgelerine taşınacaktı. Belki, Kur'an'ın tefisiri Oxford okullarında öğretilecek ve Müslümanlar sünnetli bir halka Hz. Muhammed'in öğretilerini ve kutsallığını anlatıyor olcaktardı. Bazı yazarlara göre, Müslümanlar savaşı kazanmış olsalardı Avrupa'nın kaderi belli olacaktı. Çünkü, Müslümanları durduracak herhangi bir güçleri yoktu.²²² Hatta, Müslümanların İngiltere'deki Manş Denizi'ne kadar ilerlemeleri söz konusu olacaktı²²³:

“Araplar, bin milden uzun muzaffer bir yürüyüşle Cebelitarık kayasından Loire kıyılarına varmışlardı; eğer bir o kadar daha gitselerdi, Polanya sınırlarına ve İskoçya'nın kuzeyindeki dağlık bölgelere ulaşırlardı. Rhine Nehri'ni aşmak, Nil'i veya Fırat'ı aşmaktan daha zor değildir. Arap donanması da, hiçbir deniz savaşına girmesine gerek kalmadan Thames Nehri'nin ağızına gelebilirdi.

²²¹

²²² İmamüddin, s.53.

²²³ Lane-Poole, s.29.

ve belki şimdi Oxford'un dersliklerinde Kur'an tefsiri okutuluyor; kürsülerinden, sünnetli bir cemaate, Muhammed'e inen vahiylerin kutsal ve gerçek olduğunun kanıtlanması yapılıyor olurdu."²²⁴

El-Haccî'ye göre, Gibbon'un yorumlarının gerçekliği olsaydı, yani, Avrupa Müslüman olsaydı ya da Fransa bir Müslüman eyaleti haline gelmiş olsaydı, Avrupa'nın Ortaçağ karanlığından erken çıkmış olacağını ve rönesansın daha erken bir tarihte Avrupa'yı aydınlatıyor olacağını ve Endülüs'ün yakaladığı medenî seviye ilerlemeyi yakalayabileceğini kaydeder. Ayrıca, el-Haccî, Belâtüşşühedâ savaşı sonucunun Avrupa'nın başına gelen en büyük felaketlerden biri olduğunu ve medeniyet ışığından onu mahrum bıraktığını belirterek bu durumun en büyük sorumlusu olarak Şarl Martel'i göstermiştir.²²⁵

Lane-Poole, Charles ve Franklar'ın sonradan Romalılaşan İspanyollar ve Gotlar gibi kültür ve tarihinden koparılmış bir halk değil, en az Müslümanlar kadar cesur ve yiğit insanlar olduklarını ifade ederek, uzun boylu olmalarının savaş esnasında kendilerine avantaj sağlamış olduğunu belirtmiştir.²²⁶ Watt, bu savaşı dünya tarihinin gidişatına yön veren bir savaş olarak değil, gidişatını değiştiren bir savaş olarak ele almanın daha doğru olacağını, belki de Müslümanların ilerleme azimlerinin Frankların direnme azimlerine oranla zayıf olduğunu belirtmek gerektiğini ifade eder.²²⁷

Dönemin başlıca kaynağı olan 754 Vakayinamesi'nde Martel'in askerleri için europenses isminin kullanılması Puvatya'yı Avrupa'nın vaftiz teknesi olarak görenlerin havada kaptıkları bir kelime olmuştur. Birçok Batılı için bir mihenk taşı olarak abul edilen Puvatya zaferi, Sezar'ın Rubicon Nehrini geçmesi veya Kopernik'in gökyüzünü tetkik etmesi kadar önemli bir olaydır. Puvatya, Müslümanların Akdeniz ve çevresindeki fetihlerinin ve genişleme politikasının en net biçimde son bulduğu bir savaştır.²²⁸

Müslümanların Avrupa'daki son durağı olan bu yenilgiden sonra, Endülüs'te köklü siyasi ve ekonomik değişiklikler oldu. "Ganimet ekonomisinin" çökmek üzere olduğu ve ekonomik sıkıntıların askerî seferlerle daha fazla ortadan kaldırılamayacağı anlaşılmıştır.²²⁹

²²⁴ Edward Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, (<https://www.gutenberg.org/files/25717/25717-h/25717-h.htm#linknote-52.30>); Stephan O'Shea, *İnanç Denizi, Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hristiyanlık*, Çev.: Egemen Demircioğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.63.

²²⁵ El-Haccî, s.26-264.

²²⁶ Lane-Poole, s.29.

²²⁷ Watt, s.29-30.

²²⁸ O'Shea, s.64.

²²⁹ Kennedy, s.38.

Müslümanlara darbe vuran ve onların saflarını dağıtan Charles, o günden sonra Şarl Martel (Çekiç Karl) olarak anılmıştır.²³⁰ Araştırmacı Stephan, Martel isminin Karl'ın vaftiz ismi olduğunu dolayısıyla, Puvatya savaşından sonra kullanılmaya başlandığı şeklindeki görüşün doğru olmadığını kaydeder. Çünkü, Martel ismi *marteau*'dan (çekiç) değil, Martin'den gelmektedir.²³¹

Her ne kadar bu savaştan sonra Batı Avrupa'ya yönelen tehdit ortadan kalkmış ve bir daha asla Müslümanlar Fransa'ya saldırmamış olsa da, stratejik bir üs olarak kullandıkları Narbonne'yi (759) ve Pireneler'in kuzey yamaçlarını çevreleyen bölgeleri bir süre daha (797) ellerinde tuttular ve Provence'ye akınlar yapmaya devam ettiler. Hatta Narbonne'deki bir heykel üzerinde: "Geri dönün ey İsmailoğulları. Burası varabileceğiniz son yer. Eğer bana sorarsanız cevaplayayım, geri dönmediğiniz takdirde, kıyamet gününe kadar birbirinizi vurup öldüreceksiniz" şeklinde yazının yazılmış olduğu kaydedilir.²³²

734'te Avignon şehrini ele geçirdiler ve 743'te Lyon şehrini yağmaladılar. Fakat, Lane-Poole'nin şiirsel anlatımıyla, Fransızca bir ses onlara: "*Şimdiye kadar geleceksin ve daha ileri gitmeyeceksin ve gururlu dalgaların burada kalacak*" demiştir.²³³ Yine de bu savaştan sonra Müslümanların Fransa'daki varlığı (Provence bölgesini X. asrın sonuna kadar ellerinde tuttular) iki asır daha devam etmiştir.²³⁴

Tours şehri yakınlarında meydana gelen bu savaşın tarihte cereyan eden kesin zaferlerden biri olarak görülmüş olsa da, bu savaş hiçbir şeyi sonuca bağlamamıştır. Şu söylenebilir, Cebeli Tarık Boğazı'ndan 1600 km uzakta meydana gelen bu savaş, fetih dalgasının durgunluğuna işaret etmiştir. Sadece, Müslümanların Fransa'ya sefer yapma konusundaki cesaretini sarsmıştır.²³⁵

Bernard Lewis'in Puvatya Savaşı'nın sonucuyla ilgili yaptığı tahlil ilginçtir. Ona göre: "*Arap ordularının başarısızlığı olarak görülen husus, arap akıncılarının hem doğu hem de*

²³⁰ Lane-Poole, s. 30.

²³¹ O'Shea, s.82, dn. 40.

²³² Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yi Keşfi*, Çev.: İhsan Durdu, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2000, s.17.

²³³ Lane-Poole, s.30; Hitti, II, 789.

²³⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 78.

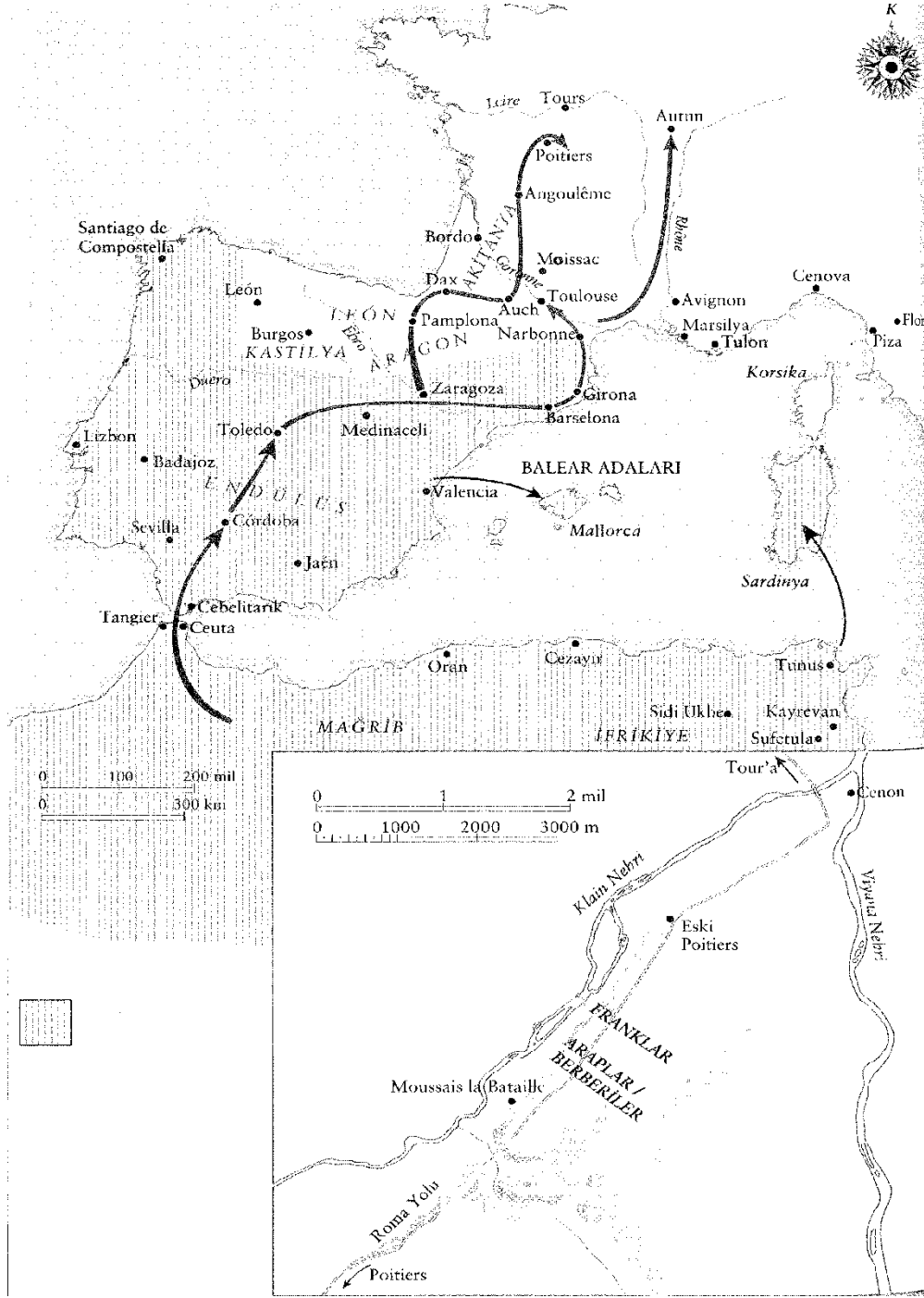
²³⁵ Hitti, II, 789; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 78.

*batı Hıristiyanlığının hayatta kalmasını mümkün kılan Tur ve Puvatya'da aldıkları yenilgi değil, Konstantinopol'ü fetihle başarısız kılmasıydı”.*²³⁶

Oryantalist Watt: “İspanya Araplarının bu savaşla ölümcül bir darbe aldıkları kesin olmalıdır. Aksine Müslüman İspanya yüzyıllar boyunca gücünü korudu; hatta bir süre için gücünü arttırdı da. Bu savaş, Müslümanların karlı akınların sınırına dayandığını gösterdi... Nitekim, Tours, bu yöndeki Arap yayılış hareketinin ulaştığı en uç nokta ve geri çekilişinin başladığı yer oldu.”²³⁷

²³⁶ Lewis, s.18.

²³⁷ Watt, s.20-21.

Kaynak: Stephan O'Shea, *İnanç Denizi, Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hıristiyanlık*, Çev.: Egemen Demircioğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.98.

2.2. Endülüs'te Dahilî Sorunların Ortaya Çıkması

Puvatya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra, Endülüs Müslümanları arasında var olan dahilî bir problemi ortaya çıkarmıştır. Dahilî problemin tarafları Araplar, Berberîler, Suriyeliler ve yeni Müslümanlardı. Endülüs'e yerleşen Araplar (*Belediyyûn*)*, Berberîleri, Suriyelileri (*Şâmiyyûn*) ve yeni Müslümanları (İspanyol asıllı) küçümsüyorlardı. Yeni Müslümanların dönemin siyasî şartları içerisinde henüz ciddi bir etkisi yoktu.²³⁸

Araplar kendileriyle birlikte Endülüs'e eski kabile rekâbet ve kıskançlıklarını da taşımışlardı. Arap kabileleri Mudariler ve Yemaniler (Himyeriler) olarak iki ana grup etrafında toplanmıştı. Mudarilerin sünni, Yemanilerin ise, Şia'ya bağlı oldukları biliniyordu. Alt kabile grubundan olan Kelbîlerle (Yemenli), Kaysîler arasındaki rekâbet ve kan davası Endülüs'e çoktan taşınmıştı.²³⁹

Araştırmacı Watt, Kelbîlerle, Kaysîlerin arasındaki düşmanlığın sebebi olarak, İslâm fetihleri öncesinde Suriye bölgesine yerleşenlerin çoğunun Kelbîlerden olduklarını, fetihlerle birlikte ise, daha sonradan bölgeye göç edenlerin çoğunun Kaysîlerden olması gerginliğin ana sebebi olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla rekâbetin temel nedenini sosyal ve ekonomik sebeplerde aramak gerekmektedir.²⁴⁰

İslâm fethi ile birlikte İspanya'ya yerleşmiş olan Berberîlerin çoğu *Haricî* doktrinini benimseyen insanlar olarak Endülüs'te yönetim boşluğunun olduğu bu dönemde, Endülüs'ün fethi esnasında cihad yükünün büyük bir kısmını kendilerinin çektiğini ve fakat fetihden sonra orta İspanya'nın boş ve çıplak arazilerinden oluşan bölgelerine yerleştirildiklerini iddia ederek, buna karşın Arapların en elverişli ve görkemli topraklara yerleştiğini iddia ediyorlardı. Mûsâ b. Nusayr ile Endülüs'e gelen Araplar, ülkenin güneyindeki verimli ovalara yerleşmişti. Daha ziyade büyük şehirlere yerleşen Araplar, Vadikebir Vadisi'nin sulanmış bereketli toprakları ile Levant'ta Murcia ve Sarakusta çevresine ve Ebro Vadisi'nin ortalarına yerleşmişti.²⁴¹ Tarık b. Ziyâd ile gelen Berberîler ise, kurak ve verimi az olan La Mancha ve Extramadura arazileri ile kuzeyde hayvancılık yapacakları dağlık arazilere yerleştirilmişlerdi. Tuleytula ve Merida gibi şehirlerin çoğu

* Endülüs'e yerleşen Arap kabileleri arasında Beni, Haşim, Beni Adnan, Beni Ümeyye, Beni Mahzum, Beni Fihri ve diğer kabilelerdi, bk. İmamüddin, s.53.

²³⁸ Watt, s.31; Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 212.

²³⁹ İmamüddin, s.54.

²⁴⁰ Watt, s.32.

²⁴¹ Kennedy, s.33.

Berberilerden oluşuyordu. Ayrıca, Valencia bölgesine de önemli bir Berberî nüfus yerleşmiştir.

Araştırmacı Kennedy, Berberilerin kurak topraklara veya verimsiz arazilere yerleştirildiği görüşüne katılmadığını belirterek, fatihlerin sayıca az ve fakat feth edilen toprakların geniş olmasının hesaba katıldığında, Berberilerin istemeleri durumunda daha zengin topraklara yerleşebileceklerini ifade eder. Tarım yapmayı bilen bazı Berberilerin sulak arazilere yerleştikleri, ama çoğunluğunun hayvan besiciliğini bilmeleri sebebiyle dağlık alanları yerleşim için tercih ettiklerini ileri sürmüştür. Ayrıca, birçok Berberî'nin sürüleri ile birlikte Endülüs'e gelmesi, meralık alanları seçmelerinde etkili olmuş olabilir.²⁴²

Berberiler Haricî inancı benimsemelerinin bir sonucu olarak Emevî ailesine ve Ali taraftarlarına da karşı bir politika izlemişlerdir. Bu sebeple, İfrikiyye ve Endülüs tarihinde sürekli bir endişe nedeni olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Endülüs'teki yeni idarî düzenlemelere karşı çıkıyor ve yeni oluşan bürokratik mekanizmayı şiddetle eleştiriyorlardı.²⁴³ Ayrıca, Arapların mevali politikası ve asabiyet düşüncesine sahip olmaları Berberilere karşı tutumlarında çoğu zaman sert bir politika sürdürmelerine neden olmuştur.²⁴⁴

Şu hususun altını çizmekte fayda vardır; Berberilerin asıl vatanları olan İfrikiyye ile kültürel ve politik bağları kuvvetliydi ve her dönemde bu bağlar kopmadan varlığını sürdürmüştür.²⁴⁵ Endülüs Berberileri'nin hoşnutsuz oldukları bu dönemde, Fas'ın batı sınırlarından Tunus'a (Kayravan) kadar olan bölgeyi içine alan bir Berberî isyanının çıkması ve bu isyanın uzun sürmesi (734-742), isyan ateşinin Endülüs'e sıçramasına neden oldu ve bazı Arap soylularının kökünün kazınması için harekete geçildi. Bu kez, Araplar'ın güçlü olduğu Sarakusta şehri dışındaki kuzey şehirlerinde ayaklanmışlardı. Berberiler kuvvetlerini üç kısma ayırmışlardı; bir birlik Tuleytula'yı kuşatacak, diğeri Kurtuba'ya saldıracak ve üçüncüsü ise, Algeciras ve Sebte'yi işgal edecekti.²⁴⁶

²⁴² Kennedy, s.34; Watt, s.26; Lane-Poole, Berberilerin Romalılaşan İspanyollar gibi etkisiz bir halk olmadıklarını, Mısır'dan Atlantik kıyılarına kadar, Araplara karşı, İran ve Roma'nın eğitimli askerlerinden daha fazla çetin bir direniş sergilediklerini ifade ederek onların saf bir halk olduklarını belirtir, bk. Lane-Poole, s.52-53.

²⁴³ İmamüddin, s.56.

²⁴⁴ Yaşar Emrah Koşdaş ve İhsan Arslan, "Endülüs Valiler Dönemi'nde Berberî İsyancıları", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, July 2021/2, 20:187-212, s.192.

²⁴⁵ İmamüddin, s.55.

²⁴⁶ Hitti, II, 791; İmamüddin, s.56-57.

2.3. Endülüs'te Yeni Bir Güç Odağının Doğuşu: Suriyeliler (Şamiyyûn)

Endülüs hem coğrafya olarak hem de idarî olarak Mağrib'in bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar Endülüs'e atanan valiler, Şam'daki Emevi halifesi tarafından tasdik ediliyorsa da İfrikiyye valisinin bu konudaki insiyatifi ve kararı bir o kadar ehemmiyetliydi. Dolayısıyla, Endülüs valilerinin atanması ve görevden alınması daha ziyade İfrikiyye valisinin yetki alanındaydı. Bu sebeple, İfrikiyye'de meydana gelecek bir isyan veya iktidar değişikliği doğrudan doğruya Endülüs valilerini ve toplumunu da etkiliyordu.

720-740 yılları arasında Endülüs'ten Fransa'ya akınlar yapılmış ülkenin iskan ve imarı için adımlar atılmış ve patlak veren mahalli isyanlar bastırılmıştır. Bu hadiselerin dışında bu dönemde vukû bulan olaylar hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Fakat, 740 yılından sonra kabileler arasındaki rekabet ve savaşlar önemli siyasal problemlere neden olmuştur. Kaysîler ve Kelbîler arasındaki sosyal, ekonomik ve mezhebî farklılıklar ile sahip olunan kıt kaynaklar Endülüs'teki siyasî atmosferin sıkça değişmesine neden olmuştur. İdareyi ele geçiren taraf, eyalet görevlilerin de çoğunu kendisini destekleyen kabile üyelerini atamıştır. Dolayısıyla, gerginlik ve çatışmalar devam etmiştir.²⁴⁷

Miladî 741 yılında, Tanca ve Uzak Mağrib'in valisi olan Ömer b. Abdullah e-Muradî, özellikle, Berberîlere karşı tavrından dolayı sert tenkitlere maruz kalmıştır. Müslüman olmalarına rağmen Berberîler'den vergi almaya devam etmiş, öşür ve zekat konusunda ölçüyü ciddi anlamda kaçırmış bulunmaktaydı. Başlarında Meysere el-Mahfuzi el-Müdehharî'nin bulunduğu Berberîler kendilerine karşı haksızlık yapıldığını düşünerek, İfrikiyye ordusunun Sicilya seferiyle meşgul olduğu bir sırada ayaklanmıştır. Tanca'da başlayan ayaklanma sonrasında meydana gelen savaşta isyancılar galip gelmiş, Ömer b. Abdullah'ı katletmiş, Tanca'yı ele geçirip çocuklar da dahil olmak üzere birçok kimseyi öldürmüşlerdir.²⁴⁸ İsyancılar daha sonra Sus'ta bulunan İfrikiyye valisi İsmail b. Ubeydullah b. Haccab'ın üzerine gidip onu da mağlup etmiştir. Tehlikenin büyümekte olduğunu gören İsmail Sicilya seferine çıkan orduyu yardıma çağırmıştır. Fakat, bu ordunun da isyancılar karşısında etkili olmadığı görülecektir.²⁴⁹ Berberîlerin isyanı başlatma ve sürdürme nedenlerinden biri de, İsmail'in Suriyeli ordunun masraflarını kaşılamak için Berberîleri devlet kadrolarında daha alt

²⁴⁷ Watt, s.32-33.

²⁴⁸ Ahbâru Mecmû'a, s.34.

²⁴⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 82-83.

makamlara düşürme isteği ve Berberî çocuklarını Emevi soylularının haremlerine götürme isteğiydi.²⁵⁰

Kuzey Afrika'nın büyük bölümünü etkisi altına alan ve bölgeyi istikrarsızlaştıran Berberî ayaklanmasının²⁵¹ bastırılması için dönemin Emevî halifesi Hişâm, Suriye'li Müslümanlardan oluşan 30 bin kişilik bir ordu gönderme kararı almıştır. Bu amaçla, Kinnestrin, Humus, Şam ve Ürdün bölgelerinden toplanan askerler Mısır'daki ordu ile birleştirilmiştir.²⁵² Bu ordunun 10 bini Emevî ailesinden geri kalan 20 bini ise, Arap askerlerden oluşuyordu.²⁵³ *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı gönderilen takviye kuvvetlerinin sayısını 100 bin olarak kaydeder.²⁵⁴ Kayslı/Mudarlî Kulsûm b. İyad komutasındaki orduda, onun kardeşinin oğlu Belc b. Bişr el-Kuşeyrî de vardı ve 7 bin kişilik öncü birliklerin komutanı olarak atanmıştır (Ramazan 123/Temmuz-Ağustos 741).²⁵⁵

Belc, Afrika içlerinde halka hakaret ederek, insanları rencide ederek ilerliyordu. Hatta: “*Evlerinizin kapılarını kapamayın ki, Şamlılar beğendikleri evi kendileri için seçsinler*” dediği rivayet edilmiştir. Bu söz ve tavırlar hem Berberîleri hem de Arapları daha da kızdırıyordu. Bir müddet sonra Berberîler ile Kulsûm ve Belc'in başında bulunduğu halifelik ordusu karşılaştılar. Çıkan savaşta, Kulsûm ve birçok komutanı hayatını kaybetti. Kulsûm'ün öldürülmesinden sonra halifelik ordusu üç gruba ayrıldı; birinci grup Berberîler tarafından esir alınanlardı, ikinci grup şaşırmış bir şekilde savaş meydanını terk edip evlerine dönmeye çabalayanlardı ve üçüncü grup ise, nereye gideceğini şaşırmış şekilde yüzünü İspanya'ya dönmüş olanlardı. Bu üçüncü grubun başında asil bir aileden gelen ve askeri konularda uzman olan Belc b. Bişr el-Kuşeyrî vardı. Belc, durumun giderek kötüleşmekte olduğunu görünce yanındakilerle birlikte savaş meydanını terk etti ve Tanca'ya sığınmak istedi. Fakat, Tanca'nın kapıları kendilerine kapatılınca Sebte'ye girdi.²⁵⁶

Berberîler defalarca hamle yapmalarına rağmen 2 bini mevâli, 8 bini Arap askerlerden oluşan Belc'in Sebte'ye sığınmış olan ordusunu dağıtamadılar. Berberîler, yenemedikleri

²⁵⁰ Kennedy, s.39.

²⁵¹ Detaylar için bk. İbn İzârî, I, 39.

²⁵² Kennedy, s.39.

²⁵³ İbn İzârî, II, 30; Gönderilen ordunun sayısı hakkında bk. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 84.

²⁵⁴ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.119.

²⁵⁵ İbn İzârî, II, 30; Ahbâru Mecmû'a, s.36.

²⁵⁶ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.120; İbn İzârî, II, 30; Ahbâru Mecmû'a, s.40; Kennedy, s.40.

orduyu aç bırakarak teslim olmaya zorladılar.²⁵⁷ Bu amaçla, Sebte'nin giriş-çıkışlarını kapattılar ve etrafındaki bağ ve bahçeleri yaktılar. Uzun süre yiyecek bulamayan Belc ve askerleri binekleri ve köpeklerini de yedikten sonra açlığın pençesine düştüler. Nihayetinde, Berberîlerin ablukasından kurtulmak için Endülüs valisi Abdülmelik b. Katan el-Fihri'den yiyecek yardımı ve Endülüs'e geçmek için gemi talep ettiler. Başlarından geçenleri ona anlattılar.²⁵⁸

Endülüs valisi Abdülmelik b. Katan, Şamlı askerlerin Endülüs'e geçme taleplerini devlet erkânıyla istişare etti. İstişareler sonucunda onların Endülüs'e geçmeleri durumunda ülkede istikrasızlık olacağı belirtildi. Hatta, bunlardan birisi onların gelmesi durumunda komutanları olan Belc'in Abdülmelik'i makamından indireceğini ifade etti. İfade edilen olumsuz görüşler sebebiyle vali Abdülmelik gemi ve asker gönderme konusunu erteledi. Fakat, Şamlı askerlerin düştükleri zor durumdan haberdar olan Endülüs halkı, onlara acıyarak yiyecek dolu iki gemiyi Sebte'ye gönderdi. Bunu duyan Abdülmelik, gemileri gönderen Ziyad b. Amr el-Lahmî'nin gözlerine mil çektirdi.

Daha önce de ifade edildiği üzere İfrikiyye'de meydana gelen her türlü gelişmenin Endülüs'te yankısının olmaması düşünülemezdi. Nitekim, İfrikiyye'deki Berberî isyanlarındaki başarı haberleri, Endülüs'ün kuzey bölgelerindeki Berberîleri cesaretlendirmişti. Endülüs'te Berberîlerin isyana kalkışmalarının gerekçeleri zaten mevcuttu.²⁵⁹ Nitekim, kısa süre sonra Galicia ve diğer bölgelerdeki Berberîler ayaklanarak, Arapları bu bölgelerden çıkarmıştır. Bölgelerinden çıkarılan Arap Müsmanlar Endülüs'ün merkez bölgelerinde toplanmaya başlamıştır. Sarakusta ve sınır bölgelerinde kimse bırakılmadı. Çünkü, bu bölgelerin çoğu Berberîlerden oluşuyordu. Berberîlere karşı gönderilen ordu hezimet yaşadı ve Abdülmelik Tanca halkının başına gelenleri düşünerek korkmaya başladı.²⁶⁰ Bu arada, Berberîler başkent Kurtuba, Tuleytula ve Algerciras'a doğru çoktan harekete geçmişlerdi.²⁶¹ Berberîlerin sahil kentlerine ulaşıp Kuzey Afrika'da başgösteren isyana destek verme niyetinde de oldukları kaydedilir.²⁶² Bu durumun en önemli

²⁵⁷ İbn İzârî, II, 30; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 86; Ahbâru Mecmû'a'da 12 bin kişi veya 7 bin kişi kaldıklarından bahsedilir, bk. Ahbâru Mecmû'a, s.38.

²⁵⁸ İbn İzârî, II, 30; Ahbâru Mecmû'a, s.40; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 85-86.

²⁵⁹ Araştırmacılar Koşdaş ve Arslan, yazdıkları makalede Endülüs'teki Berberîlerin, Endülüs Arapları tarafından ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutulduklarına dair yaygın kanaatin temelsiz olduğunu ortaya koymuşlardır, bk. Koşdaş ve Arslan, s.199-203.

²⁶⁰ Ahbâru Mecmû'a, s.42.

²⁶¹ Kennedy, s.41; Lane-Poole, s.55

²⁶² Lane-Poole, s.55

nedeni ise, Endülüs Berberîleri'nin Mağrib Berberîleri ile olan sosyal ve politik başarılarının devam etmesi ve aralarındaki asabiyet bağının kuvvetli olmasındandır.²⁶³

la Crónica Mozárabe de 754 yazarı Endülüs Berberîleri'nin askeri güçlerini üç kısma ayırarak harekete geçtiklerini belirtir; birinci grup Tuleytula üzerine, ikinci grup Kurtuba'daki sarayında bulunan Abdülmelik'in öldürülmesi amacıyla gönderilmiştir, diğer grup ise, savaştan kaçan Belc'in ordusunun Sebte'ye gelişini gözlemlemek için sevk edilmiştir. Bir Berberî askerî kolunun güneye gönderilmesinin sebebi Araplarla Mağrib yönetiminin ilişkisini kesmektir. Çıkan isyanda Berberîlerin lideri İbn Hedîn isminde bir şahıstır.²⁶⁴

Abdülmelik, Endülüs'te başgösteren Berberî isyanını bastırmak için ilkin oğlu Umeyye komutasındaki bir orduyu gönderdi. Umeyye'nin ordusu 27 gündür kuşatma altında tutulan Tuleytula'dan 16 mil uzaklıktaki bir mahalde bulunan Berberî ordusunu bir müfreze ile yok etti. Kurtuba üzerine gelen Berberî ordusuna karşı Arap olan el-Muzar isimli komutanın komutasındaki bir orduyu gönderdi ve bu ordu Berberîlerin başka bir bölgeye yönelmesini sağladı. Algeciras şehrinin deniz savunmasından sorumlularının peşinde olan üçüncü Berberî ordusunu ise, Belc'in komutasındaki donanma tarafından yok edilmelerini sağladı.²⁶⁵

Vali Abdülmelik b. Katan, Endülüs'ü ateş gibi saran Berberî isyanıyla tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca, daha önce reddettiği teklifi kabul etti: "*Halifenin, bana ordumu helak ettin demesinden korkarım*" şeklinde bir gerekçe öne sürerek arkadaşlarını ikna etti.²⁶⁶ Daha sonra da Belc'e bir mektup göndererek, ordu komutanlarından bazılarını (her birlikten 10 komutanı) Ceziretü'l-Hadra'da/Ümmü Hekîm (Algeciras) rehin olarak bırakmak ve bir sene sonra Endülüs'ü terk etmek şartıyla, kendilerini Endülüs'e taşıyacağını bildirdi. Başka seçenekleri olmayan şamlı askerler, bu şartları kabul ettiklerini ve gemileri beklediklerini bildirdi. Şamlı askerlerin ise, savaş sonrasında tek parça halinde İfrikiyye'ye geçirilecekleri ve Berberîlere teslim edilmeyecekleri sözü verildi.²⁶⁷

İki tarafın anlaşması sonucunda Endülüs'ten gönderilen gemiler Şamlı askerleri, Endülüs'e taşımıştır. Taşınan askerlerin zırhları dışında birşeyleri yoktu, bitkin ve yorgun

²⁶³ Koşdaş ve Arslan, s.203-204.

²⁶⁴ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.120; Koşdaş ve Arslan, s.204.

²⁶⁵ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.120.

²⁶⁶ Koşdaş ve Arslan, s.205.

²⁶⁷ İbn İzârî, II, 30-31; Ahbâru Mecmû'a, s.43; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 86-87; İmamüddin, s.57.

düşmüşlerdi. Rehin olacak komutanlar seçildikten sonra (Algeciras'ta tutuldular), gerekli yardımlar yapılmıştı. Endülüs halkı da askerleri giydirip yardım etmiştir.²⁶⁸

2.4. Endülüs'te Dahilî Rekâbet ve Savaşların Sonuçları

Belc'in askerleri ve Abdülmelik'in kuvvetleri Şazuna'daki Berberîlerin üzerine gittiler. Başlarında Zenata kabilesinden birisinin bulunduğu bu Berberî isyancılarını hezimette uğrattılar. Birçok ganimet elde ederek Kurtuba'ya döndüler. Bir süre sonra, Tuleytula üzerine gelmekte olan Berberîlere darbe vurmak için yola çıktılar ve *Vâdi Selit/ Guadalete* vadisinde onlarla karşılaştılar. İki taraf arasındaki savaşı Endülüs Arapları kazandı ve Berberîlerden binlercesi öldürüldü. Bu savaşta kinle Berberîlere saldıran Şamlı askerler, onların Mağrib'teki akrabalarının kendilerine karşı yapmış olduklarının bir anlamda intikamını almışlardır.²⁶⁹

Endülüs'teki Berberî isyanı bastırılmış olsa bile, sonuçları itibariyle Endülüs'te siyasî, sosyal ve askerî dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Dahili fay hatlarını daha da derinleştirerek, taht kavgalarını ve ülke içi göçleri harekete geçirmiştir.

Endülüs valisi, ülkedeki Berberî isyanını bastırdıktan sonra Şamlı askerlere artık ihtiyaçlarının kalmadığını söyleyerek, Belc ve askerlerinin Endülüs'ü terk edip Sebte'ye gitmelerini istemiştir. Bu sırada, Sebte şehri Berberîlerin eline geçmiştir. Belc, Abdülmelik'ten kendilerini Afrika'ya taşımalarını isteyince, Abdülmelik köle ve savaşta ele geçen ganimetlerinin çok olduğunu öne sürerek, bir defada onları boğazın karşı yakasına geçirecek şekilde imkanının olmadığını, onları parça parça taşıyabileceğini ifade etmiştir. Belc, bu teklifi red ederek: "*Bizi Tanca Berberîlerine mi teslim etmek istiyorsunuz? O halde denize atın daha iyi...*" diyerek bu teklifi reddetmiştir.²⁷⁰ *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı, Belc'in geri dönmeyi kabul etmemesinin nedeni olarak Abdülmelik'in kendisine çektiği açlık eziyetini hatırlamasını gösterir.²⁷¹ Belki de Suriyeli askerler, Endülüs'ün zengin topraklarını Afrika çölleriyle değiştirmeyi red etmişti.²⁷² Bu red cevabı, Endülüs'te Arap aristokrasisi arasında uzun sürecek kanlı bir mücadelenin başlaması anlamına gelmiştir; bu mücadele Endülüs'te yerleşik Araplar (*Belediyyûn*) ile sonradan Şamlı Araplar (*Şamiyyûn*) arasında meydana gelecektir.

²⁶⁸ Hitti, II, 791.; Ahbâru Mecmû'a, s.43; Hitti, II, 791; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 87.

²⁶⁹ Hitti, II, 791, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 88; İmamüddin, s.57; Koşdaş ve Arslan, s.207.

²⁷⁰ Ahbâru Mecmû'a, s.44; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 88; İmamüddin, s.58.

²⁷¹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.120.

²⁷² Lane-Poole, s.56.

Belc'in bu ret cevabını Endülüs siyasî ve askerî tarihinde yetkin ve etkin bir başka gücün ortaya çıktığının habercisi olarak okumak gerekmektedir. Şamlı askerler kısa süre içinde Abdülmelik'i tahtan indirerek yerine **Belc b. Bişr el-Kuseyrî**'yi²⁷³ vali olarak tayin ettiler. Abdülmelik ise, *Ebû Eyyüb* isimli nüfuzlu birinin evine sığınmıştır. Oğulları da başkent Kurtuba'yı terk ederek Mâride ve Sarakusta'ya kaçmıştır.²⁷⁴

Belc iktidara geldikten sonra Şamlı rehineleri Kurtuba'ya getirtmiştir. Rehinelere kendilerine kötü davranıldığını öne sürerek-ki Şamlı eşraftan birisi yapılan muamele neticesinde hayatını kaybetmişti- Abdülmelik'in öldürülmesini istemiştir. Belc, bu iddialara rağmen bu esnada 90 yaşında olan Abdülmelik'e dokunmamıştır. Bazı kayıtlarda onun Kureyş'e mensup olmasından dolayı kendisine dokunulmadığına yer verilir. Fakat bir süre sonra Şam'lı askerler Abdülmelik'i kendilerini Sebte'de açlığa terk ettiği ve arkadaşlarına kötü muamelede bulunduğu gerekçesiyle köprü'nün başında öldürmüştür.²⁷⁵ *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı Abdülmelik'e uzun süre işkence edildiğini ve vücudunun bir balık gibi parçalara ayrıldıktan sonra başının kesilerek öldürüldüğünü kaydetmiştir.²⁷⁶

Öldürüldüğü yer Endülüs valilerinden biri olan Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri, dönemine kadar "*Abdülmelik'in asıldığı yer*" olarak biliniyordu. Daha sonra, oğlu Ümeyye burada bir cami yaptırdı ve ismi Ümeyye Camii olarak anıldı. Kurtubalılar Hakem b. Hişam'a karşı ayaklandıklarında bu cami yıkılmıştır.²⁷⁷

Belc, vali olunca, ordu mensuplarını Kurtuba'ya yerleştirmiştir. Suriye'nin Hums (Hıms) şehrinden gelen askeri birlikler İşbiliye'ye (Sevilla), Filistinli askerler Şezûne'ye (Sidonia) ve Elcezire'ye (Algeciras), Dımaşklılar Elbira (Elvira) bölgesine ve Kınnesrinliler Ceyân'a (Jaen) yerleştirilmiştir.²⁷⁸ Endülüs'teki eski Arapları, yeni gelenlerden ayırmak için *Belediyyun* (ülke halkı) ismi ile anılmıştır. Yeni gelenlere ise, *Şamiyyun* denilmiştir.²⁷⁹

Şamlı askerlerin Endülüs'te inisiyatifini ele alıp, Abdülmelik b. Katan'ı önce tehdit edip sonra öldürmesi, siyasî atmosferi tamamen değiştirdi. Daha önce de ifade edildiği gibi Abdülmelik'in oğulları Ümeyye Mâride'ye, Katan ise, Sarakusta'ya kaçmıştır.²⁸⁰ Babalarının

²⁷³ Belc, Kaysî iken, Abdülmelik ise, Yemenli Kelb kabilesine mensuptu, bk. Watt, s.33.

²⁷⁴ Ahbâru Mecmû'a, s.44

²⁷⁵ Ahbâru Mecmû'a, s.44-45; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 88; İmamüddin, s.58.

²⁷⁶ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.121.

²⁷⁷ Ahbâru Mecmû'a, s.45; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 89.

²⁷⁸ Hitti, II, 791.

²⁷⁹ Kennedy, s.41.

²⁸⁰ Ahbâru Mecmû'a, s.44.

öldürülmesi üzerine, bunlar harekete geçerek çevrelerine asker toplmaya başladı. Ordu komutanlarından Abdurrahman b. Habib'in-ki bu şahıs Belc'in yakınlarındandı- de kendilerine katılmasıyla askerî kuvvetleri ciddi manada arttı. Bu arada, Abdülmelik'e gösterilen tavır sebebiyle yeni vali Belc'in safında yer alan bazı kimseler de onların yanında yer aldı. Bu sırada, Narbonne valisi olan Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî'nin ve Abdurrahman b. Hubeyb'in de Abdülmelik'in oğullarının yanında yer alması, taraflar arasındaki kuvvet dengesini ciddi anlamda etkiledi. *Ahbâru Mecmû'a* müellefi Belc'e karşı toplanan ordunun mevcudunun 100 bin veya üzerinde olduğuna kaydeder.²⁸¹

Belc b. Bişr, büyük bir ordunun kendisine doğru gelmekte olduğu haberini alınca, oldukça hızlı davranarak asker toplamaya başladı. Ancak, 12 bin kuvvet toplayabildi. Bu sırada, Katan ve Ümeyye komutasındaki ordu, Kurtuba yakınlarındaki *Agua Portora*'ya ulaştı. İki ordu arasında bir nehir yer alıyordu. Abdurrahman, gizlice Kurtuba'ya girerek, Abdülmelik b. Katan'ın ölümünden sorumlu tuttuğu şehrin kadısını yakalayarak, gözlerine mil çektirdikten sonra elleri ve ayaklarını kesti. Onu öldürdükten sonra cesedini bir ağaca astı.²⁸²

Bir müddet sonra iki taraf arasında savaş başladı. Belc'in ordusu, bu savaşın kendileri için bir var olma veya yok olma savaşı olduğunu bildikleri için, var güçleriyle savaştılar. Savaşın seyri Belc'in ordusu lehine dönerken, Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî öne atılarak: "*Bana Belc'i gösterin ya ben onu öldürecekim ya da o beni öldürecek*" dedi. Bu söz üzerine ona: "*İşte oradaki beyaz atlı olan*" dediler. Bunun üzerine Belc'e yaklaştı ve iki kılıç darbesi indirdi. Belc'in durumunun kötü olduğunu düşünen bir adamı Abdurrahman b. Alkame'nin üzerine atladı ve onu Belc'ten uzaklaştırdı.²⁸³

Katan ve Ümeyye'nin başında bulunduğu ordu, Belc'in ordusunun yaklaşık on katı olmasına rağmen, Şamlı askerlerin canla, başla savaşması sonucunda büyük bir hezimet yaşadılar (Ağustos 742). Belc'in ordusunun bin asker kaybına karşılık, diğer taraftan 11 bin kişi hayatını kaybetti. Belc, savaşı kazanmış olsa da, başından aldığı darbe sonucunda savaştan birkaç gün sonra öldü. Belc, Endülüs'te 12 ay valilik yapmıştır.²⁸⁴

²⁸¹ Ahbâru Mecmû'a, s.46; Belc b. Bişr'in ordusunda 20 bin, Yemenî Araplar, Berberiler ve Hıristiyan yerel halkın içinde bulunduğu ittifak güçlerinin 40 bin olması makul görünmektedir, bk. Koşdaş ve Arslan, s.209, dn.68.

²⁸² *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 92.

²⁸³ Ahbâru Mecmû'a, s.46; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 92.

²⁸⁴ Ahbâru Mecmû'a, s.47; İmamüddin, s.58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 92.

Belc'in ölümünden sonra Endülüs halkı **Sa'lebe b. Sellâme el-Âmilî**'yi Endülüs valisi olarak seçmiştir. Sa'lebe, yönetime geldikten sonra, Endülüs'teki güç unsurları arasındaki dengeyi korumuş adil bir yönetim sergilemiştir. Fakat, bir müddet sonra bu politikasını bırakarak, asabiye dayalı bir yönetim şekline yönelmiş ve bu sebeple fitne yeniden Endülüs'te zuhur etmiştir. Arap ve Beberilerden oluşan bazı gruplar ona karşı Mâride'de toplanmaya başlamıştır.

Sa'lebe, çıkması muhtemel isyana karşı harekete geçerek Mâride'de toplanmış olan rakiplerine karşı şiddetli bir savaş vermiştir. Fakat, muhaliflerin sayıca ezici üstünlüğü, onu Mâride şehrine sığınmak zorunda bırakmıştır. Mâride'de mahsur kalan Sa'lebe, Kurtuba'daki vekilinden yardım istemiştir. Muhasara altındaki Sa'lebe, isyancı kuvvetlerin Ramazan veya Kurban Bayramı nedeniyle dağılmış olmalarını fırsata çevirerek bayram sabahı onların üzerine saldırmış ve kadın ve çocuklarıyla birlikte bir kısmını esir almıştır. Esir aldıkları kişilerle (10 bin kadar çocuk ve kadın) beraber Kutuba yakınlarındaki el-Masarra (Almazara) isimli bir yere gelmiştir. Burada, ele geçirdiği esirleri satışa çıkartmıştır.²⁸⁵

Sa'lebe, düşmanlarını daha fazla aşığılamak amacıyla esirleri en az ücret verene satmıştır. *Ahbâru Mecmû*'ada geçen şu anlatı mevcut tabloyu anlamamıza yardımcı olur:

*O, Endülüs halkından İbn Hasan ve Hâris b. Esed b. Cüheyne adında iki kişiyi pazara çıkartarak "Bu iki ihtiyara kim en düşük ücreti verir?" diye bağıyordu. Bunun üzerine oradan geçen biri "İkisinden birine 10 dinar veririm." deyince, "Yok mu daha düşüren?" diye bağıyordu. Bu durum böylece sürüp gidiyor, her söylenen ücretten sonra yok mu daha düşüren diye bağıyordu. Nihayetinde bu ihtiyarlardan biri bir köpek diğeri de bir oğlak karşılığında satıldı.*²⁸⁶

Endülüs'teki bu gelişmeler çok geçmeden hilafet merkezine (halife Velid b. Yezid b. Abdülmelik (743-744) ve İfrikiyye valisi Hanzala b. Safvan'a ulaştırıldı. Endülüs'teki Yemenî Araplar'dan teşekkül eden bir heyet, düşmanların Endülüs'e saldırma ihtimalinden bahsederek bu duruma el konulmasını talep etti. Hanzala, ortaya çıkan ihtilafın çözümünü **Ebü'l-Hattâr Hussâm b. Dirar el-Kelbî**'yi²⁸⁷ Endülüs'e atamakta buldu. Ebü'l-Hattâr

²⁸⁵ Ahbâru Mecmû'a, s.47; İmamüddin, s.58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 92-93.

²⁸⁶ Ahbâru Mecmû'a, s.48; Koşdaş ve Arslan, s.209-210.

²⁸⁷ Kelb, Suriye'deki Yemen kabilelerinin en önde gelenlerindendi, bk. Ahbâru Mecmû'a, s.48.

Şam'ın seçkin kimseleri arasında yer alıyordu. Ebü'l-Hattâr yanında 30 kişilik Şamlı bir grup ile Hanzala'nın kendisini Endülüs'e tayin ettiğine dair evrağı da getirmişti.²⁸⁸

Ebü'l-Hattâr'ın Endülüs'e vali olarak tayin edilmesinin en önemli nedeni, Endülüs'teki Arap-Berberî, Şamlı, Kayslı ve Yemenli Müslümanlar arasında ortaya çıkan ve Endülüs'ün toplumsal huzuru ve ekonomik durumunu temelden sarsan ihtilafın çözülmesi olmuştur. Velid b. Yezid b. Abdülmelik tarafından Endülüs'e tayin edilen Ebü'l-Hattâr, Endülüs'e ulaştıktan sonra Sa'lebe'nin esir olarak tuttuğu kimseleri serbest bıraktı (125/743). Bu duruma halk çok sevindi ve barış konusundaki ümitleri arttı.²⁸⁹ Ayrıca, artık Endülüs'te kalacakları kesinleşmiş olan Şamlı askerlerin ihtiyaçları için de yollar aramış ve Şamlı birlikleri başkent Kurtuba'dan uzaklaştırmıştır.²⁹⁰

Esirlerin serbest bırakılmasından sonra, ülkenin huzuru ve sükuneti için Ebü'l-Hattâr, kendisinden önceki vali Sa'lebe'yi, onun yardımcılarını, Şamlı olan 10 komutanı, Vakkas b. Abdülaziz el-Kinanî'yi, Osman b. Ebî Nes'a el-Hasamî'yi ve isimlerini bilinmeyen başka kimseleri sürgüne gönderdi. İtirazlara sebep olmamak içinde onları sürgüne gönderirken de: *“Halife ve valisi Hanzala b. Safvan, sizin Endülüs'te fesada sebep olacağınızı düşünmektedirler”* şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu şahıslar, açıklamalar üzerine Endülüs'ü terk edip Tanca'ya yerleşmiştir.²⁹¹

Ebü'l-Hattâr, bir süreliğine de olsa, Endülüs'teki güç dengeleri arasında uyum sağlamayı başarmıştır. Bu sırada, Şam'dan gönderilen askerleri başkent Kurtuba'ya sığamayacaklarını düşünerek, Endülüs'ün farklı bölgelerine yerleştirmiştir. Mesala, Filistinli askerleri, Sidonia ve Algeciras'a, Ürdünlü olanları Mâleka bölgesine, Şam'dan gelenleri Elvira bölgesine ve Kinnesrin askerleri de Jean'e yerleştirmiştir.²⁹² Ayrıca o, birbiriyle rekabet halinde olan tarafları ülkenin farklı noktalarına dağıtarak ülkede sükûneti sağlamıştır.²⁹³ Şamlı askerleri farklı bölgelere yerleştirdikten sonra, onların geçimlerini sağlayabilmeleri için yerel halkın topraklarının üçte biri bu kişilere verildiği belirtilmiştir. *Mukataa* olarak kendilerine verilen bu toprakların vergilerini toplamakla görevli olan bu

²⁸⁸ Ahbâru Mecmû'a, s.48; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 93-94.

²⁸⁹ Ahbâru Mecmû'a, s.48; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 94; Bırakılan esirler arasında Ümeyye ve Katan da vardı, bk. İmamüddin, s.58.

²⁹⁰ Ahbâru Mecmû'a, s.48; Kennedy, s.42.

²⁹¹ Ahbâru Mecmû'a, s.49; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 94.

²⁹² Askerlerin yerleştirildikleri bölgeler için bk. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 95; İmamüddin, s.59, dn.11; Kennedy, s.42; Lane-Poole, s.57; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 212.

²⁹³ İmamüddin, s.59.

askerler, topladıkları gelirin bir kısmını devlete vermekle ve askerlik yapmakla yükümlü tutulmuşlardı.²⁹⁴

741-743 yılları arasında yaşanan toplumsal gerilim ve çatışma ortamından sonra Endülüs'teki Suriyelilerin kayda değer bir şekilde sayıları artmıştır. Yeni gelenlerin çoğu Suriye ve Arapların *el-Cezîre* olarak isimlendirdikleri Dicle ile Fırat nehirlerinin arasında kalan Kuzey Irak ve Suriye'nin bozkır topraklarından gelmiştir. Gelenlerin çoğu Emevî ailesine uzun süre sadakatle bağlı kalmıştır. Ayrıca, Emevileri hanedanına bağlı olan mevâlilerde gelmiştir.²⁹⁵

Ebü'l-Hattâr'ın almış olduğu tedbirler, bir süreliğine Endülüs'te sükûneti sağlamış olsa da Berberî isyanının toplumsal bünyede yol açtığı yaraların kapanmasını tam anlamıyla sağlayamamıştır. Arap-Berberî çatışmalarında Endülüs'ün kuzeyinde yaşayan Müslümanlar ülkenin orta kesimlerine hicret etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, kuzey bölgelerindeki demografiyi ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Yine, iç savaş ortamında ülkenin tarımsal üretimi de darbe almış, bir süre sonra kıtlık baş göstermiştir. Ayrıca, ülkenin kuzey taraflarında ortaya çıkan otorite boşluğu, daha sonradan Austuria'nın ilk krallı olarak anılacak olan Pelayo gibi Hıristiyan komutanların güçlenmesine neden olacaktır.²⁹⁶

Ebü'l-Hattâr'ın, Endülüs Müslümanları arasındaki adil yönetimi, bir süre sonra, Yemenlilere (Şiiler) olan muhabbetinden dolayı bozulmaya başlamıştır. Şamlı askerlerin Endülüs'e gelmesinden sonra, Yemenlilerin lehine olan demokratik üstünlük rakip kabile olan Kays/Mudar lehine dengeye kavuşmuştu. Bu denge onun Yemenlilerin tarafını tutması ve Mudarlılara (Sünniler) zulmetmesi Kayslıları küstürmüştür. Bu yönetim anlayışının sonucu olarak, Endülüs'teki barış ortamı yeniden ortadan kalkmış, kabilecilik ateşi bir kez daha toplumu yakmaya başlamıştır.²⁹⁷

Ahbâru Mecmû'a yazarı, fitne ateşinin yakıldığı bu ortamda, Endülüs'ün siyasetinde önemli rol alacak olan Sumeyl b. Hatim b. Şemir b. Cevşen b. el-Kilabî isimli şahısla ilgi kısa bilgi vermiştir. Buna göre, asıl adı Kamil olan ve daha ziyade *Ebû Cevşan* lakabıyla tanınan Sumeyl'in dedesi Kufe şehrinde olup, Hz. Hüseyin'in katillerinden biriydi. Muhtar isimli şahıs, bu katillerin peşine düşmüş ve Şemir'in de içinde bulunduğu bir kısmını öldürmüştü.

²⁹⁴ Kennedy, s.42

²⁹⁵ Kennedy, s.42-43.

²⁹⁶ Konuyla ilgili geniş değerlendirme için bk. Koşdaş ve Arslan, s.210-214.

²⁹⁷ Kennedy, s.43.

Şemir'in öldürülmesinden sonra oğlu firar etmişti. Kulsüm b. İyad el-Kuşeyrî, Mağrib'i ele geçirdiğinde Sumeyl de oraya gelmiş ve daha sonra da Belc b. Bişr'in ordusuyla Endülüs'e geçmişti. Ebü'l-Hattâr, Yemenilerin tarafını tutmaya başlayınca, inatçı, gaddar ve Kayslı fanatiği biri olarak Mudarilerin başına geçmiştir.²⁹⁸

Ebü'l-Hattâr ile Sumeyl arasında başlayan rekabet ikisi arasında meydana gelen bir olaydan sonra daha da artmıştır. Şöyle ki, bir davanın sonucuyla ilgili Ebü'l-Hattâr'la görüşen Sumeyl, onu ağır bir dille eleştirince, Ebü'l-Hattâr'ın makamından sürüklenerek çıkarılmıştır. Bu olay, bardağı taşıran son damla olmuş ve Sumeyl, Ebü'l-Hattâr'ı iktidardan indirmek için Lahm ve Cüzâm kabileleri ile Filistinli olan Sevabe b. Selâme el-Cüzâmi'ye davette bulunmuştur. Bu davete icabet eden muhalifler Ebü'l-Hattâr'ı devirmek için hazırlıklara başlamıştır.²⁹⁹ Bu amaçla Sumeyl, Lahm ve Cüzam gibi Yemeni kabileleri kendi tarafına çekmeyi başaracaktır.³⁰⁰

Ebü'l-Hattâr'ın muhalifleri Şazûne şehrinde toplanmaya başlamıştır. Bir süre sonra, iki taraf, Târik b. Ziyâd ile Vizigot kralı Rodrigo arasında meydana gelen vadii lekke savaşının cereyan ettiği mahalde karşılaştılar. Karşılaşmanın başında Sumeyl'in ordusu savaş meydanından çekiliyor gibi yaparak bir savaş hilesine başvurdu. Ebü'l-Hattâr'ın yakın muhafızları onları takibe koyulduktan sonra, Ebü'l-Hattâr'ı destekleyen bazı güçlü beylerin de onu terk etmesinden sonra³⁰¹ Sumeyl'in başında bulunduğu ordu galip geldi ve savaş meydanından kendisine sadık üç adamıyla kaçan Ebü'l-Hattâr takip edilerek sağ olarak ele geçirildi. Valiliğinin ikinci senesinde (127/745), zincire vurulmuş olarak Kurtuba'ya getirilen Ebü'l-Hattâr, valilikten alındıktan sonra hapse atıldı.³⁰²

Ebü'l-Hattâr'ın hapse atılması, Endülüs'teki siyasî istikrarsızlığı sona erdirmemiştir. Arap kabileleri arasındaki iktidar mücadelesi artarak devam etmiştir. Bir süre sonra Ebü'l-Hattâr'ın Abdurrahman b. Hassan el-Kelbî adında bir Arap komutan tarafından tutulduğu hapisshaneden kurtarılması ve Kelb ve Hims kabilelerinin yanına sığınması ve halen Endülüs'ün valisi olduğunu iddia etmesi, siyasî krizi daha da derinleştirecektir.³⁰³

²⁹⁸ Ahbâru Mecmû'a, s.57-58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 95-96.

²⁹⁹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.123; Ahbâru Mecmû'a, s.57-58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 96.

³⁰⁰ Kennedy, s.43.

³⁰¹ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.123

³⁰² Ahbâru Mecmû'a, s.58; İmamüddin, s.60; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 97.

³⁰³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 97.

Ebü'l-Hattâr'ın yerine Endülüs valisi olan ve başlangıçta halife tarafından valiliği tasdik edilmeyen ve Endülüs'teki iktidar mücadelesinde Sumeyl'e güçlü bir şekilde destek veren **Sevabe b. Selâme el-Cüzâmi**'nin meşrû bir vali olarak tanınması, İfrikiyye valisi Abdurrahman b. Habib'in tasdikinden sonra olmuştur.³⁰⁴ Fakat bu onaylama, Endülüs'teki hiziplerin tatmin olduğu anlamına gelmemiştir.³⁰⁵ Çünkü, devrik vali Ebü'l-Hattâr, kendisini meşrû Endülüs valisi olarak görmeye devam etmiştir.

Endülüs'teki siyasî belirsizlik, Ebü'l-Hattâr'ın çevresine asker toplayıp, Kurtuba'ya hareket etmesinden sonra da devam etmiştir. Onları şehrin surları önünde karşılayan Sevabe, Sumeyl ve adamları kan dökmek için, Ebü'l-Hattâr'ı savaş yapmadan mağlup etmek için taraftarlarını ondan ayırma planı yapmıştır. Bu planda başarılı olan Sevabe, gece karanlığında taraftarlarının onu terk etmesini sağladı. Bu gelişme üzerine Ebü'l-Hattâr, Sevabe'ye karşı koyacak gücü kendinde bulamayarak savaştan vazgeçmiştir.

Sevabe bir yıl valilik yaptıktan sonra hayatını kaybetmiştir (129/747).³⁰⁶ Onun ölümünden sonra Endülüs'te yeniden siyasî atmosfer bozulmuş ve Endülüslüler 4 ay kadar valisiz kalmıştır. Ebü'l-Hattâr'ı yeniden iktidara getirmek için Yemenliler harekete geçmiş fakat, Sumeyl başta olmak üzere Mudarlılar bu girişime karşı çıkmıştır. Vali olmak isteyenler arasında Sevabe'nin oğlu Amr da yer almıştır. Tarafların valilik konusundaki tartışmaları, Sumeyl'in dönüşümlü valilik teklifiyle, geçici de olsa, çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre, valilik bir yıl Kayslılarda, bir yılda Yemenlilerde olacaktır. Fakat, taraflara uzlaşmasına rağmen, daha ilk valinin seçimiyle ilgili tartışmalar başlamıştır.

İktidar adayları arasında Amr b. Sevabe -ki iktidarın kendi hakkı olduğunu iddia ediyordu-Ebü'l-Hattâr ve İbn Hureys'le birlikte, Mudarlıların ve Sumeyl'in aday olan Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin* seçilme şansının daha yüksek olduğu ortaya çıkacaktır. Şöyle ki, Ebü'l-Hattâr, Sevabe ve Sumeyl karşısında iki defa yenilmişti ve bu yenilgiler sebebiyle gücünü ciddi manada kaybetmişti.³⁰⁷ *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı onun, çıkan savaşlar sebebiyle hem kendisini hem de taraftarlarını korkunç bir şekilde yok ettiğini belirtir.³⁰⁸ Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri, çölde yaşayan, takva sahibi ve yaşlı birisi olarak fitneye karışmamış,

³⁰⁴ Ahbâru Mecmû'a, s.58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 98.

³⁰⁵ Halbu ki, *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı onun oybirliği ile seçildiğini kaydetmiştir, bk. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.125.

³⁰⁶ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.125; Ahbâru Mecmû'a, s.58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 98.

* Kayravan'ın kurucusu Ukbe b. Nafi'nin torunuydu, bk. İmamüddin, s.60.

³⁰⁷ Ahbâru Mecmû'a, s.44; *Doğuştan*, s.88; İmamüddin, s.58.

³⁰⁸ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.123.

dolayısıyla, ismi kirlenmemiş birisiydi. Yahya el-Hureys ise, Yusuf ve Sumeyl'in Reygo idaresini teklif etmeleri karşılığında Endülüs valiliği yarışından çekilmiştir. Dolayısıyla, ilk yıl Endülüs'e vali olarak Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri seçilecek, takip eden senede ise, Yemenli valiyi seçmek için toplanacaktı.³⁰⁹ Hitti, bu seçim usulünün tesadüfen keşfedildiğini ileri sürmüştür. Bu seçimi halife II. Mervan 746 yılından tasdik etmiştir.³¹⁰

³⁰⁹ Ahbâru Mecmû'a, s.58; El-Merrâküşi, s.11; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 99.
³¹⁰ Hitti, II, 793.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON VALİ: YUSUF B. ABDURRAHMAN EL-FİHRÎ ve DÖNEMİ

Yusuf el-Fihri, 4 ay süren bir siyasî belirsizlik ve isyanlar sonunda, Sumeyl'in gayretleri ve Kays ve Mudar kabilelerinin desteğiyle Endülüs valisi olmuştur.³¹¹ Fakat, kısa süre içinde, valiliğin kendi hakkı olduğunu iddia eden ve kendisinden başka meşru halife kabul etmeyen Ebü'l-Hattâr, kendisini destekleyen Yemenlileri de kışkırtarak Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri'yi iktidardan indirmek için hazırlıklara başlamıştır. Yemenlilerin isyana destek olmalarının sebebi, önemli devlet görevlerinden alınmaları olmuştur.³¹²

3.1. Şekûnde Savaşı ve Sonucu

Yusuf'un devrilmesi amacıyla hazırlıklar yapan Ebü'l-Hattâr'a, Reyvo vadisindeki görevinden azledilen Yahya el-Hureys de katılmıştır. Görevden alınmasına tepki olarak Ebü'l-Hattâr'a mektup yazan el-Hureys, birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Ebü'l-Hattâr bu teklifi, *kendisinin vali olması* koşuluyla kabul edeceğini bildirmiştir. Buna karşın el-Hureys kendisinin taraftarlarının çok olmasını gerekçe göstererek, kendisinin vali olacağını belirtmiştir. Taraflar arasında görüşme ve tartışmalar devam ederken Endülüs bir kez daha kabileler arasındaki çekişmelere sahne olmuştur. Endülüste'ki Arap kabileleri bu ayrışmanın tarafları olmuştu; bir tarafta Yusuf'u destekleyen Rebia ve Mudarlılar, diğer tarafta muhalefe destek veren, Himyer, Kinde, Kudaa ve Mezhiç kabileleri yer almıştır. Bu atmosferi Ahbâru Mecmû'a yazarı şöyle tarif etmiştir:

³¹¹ İbn İzârî, II, 35; *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.125

³¹² Kennedy, s.44.

“(Muhâlif) kabilelere mensup olan hiç kimse, diğer kabile mensuplarıyla görüşmezdi. Karşılaştıklarında ise, birbirinden eman dileyerek kabilesine varıncaya kadar onu korumaya ahlırlardı. Bu şekilde yapılan savaş İslamda ilk kez yapılmaktaydı. Endülüs’te İslam ruhunun yok olmasından korkuldu”.³¹³

Yusuf’u iktidardan indirmek için gerekli hazırlıkları yapana Ebü’l-Hattâr ve İbn Hureys, bu sırada Kurtuba’da bulunan Sumeyl ve Yusuf’un üzerine gittiler. Kurtuba’nın kible tarafından bulunan bir nehrin yanına varıncaya kadar ilelediler ve **Şekunde** isimli köyde karargahlarını kurdular. Bir süre sonra ordularıyla nehri geçen Yusuf ve Sumeyl, sabah namazında sonra savaşmaya başladı. Kaynaklarımız en az Sıffin ve Cemel Savaşları kadar kanlı ve üzücü bir şekilde cerayan eden savaşın mızraklar ve oklarla başladıktan sonra, yumruk ve tekmelerle devam ettiğini kaydeder. Savaşın tarafların askerî güçlerinin birbirine yakın olduğu savaşta tam bir katliam yaşandı. Bir süre her iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı (130/748).

Sumeyl, savaşın kaderini değiştirecek bir öneride bulunmuştur. Yusuf’a, ihmal ettikleri ve geride bıraktıkları Kurtuba esnafından yardım istemeyi teklif etmiştir. Bu teklifi uygun bulan Yusuf, adamlarından biri olan Halid b. Yusuf’u Kurtuba esnafına göndermiştir. Esnaftan 400 kişi sopa, mızrak, balta ve kılıçlarıyla savaş meydanına geldiler. Kurtubalı esnafın savaşa müdahil olması dengeleri değiştirdi ve savaş Yusuf ve Sumeyl’in lehine sonuçlandı.³¹⁴

Savaş esnasında Ebü’l-Hattâr, esir alınmıştır. İbn Hureys ise, saklandığı yerde yakalanmıştır. İbn Hureys: “Şam ehlinin kanı benim için bir kadehte toplansa onu içerdim” demişti. Yakalanınca Ebü’l-Hattâr ona: “Ey İbn Sevdâ, kadehinde içmediğin bir şey kaldı mı?” demişti. Her iki isyancı da Sumeyl tarafından muhalif de öldürülmüştür (131/749).³¹⁵

Muhâlif liderleri öldürdükten sonra savaş esirlerini, daha sonra camiye tahvil edilen bir kiliseye toplayarak onlardan yetmişini kılıçtan geçirdi. Bu durumun adil olmadığını düşünen Ata Kasım İbn Hamd isimli biri, şayet kılıcını kınana sokmaz ise, Şamlıları çağıracağını söyleyerek, devam edecek katliamı önledi ve esirleri kurtardı.

Şekünde Savaşı’nın zaferle sonuçlanması, Sumeyl’in itibarının ve gücünün daha da artmasına sebep oldu. Halkta, Endülüs’ün gerçek valisinin Sumeyl olduğu kanaati hasıl oldu.

³¹³ Ahbâru Mecmû’a, s.59; İbn İzârî, II, 36; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 100-101.

³¹⁴ Ahbâru Mecmû’a, s.60; İbn İzârî, II, 36; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 100.

³¹⁵ Ahbâru Mecmû’a, s.60-61; İbn İzârî, II, 37; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 101-102.

Yusuf'un göstermelik vali olduğu, asıl karar vericinin Sumeyl olduğu düşünölmeye başlandı. İktidarın ortak kabul etmeyen karakteri sebebiyle Yusuf, bu duruma bir an evvel çare bulması gerektiğini düşündü ve onu Sarakusta'ya göndermeye karar verdi (132/750).³¹⁶

Yusuf el-Fihri, Sumeyl'i Sarakusta'daki Yemenlileri dize getirmek bahanesi ve amacıyla oraya vali olarak tayin edildi. Sumeyl, yanına 100 veya 200 kişilik Kureyşli asker ve yakınlarını alarak Sarakusta'ya gitti. Burada büyük servete sahip olan Sumeyl'in nüfuzu ve etkinliği daha arttı. Halka iyi davranan Sumeyl, dostlarını ve düşmanlarını maddî olarak da destekledi. Kimseyi kapısından boş çevirmedi. Endülüs coğrafyasının kıtlık çektiği bir zamanda onun yönetimindeki topraklarda insanlar rahat yaşadı.³¹⁷ Endülüs'te, 131/749'dan, 136/754 yılına kadar kuraklık sebebiyle kıtlık yaşanmıştı.³¹⁸ Bu kıtlık sebebiyle, bilhassa Berberîler Endülüs'teki topraklarını terk edip Afrika'ya dönmek zorunda kalmışlardır.³¹⁹ *la Crónica Mozárabe de 754* yazarı bu kıtlığı Tanrı'nın lütfuyla intikam meleklerinin İspanya topraklarında ortaya çıkması ve herkesi bu kıtlıkla yere sermesi şeklinde yorumlamıştır.³²⁰

3.2. Amir el-Abderî İsyanı ve Sonucu

Kurtuba'da Benî Abdü'd-dâr'ın cesur, cömert, zeka ve edebiyat bakımından en önde gelenlerinden biri olan Amir el-Abderî, çok geçmeden Sumeyl ve Yusuf'a karşı isyan hazırlıklarına başladı. Musab b. Umeyr'in akрасından olan Amir, gerek Yusuf öncesinde gerekse, Yusuf'tan sonra yaz ve kış mevsiminde yapılan seferlere komutanlık etmiştir. Yaptığı başarılı seferler sonrasında halk arasındaki nüfuzu ve itibarı artmıştır. Bir müddet sonra, Kurtuba'nın batı surlarında yer alan bir arazide "*Amir şehri*" ismiyle bir şehir inşa ederek, Yusuf'u iktidardan indirmenin planlarını yapmaya başlamıştır.

Amir, Yusuf'un Endülüs'teki uygulamalarından ve Sumeyl'in Yemenlilerin kanını dökmesinden rahatsız olmuştu. Endülüs'e vali olmak için bu sırada Şam'da halife olan Ebû Cafer el-Mansur'a haber göndererek kendisinin Endülüs valisi olarak atandığına dair ferman göndermesini istemiştir. Ebû Cafer, bu talebi uygun görmüş ve onu Endülüs valisi olarak atamıştır.³²¹

³¹⁶ İbn İzârî, II, 37.

³¹⁷ Ahbâru Mecmû'a, s.62; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 103.

³¹⁸ İbn İzârî, II, 38.

³¹⁹ Watt, s.31.

³²⁰ *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, s.126.

³²¹ Ahbâru Mecmû'a, s.62; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 104.

Amir'in isyan hazırlığından haber alan Yusuf'un kuvvet ve iktidarında da zaaf lar görülmeye başlandı. Mesala, maiyetindeki askerlerin sayısı 50'eye kadar düştü. Hem Amir, hem de Yusuf birbirlerine saldırmak için uygun zamanı kollamaya başlamıştır. Yusuf, saldırı hazırlıklarını sürdürürken, bu hususta Sumeyl'e danışmaya karar verdi ve ona bir mektup yazarak Kurtuba'daki durumu bildirdi. Sumeyl, cevabî mektubunda Amir'i öldürmeyi teşvik etti. Sumeyl'in mektubundan sonra kendisinin öldürüleceğini haber alan Amir, Sarakusta'ya gitmeye karar verdi.

Amir'in, Kurtuba'dan ayrılıp Sarakusta'ya gitmesinin sebebi, burada Yemenlilerin fazla olması ve kendisine destek verecekleri inancıydı. Fakat, bilinen bir husus daha vardı ki, Şekunda Savaşı'nda Yemenliler ciddi bir darbe almışlardı. Fakat, durum her ne olursa olsun Endülüs'te bir kez daha kabile motivasyonu ile fitne ortaya çıkmış bulunuyordu.³²²

Amir, Sarakusta'ya doğru yola çıktığında, bu sırada, Mudar kabilesinin lideri ve Zühreoğullarından biri olan Hubab /Habhab b. Ravaha'ya mektup göndererek, Sumeyl'e karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Hubab bu teklifi kabul etmiş ve Yemenli, Berberî ve diğer insanlardan asker toplamaya başlamıştır. Sarakusta'ya doğru gelmekte olan isyancılara karşı Sumeyl'in gönderdiği askerî birlik yenilmiştir. Bu yenilgi üzerine Sumeyl'e karşı verilen mücadeleye daha fazla insan katılmıştır.

Sumeyl, her geçen gün sayıları artan ve Sarakusta'ya doğru harekete geçen isyancılara karşı Yusuf'tan yardım talebinde bulunmuştur. Fakat Yusuf, bu sırada, Endülüs'te başgösteren kıtlık sebebiyle yapacağı yardımı ertelemiştir. Belki de Sumeyl'den kurtulmanın daha iyi olacağını düşünmüş de olabilir. Ama, neticede herhangi bir yardımda bulunmamıştır. Yusuf'tan beklediği yardımın gelmediğini gören Sumeyl, Gırnata'nın kasabalarından olan Elvira ve Jean'daki akrabaları olan Kayslılardan- ki bunlar Kınnesrîn ordusundandılar- ve Dımaşklılardan yardım istemiştir.³²³ Kayslılar yardım çağrısını kabul etmiştir. Yardım etmeyi kabul edenler arasında Ubeyd b. Ali el-Kilâbî, Kilâblıların ekserisi, Hevazinliler, Gatafanlılar ve Ezdliler ile bu bölgede yaşayan ve Benî Ümeyye'den olan Ebû Osman Ubeydullah ve Abdullah b. Halid de yer almıştır. Bu iki zat, Şekunde Savaşı'nda da bulunmuş, yararlı hizmetler icra etmiştir.³²⁴

³²² Ahbâru Mecmû'a, s.63; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 104.

³²³ İbn İzârî, II, 37.

³²⁴ İbn İzârî, II, 42.

Amir ve Hubab'ın kuvvetleri, Sarakusta'yı ele geçirmek için kuşatmıştır (136/753). Kuşatma beklenenden uzun sürmüştür. İbn İzârî, sanki, kuşatmayı sadece, Hubab yapmış gibi aktarmıştır.³²⁵ Kuşatmanın 7. ayında, Sumeyl'in ve şehir halkının umudu tam olarak bitmek üzere iken, Sumeyl'e yardım için gelen kabileler biraz daha dayanmasını istemiş ve kısa süre içinde şehre ulaşacaklarını bildirmişlerdir. Sumeyl, yardımın yakın olduğuna dair mektubu alınca, savunma hususuna yeniden ağırlık vermiştir.³²⁶

Beklenen yardımcı kuvvetler kısa bir süre sonra Sarakusta'ya ulaşmıştır. Şehri kuşatan Amir ve Hubab'ın askerleri, yardım kuvvetlerini görünce çekilmiştir. Yardımcı kuvvetleri karşılayan Sumeyl, komutanlara ve askerler çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. Daha sonra da yakınlarını alarak Kurtuba'ya gitmiştir.³²⁷

Sumeyl'in Kurtuba'ya gitmesi, isyancıların Sarakusta'yı rahat bir şekilde savaşmadan ele geçirmesini sağlamıştır. Nitekim, Amir ve Hubab şehri savaş yapmadan ele geçirmiştir.³²⁸ Fakat, tehlikenin büyümeden ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen Yusuf el-Fihri, bir yıl sonra 137/755'de Sarakusta'daki isyancıları cezalandırmak için yola çıkmıştır.

Yusuf el-Fihri, askerî hareketi başlatmadan önce Ebû Osman Ubeydullah ile Abdullah b. Halid'i yanına çağırıp asker toplamalarını istemiştir. Fakat onlar, halkın savaşacak gücünün kalmadığını, gücü olan herkesin daha önce Ebû Cevşen'e yardım ettiğini ve kış aylarında yapılan seferler nedeniyle halkın çaresiz olduğunu ifade etmiştir. Yusuf, onların verdikleri cevaplara fazla itibar etmeyerek 1000 dinar para vererek askerlere dağıtmalarını istemiştir. Onlar ise, bu parayı ileride işlerine yarar gerekçesiyle askerlere dağıtmaktan vazgeçmiştir.

Sarakusta seferi için yola çıkan Yusuf, Jean'a vardığında Ebû Osman'ı çağırıp, orduya katılması gereken askerlerin nerede olduğunu sormuş, Ebû Osman, askerlerin tarlalarındaki hasatları topladıktan sonra orduya katılacaklarını ifade etmiştir. Kendisi Tuleytula'ya ulaşmadan askerler onlara katılacaklardı. Askelerin kendisine katılmadığını gören Yusuf ise: “onlara git ve kendilerine baskı yap” demiştir.³²⁹

³²⁵ İbn İzârî, II, 37.

³²⁶ İbn İzârî, II, 43.

³²⁷ Ahbâru Mecmû'a, s.64-65, 67-68; İbn İzârî, II, 41-42; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 105-107.

³²⁸ İbn İzârî, II, 43.

³²⁹ Ahbâru Mecmû'a, s.68-69; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 107-109.

3.3. Yusuf el-Fihri'ye Karşı Yapılan Diğer İsyanlar

Yusuf el-Fihri'ye karşı, Arbûne (Narbona) valisi olan Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî isyan bayrağını çekmiştir. Yusuf'un gönderdiği orduya yenilen Abdurrahman'ın kesilen başı Kurtuba'da bulunan Yusuf'a getirilmiştir. Bu isyan gibi, kaynaklarda ismi Urve olarak geçen bir şahıs, Bace şehrinde isyan etmiştir. Etrafına topladığı bazı Araplar ve Hıristiyanlarla birlikte isyan etmişti. Kendisine karşı gönderilen orduya yenilmiş, Urve ve arkadaşlarının çoğu öldürülmüştür.

Bu dönemin bir diğer ayaklanması Sarakusta'da Temîm b. Mabed ve Amir b. Amr b. Vehb'in anlaşarak çıkardıkları isyandır. 136/754'de çıkan bu isyanın bastırılması için Sumeyl b. Hatimi görevlendirilmiş fakat, Sumeyl başarısız olmuştur. Bunun üzerine Yusuf el-Fihri, bizzat kendisi harekete geçmiş ve Sarakusta'yı kuşararak onları mağlup etmiştir (138/756). Aynı yıl içinde Yusuf el-Fihri, Abdurrahman b. Muaviye'ye mağlup olmuştur.³³⁰

3.4. Valiler Döneminin Sonuna Doğru

Abbasiler'in Şam Emevî Devleti'nin son halifesi Mervan b. Muhammed'i öldürmesiyle birlikte, İslâm tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Hilafetin Abbasilere geçtiği bu dönemde, Emevî ailesinden kim ele geçirildiyse öldürülmüştür. Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'in hariç, Emevi halifelerinin mezarları tahrip edilmiş, cesedler mezarlardan çıkarılmıştır. Abbasilerin katliamından halife Hişam'ın torunu olan Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam kurtulmuştur.

Abdurrahman, Ebu'l-Mutarrif künyesi ile tanınıyordu. Annesi Râh veya Radaha isimli Berberî asıllı Nefzâ kabilesine mensup bir cariye idi. Suriye'nin Kınnesrin vilayetinde Deyr-i Hanna köyünde dünyaya gelmiştir (113/731). Yirmibir yaşlarında iken babası vefat edince dedesi Hişam'ın yanında büyümüş ve Endülüs'ten toplanan vergiler kendisine verilmiştir. Daha çok Abdurrahman ed-Dâhil olarak anılmıştır. Abbasilerin elinden kurtulup Endülüs'te emir olması sebebiyle, Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından "*Kureys'in doğanı*" ismiyle anılmıştır. Kurtuba'da vefat eden Abdurrahman 33 yıl 4, 5 ay boyunca devleti yönetecektir. Vefat ettiğinde 59 veya 60 yaşındaydı.³³¹

³³⁰ İbn İzârî, II, 38; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 109-110.

³³¹ İbn İzârî, II, 48; el-Merrâküşi, s.11; El-Haccî, s.281, 284; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 117, 119; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 147.

Abbasilerin takibatlarından sadece, iki kız kardeşi, 13 yaşındaki kardeşi ve oğlu kurtulmuştur. Fırat kenarındaki bir köyde bir süre saklanan Abdurrahman, siyah renkli Abbasi bayrağı taşıyan askerlerin yerlerini tespit etmeleri üzerine kardeşiyle birlikte kaçarak Fırat nehrine atlamıştır. İyi yüzme bilmeyen kardeşi geri dönmek zorunda kalmış ve Abbasi askeri tarafından öldürülmüştür. Küçük kardeş, Abbasi askerlerinin emân vaadlerine kanıp geri dönmüştü.³³²

Azatlı kölesi Bedr ile Filistin’de buluşan Abdurrahman, kızkardeşinin azatlı kölesi Ebu’l Şuce Salim ile buluştuktan sonra o sırada, Abdurrahman b. Habib el-Fihri’nin yönetiminde bulunan İfrikiyye’ye doğru yola çıkmıştır. İfrikiyye valisi olan el-Fihri, Abbasilere karşı olmasına rağmen Abdurrahman’ın Kayrevan’da kalmasına izin vermemiştir.³³³ İfrikiyye’deki iktidar mücadelesinde kendisine karşı düzenlenmiş olan bir suikastten kurtulduktan sonra önce, Tâhert’e daha sonra da Sebte’deki Nefzâ Berber kabilesinden olan dayısının yanına kendisini atmayı başarmıştır.³³⁴

3.4.1. Abdurrahman b. Muaviye’nin Endülüs Temasları

Hırslı ve cesur birisi olan Abdurrahman İfrikiyye’de kendisi için bir gelecek tasavvur edemeyince, Endülüs’te şansını denemeye karar vermiştir. Her ne kadar Sebte’de Berberîlerin desteğini elde etmişse de, İfrikiyye’deki siyasî atmosfer iktidar arzusunu gerçekleştirmeye müsait değildi. Yaklaşık 5 yıl süren saklanma ve yolculuk sürecinden sonra Rum asıllı azatlı kölesi Bedr’i Endülüs’teki siyasî atmosferi görmek ve tahlil etmek ve de kendi lehine kulis faaliyetlerinde bulunmak ve kendisinin Endülüs’e geçmesi durumunda Endülüs halkının nabzını ölçmek maksadıyla Endülüs’e gönderme kararı almıştır (Haziran 754). Bedr, Endülüs’teki atmosferin Abdurrahman için uygun olduğu bilgisi ile dönmüştür.³³⁵

Bedr, bu kez yanında bir mektup ile Endülüs’e geçmiştir. Endülüs’te Emevi yanlısı olarak bilinen ve Ubeydullah b. Osman ve Abdullah b. Halid’le görüşerek Abdurrahman’ın mektubunu onlara iletmiştir. Abdurrahman mektubunda, Emevilerin temsilcisi olduğunu, Hişam b. Abdülmelik’in torunu olması sebebiyle hilafete layık olduğunu, bu dava için Ubeydullah b. Osman’ın çalışması gerektiğini, Emevilerin eşrâf ve mevâlisi ile görüşerek kendisinin Endülüs’e geçmesine yönelik zemin hazırlamasını, bunu yapması durumunda

³³² Hitti, II, 796.

³³³ Yıldız, “Abdurrahman I”, *DİA*, I, 147.

³³⁴ Makkari, I, 328.

³³⁵ El-Haccî, s.282; Yıldız, “Abdurrahman I”, *DİA*, I, 147.

kesinlikle mükafatlandırılacağını belirtiyordu. Ayrıca, bu hususta yapacağı görüşmelerin gizli tutulmasını ve güvenmediği kimselerin konudan haberdar olmamalarını ve aralarında rekâbet olan Mudarilere karşı olan Yemenlilere güvenmesini istiyordu.

Ubeydullah b. Osman mektubu aldığı anda, bu sırada, Sarakusta'da (Saragossa) muhasara altında bulunan Sumeyl'e yardım amacıyla hazırlıklar yapıyordu. Mektubu alan, Ubeydullah, önce konuyu akrabası olan Abdullah b. Halid'le daha sonra da Kınnesrin ordu komutanlarından biri olan Yusuf b. Buht ile istişare etti ve bu istişârelerden sonra da konunun Sumeyl'e açılmasına karar verildi. Sarakusta'yı muhasaradan kurtardıktan sonra, Kurtuba'ya dönülürken, yolda konuyu Sumeyl'e açtılar ve Bedr'i onunla görüştüler. Sumeyl, kendisine zaman tanımlarını, kararını daha sonra açıklayacağını ifade etti. Nitekim, Sumeyl, Abdurrahman'ı destekleyeceğini ve hatta kendisine Endülüs'e geçmesi için teşvik edici bir mektup yazılmasını istedi. Sumeyl'in bu yaklaşımını Sarakusta kuşatmasında Yusuf el-Fihri'nin ona destek vermemesine bağlayan Ubeydullah ve Abdullah'a Sumeyl:

“Abdurrahman geldiği zaman, Yusuf'tan onun maiyetine girmesini ve kızını da onunla evlendirmesini isteriz. Kabul ederse ne âla, yok eğer etmezse kılıcımızla kafasını uçurur ve Abdurrahman'ı onun yerine geçiririz” demiştir. Bu cevaptan memnun olan Ubeydullah ve Abdullah, oturmakta oldukları Elvira'ya doğru yola çıkmıştır. Bu arada, bazı ordu komutanlarını da yanlarına çekmiş bulunuyorlardı. Fakat, henüz yolda iken Sumeyl onlara gelmiş ve Abdurrahman'ı desteklemekten vazgeçtiğini ifade etmiştir. Ortaya çıkan tabloya göre, Mudar ve Rabia kabilelerinin desteği çekilmiştir. Dolayısıyla, Yemenlilere dayanmaktan başka çare kalmamıştır. Bu durumun farkında olan Ebû Osman ve Abdullah, güvendikleri Yemenlilere vaziyeti anlatmış ve intikam ateşiyle yanan Yemenlilerin tam desteğini almışlardır.³³⁶

3.4.2. Endülüs Emevîleri Öncesinde Endülüs'teki Sosyo-Politik Durum

Endülüs'teki siyasî ve sosyal atmosfer Abdurrahman'ın Endülüs'e geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu sırada Endülüs'te Hristiyanlar, Yahudiler, Berberiler ve Araplar yaşıyordu. Arapların iki büyük kabilesi Mudariler ve Yemenliler uzun bir süredir savaş halindeydiler. Savaşmaktan bir sonuç alamayınca da Endülüs'teki valilik görevini sırasıyla yapmak için anlaşmaya varmışlardı. Yapılan anlaşmaya göre, valilik vazifesi ilk olarak Mudarilerden olan Yusuf el-Fihri'ye verilmiştir.

³³⁶ İbn İzâri, II, 43-44; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 110-111; Yıldız, “Abdurrahman I”, *DİA*, I, 147.

Yapılan bir anlaşmanın sonucu olarak iktidara gelen Yusuf el-Fihri, görev süresi bittiğinde valilik makamını Yemenilerin adayına devretmemiş ve 10 yıl boyunca bir despot yönetim sergilemiştir. Ayrıca, devlet kadrolarına kendisini destekleyen Kayılları atamış bu konuda Yemenilere haksızlık yapmıştır. Devlet idaresindeki haksız uygulamalara, bu sırada İşbiliye valisi olan Ahmed b. Emin isyan etmiş, devleti kaos ortamına sürüklenmiştir. Endülüs'teki anarşi ortamından faydalanan Asurias krallığı, güneye doğru akınlar düzenleyerek sınırlarını genişletmeye başlamıştır.³³⁷

3.4.3. Abdurrahman b. Muaviye ve Yusuf el-Fihri Arasındaki Mücadele

İnce uzun boylu, keskin ve sert görünüşlü, ince kızıl saçlara sahip olan Abdurrahman'ın azatlı kölesi Bedr, Endülüs'te gerekli temaslarda bulduktan sonra, kiraladığı bir gemi ile Afrika'ya geçerek Abdurrahman'a temasları ile ilgili bilgi vermiştir (137/754). Abdurrahman bu görüşmeden sonra Endülüs'e çıkmaya karar vermiştir. Rebiülahir 138/Eylül 755'de³³⁸ İspanya'nın liman kentlerinden biri olan Gırnatâ'nın (Granada) güney tarafında yer alan el-Münekkeb'te (Almunecar) karaya çıkmıştır. Bu sırada, Cafer el-Mansur Abbasi halifesiydi.³³⁹ Burada, Ubeydullah b. Osman ve Abdullah b. Hâlid ile buluştuktan sonra -ki bu arada kendisini 300 kişilik bir süvari grubu koruyordu-³⁴⁰ Genil nehri kıyısında bulunan ve Elvira bölgesinin bir kasabası olan Turruş'un (Torrox) kalesine gelmiştir. Abdurrahman burada, kaçınılmaz olacak olan savaşa hazırlık yapmaya başlamıştır.³⁴¹

Abdurrahman, Endülüs'e geçtiğinde, Yusuf el-Fihri ise, Sarakusta'da isyan etmiş olan Amir el-Abderî ile Hubab b. Ravaha'nın çıkardıkları isyanı bastırmış ve Kurtuba'ya geri dönme yolundaydı. Amir el-Abderî ile Hubab b. Ravaha ile çok sayıda Yemeni ve Kureyşi'yi de öldürmüştür. Bu arada, kendisine gelen bir elçi Galica'ya savaş için giden Süleyman b. Şihab'ın yenildiği bilgisini getirmiştir. Bu gelişme üzerine Sumeyl'in de tahrikiyle Süleyman b. Şihab'ı cezalandırmıştır. İbn Şihab'ın cezalandırılması orduda huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu sebeple birçok asker, daha sonraları Abdurrahman b. Muaviye'nin safına geçecektir. Abdurrahman'ın Almunecar'a geçtiği haberi, Kurtuba'da bulunan oğlu Abdurrahman b. Yusuf'un gönderdiği haberci tarafından Yusuf'a verilecektir. Haberci, Kureyşten olan ve Hişam b. Abdülmelik'in evladlarından bir gencin geldiğini haber

³³⁷ İmamüddin, s.71-72.

³³⁸ İbn İzârî, 138/755'in Rebiülevvel ayının başında Endülüs'e girdiğini kaydeder, bk. İbn İzârî, II, 44; Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 148.

³³⁹ Makkari, I, 328.

³⁴⁰ Kennedy, s.47.

³⁴¹ İbn İzârî, II, 44; İmamüddin, s.73; el-Hacci, s.282; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 112.

vermiştir.³⁴² Bazı kaynaklar ise, Yusuf'un Kurtuba'da bulunan karısı Ümm Osman tarafından kendisine haber verildiğini kaydeder.³⁴³

Abdurrahman'ın Endülüs'e geçtiği haberi, Yusuf'un askerleri arasında hızla yayılmıştır. Abdurrahman'ın üzerine ivedi olarak gidilmesi fikri, ordu tarafından rağbet görmeye kalmamış, birliklerinin çoğu onu terk etmiştir. Ayrıca, kış aylarının başlaması ve yağmurların yağması sebebiyle, yeni bir seferi imkansız kılmıştır. Bu durum, Abdurrahman'ın hazırlık yapmasına ve organize olması için yeteri zaman kazanmasına yol açar. Durumun kritik bir hal alması üzerine Sumeyl ile istişare eden Yusuf, Sumeyl'in Abdurrahman'ın güçlenmesine fırsat verilmeden üzerine saldırılması gerektiği fikrine sıcak bakmadı. Çünkü, kendi ordusu savaşmaktan çekiniyordu. Bu sebeple, süreci takip edip sıkı bir hazırlık yaptıktan sonra hareket etmenin doğru olacağını düşünüyordu.³⁴⁴

Yusuf el-Fihri, güç kullanarak ya da yeteri gücü olmadığı için Abdurrahman ile savaşamayacağını anlayınca, Sumeyl'in de tesirinde kalarak, Abdurrahman'a cazip tekliflerin yapılmasını kararlaştırmıştır; kızını ona nikahlama ve Elvira veya Reygo vadisindeki topraklar veya her ikisinin arasındaki bir yere onu yerleştirip, iki tarafın valiliğine onu atamak. Bu amaçla, katibi ve azatlısı Halid b. Ziyad'ın başında bulunduğu bir heyeti Abdurrahman'a göndermiştir. Halid'e verilen talimatta, Abdurrahman'ın niyetini ve yanında bulunan askerî kuvvetin sayısını öğrenmede vardı. Bu heyette, Ubeyd b. Ali ve İsa b. Abdurrahman el-Emevî de yer almıştır. Yusuf, heyetle birlikte Abdurrahman'a bir mektup da göndermiştir. Mektupta, Abdurrahman'ın atalarının kendi dedesi Ukbe b. Nafi ve yakınlarına yaptıkları iyilikleri saymış, dedesinin Emevîlere yaptığı hizmetleri dile getirmiştir. Şimdi de kendisinin Abdurrahman'ı damadı yapmak isteğini ve önemli bir şehrin valisi yapmayı düşündüğünü, birçok hediyeyi ona vereceğini bildirmiştir. Ayrıca Bedr için de bir at ve 100 dinar ve bir elbise hediye olarak hazırlanmıştı.³⁴⁵

Halid b. Yezid başkanlığındaki elçilik heyeti, bu sırada, Torrox'da bulunan Abdurrahman'ın yanına gitmek için yola çıkmıştır. Yolda iken, İsa b. Abdurrahman, yanlarında bulunan hediyelerin Abdurrahman'a verilmesi durumunda onun güçleneceğini ve Yusuf'un zayıflayacağını iddia etmiştir. Heyet bu fikre sıcak bakmış onu hediyelerle geride

³⁴² İbn İzârî, II, 44.

³⁴³ İmamüddin, s.73; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 112.

³⁴⁴ İbn İzârî, II, 44; İmamüddin, s.73; Lane-Poole, s.62; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 112.

³⁴⁵ İbn İzârî, II, 45; Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 148.

bırakmıştır. Şayet, Abdurrahman ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanırsa, hediyeler ona takdim edilecek, aksi takdirde, hediyeler geri Yusuf'a iade edilecekti.³⁴⁶

Halid b. Ziyad liderliğinde elçilik heyeti bu sırada, Torrox'da bulunan Abdurrahman b. Muaviye'nin yanına ulaştılar. Abdurrahman'ın yanından Ürdünlü, Yemenli, Şamlı, Emevî ailesinden ve Kinnesrinli birçok kimse toplanmıştı. Halid, Yusuf'un kendisine karşı iyi niyet beslediğinden bahserek, yanında getirdiği mektubu ona takdim etmiştir. Mektubu alan Abdurrahman, yakın dostu Ebû Osman'a vererek: "*Onu al ve bildiğin şekilde cevap ver*" demiştir. Gelen elçilere de Yusuf el-Fihri'nin tekliflerinin güzel olduğunu ama, Endülüs idaresinin kendi hakkı olduğunu ve onu alma konusunda da kararlı olduğunu ifade etmiştir. Abdurrahman'ı uyararak arkadaşları, bu teklifin bir tuzak olduğunu çünkü, Yusuf'un yanındaki Sumeyl'in güvenilmez birisi olduğunu ifade ederek, bu teklifi red etmesini istediler.³⁴⁷

Abdurrahman, daha sonra elçi olarak kendisine gönderilmiş olan Halid b. Ziyad'ı, saldırgan bir kişiliğe sahip olması ve orada bulunanlara hakaret ettiği gerekçesiyle hapse attırdı. Ubeyd b. Ali, onun bir elçi olduğunu hatırlatması da fayda vermedi. Daha sonra Abdurrahman, bu sırad Erco'da hediyeler ile bekleyen İsa b. Abdurrahman'ın üzerine 30 kişilik bir süvari birliği gönderilmiştir. Fakat, durumu önceden haber alan İsa, Kurtuba'ya geri dönerek, durumu Yusuf el-Fihri'ye haber vermiştir.

Endülüs'te kritik bir vaziyet alan siyasî atmosferin ortaya çıkmasına neden oldukları gerekçesiyle Yusuf eleştirilere konu olmuştur. Bu eleştirilerin sebebi, daha önce ifade edildiği üzere, Abdurrahman b. Muaviye, Endülüs'a ayak bastığında, daha güçlenmeden üzerine asker sevk edilmemesiydi. Şayet, asker sevk edilmiş olsaydı, Abdurrahman bu kadar güçlenmeye vakit bulamayabilirdi.³⁴⁸

3.4.4. Yeni Bir Devletin Doğuşu: Musâre Savaşı ve Sonuçları

Endülüs'teki siyasî ve sosyal atmosfer yeni bir dönemin başladığını ve yeni bir devletin doğmakta olduğunun işaretlerini taşıyordu. Vaziyet her geçen gün vali Yusuf el-Fihri'nin aleyhine geliyordu. Abdurrahman'ın ordusu yeni katılımlarla sürekli artıyordu. Endülüs'ün farklı bölgelerine gönderilen adamlar iyi bir şekilde karşılanıyorlardı.

³⁴⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 113.

³⁴⁷ İbn İzârî, II, 46.

³⁴⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 113-114.

Bu kapsamda, Yusuf b. Buht, Ürdünlü askerlerin yanına gitmiş ve Abdurrahman için onlardan biat almıştır. Aynı şekilde Abdullah b. Halid Hıms'lı askerlerin yanına ve Temmâm b. Alkame ise, Filistinliler'in bulunduğu bölgeye giderek biat almıştır. Ülkenin birçok yerinden gelen askerlerle Abdurrahman'ın kuvvetleri artmıştır. Bu arada, Yusuf'un yanından ayrılıp Abdurrahman'a katılanlar arasında, Sumeyl'in Basklılara gönderip, daha sonra da başarız olduğu gerekçesiyle öldürülen Kayslı lider Süleyman b. Şihab'ın oğlu Cabir ve Cabir'in arkadaşlarından Kaysî lider Hüseyin de vardı. Ayrıca son dönemlerde, Endülüs'e geçmiş olan çok sayıda süvari de destek için gelmişti.³⁴⁹

Abdurrahman Elvira bölgesindeki Almunecar'dan yola çıkarak Reygo bölgesine gelmiştir. Reygo bölgesindeki vali İsa b. Musâvere biat etmiştir. Daha sonra Şezûne'ye (Sidonia) (burada kendisine vali Atab b. Alkame el-Lahmî biat etmiştir) oradan da Mevrûre'ye gelmiş ve İbn. Sabbâh ona biat etmiştir. Sonrasında ise, İşbiliye'ye ulaşmıştır.³⁵⁰ Yol boyunca halkın sevgi gösterisiyle karşılanmış, kendisine katılanlarla birlikte ordu mevcudu artmıştır. Yanında bulunan Temmâm b. Alkame şöyle demiştir: *“Biz Reygo vadisini 600 süvari ile girdik, 2 bin süvari ile bölgeden çıktık. İşbiliye'den çıkıp Kurtuba'ya varıncay kadar 3 bin süvari olduk. Ne zaman ki, ordu/halk bizim yanımızda toplandı, Yusuf'un bize karşı harekete geçmek istediği bize (haber olarak) geldi...”*

Abdurrahman'ın ilerleyişini durdurmak için Yusuf el-Fihri, Kurtuba'dan yola çıkmıştır. Tuleytula ve Mürsiye şehirlerinden büyük bir ordu toplamıştır. Vâdilkebîr (Guadalquivir) nehrinin sağ tarafından İşbiliye'ye doğru harekete geçmiş ve el-Musâre'ye ulaşmıştır. Bu sırada, Abdurrahman'ın yanında yaklaşık 2 bin Emevî mevâlisi ve Yemenlilerden oluşan bir ordu vardı (11 Mayıs 756).³⁵¹ Vâdilkebîr nehrinin sol tarafından Kurtuba yakınlarındaki bir köye ulaşan Abdurrahman, burada karargahını kurmuştur. Sözkonusu nehir iki tarafı ayırmaktadır. İki taraf arasında barış görüşmeleri için elçiler gelip gitmeye başlamıştır. Fakat, Abdurrahman savaş için kesin kararını vermiş bulunmaktaydı. Dolayısıyla, bu görüşmelerden sonuç alınamayacaktır.

Yusuf, bir ara, Abdurrahman'ın barış konusunda çok gönüllü olduğunu düşünerek, savaş hazırlıklarından ziyade, develeri kestirip askerlere ziyafet çekmiştir. Fakat, Abdurrahman ise, bu arada savaş için son hazırlıklarını tamamlamakla meşgul olmuştur.³⁵²

³⁴⁹ İbn İzârî, II, 45; İmamüddin, s.74; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 114.

³⁵⁰ El-Makkari, I, 328.

³⁵¹ İbn İzârî, II, 46; Kennedy, s.47.

³⁵² İbn İzârî, II, 46; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 115.

Savaştan önce sancağının bulunmadığı anlaşılınca, bu sırada, İşbiliye valisi olan Yemenli Ebû Sabbâh el-Yahsûbî, bir mızrağın ucuna yeşil renkli bir sarık bezi sıkıştırarak bir bayrak oluşturmuştur. Böylece, Emevî Hilafetinin sancağı ilk olarak ortaya çıkmıştır.³⁵³

Abdurrahman, gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra, son 6 yıldır kıtlığın pençesinde bulunan Kurtuba'yı yağmalamakla tehdit etmiştir. Her iki orduda da yiyecek kıtlığı yaşanıyordu. Dolayısıyla, Abdurrahman'ın hızlıca harekete geçmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Abdurrahman daha fazla beklemeden yağmurlar sebebiyle debisi artmış olan Vadii Kebir nehrini geçmiş ve Yusuf'un kuvvetlerine saldırmıştır (9 Zilhicce 138/14 Mayıs 756). Savaş cephesinde Abdurrahman, kendi taraftarlarından bazılarının korkuya kapılarak kendisini terk edeceklerini sezince, Ebû's-Sabbâh'a ait yaşlı bir katır ile atının değiştirilmesini emretti.³⁵⁴ Bu sırada Alâi b. Cabir el-Ukayli, Sumeyl'in yanına giderek, bu savaşın hangi anlama geldiğini kendisine ifade etmiştir:

“Ey Ebû Cevşen, Allah'tan kork. Vallahi bu bugünü, Merc-i Rahit gününe benzetiyorum. O günün utancı üzerimizde bugüne kadar kaldı. Emeviler ve Fihriler ile Kays ve Yemenliler arasındaki mesele (bu güne kadar ulaştı)....Şüphesiz ki idare bizimdir...”³⁵⁵

Abdurrahman'ın süvarileri karşısında Yusuf'un ordusu ağır bir darbe aldı. Çıkan kargaşa ortamında piyade askerleri de kendi süvarilerinin atlarının ayakları altında çiğnendi. Ciddi bir hezimete uğrayan Yusuf el-Fihrî, Kurtuba'ya çekilip savunmaya teşebbüs ettiyse de başarılı olmadı ve Kurtuba yakınlarındaki bir dağa çekildi. Bu arada Kurtuba'ya giren Abdurrahman, Kurtuba sarayına gelerek oraya yerleşti. Şehri yağmalamakta olan askerlerine durmalarını emretti ve halktan alınmış olan malların iadesini istedi. Ertesi gün ise, kendisine emir olarak biat edildi.³⁵⁶

Endülüs'ün yüzyıllar boyunca kaderini belirleyen bu savaştan sonra, Yusuf'un oğlu Abdurrahman ve bazı önemli kimseler esir olarak ele geçirilmiştir. Yusuf'un haremine dokunulmamış ve onun kızı Abdurrahman'a Hure isimli bir cariye hediye etmiştir.³⁵⁷

Kurtuba yakınlarındaki bir dağa sığınmış olan Yusuf el-Fihrî, kısa bir süre sonra buradan ayrılarak Tuleytula'ya gitmiştir. Burada kuvvet toplamaya başlayan Yusuf'a, Sumeyl de adamlarıyla birlikte gelip katılmıştır. Bu bölgedeki Mudarlıların da katılmasıyla birlikte,

³⁵³ Hitti, II, 797.

³⁵⁴ Hitti, II, 797.

³⁵⁵ İbn İzârî, II, 47.

³⁵⁶ İbn İzârî, II, 47; el-Haccî, s.283.

³⁵⁷ İmamüddin, s.75; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, 115.

ciddi bir güç olmaya başlamıştır. Yusuf ve Sumeyl'in hedefi Kurtuba'yı yeniden ele geçirmektir.

Yusuf, yeterli askeri güce ulaştıktan sonra önce Jean taraflarına daha sonra da Elvira'ya doğru ilerlemeye başladı. Elvira valisi Cabir, Yusuf'un gelmekte olduğunu duyunca dağlara çekildi. Bu şehirdeki Kayşlıların da Yusuf'a katılmasıyla birlikte gücü daha da artmıştır. Bu durumu haber alan Abdurrahman b. Muaviye, daha önce Yusuf'un sekreterliğini yapmış olan Umeyye b. Zeyyad'ı bu kez kendi sekreterliğine, Ubeydullah b. Osman'ı ise, Kurtuba'ya vekil bıraktından sonra Yusuf ve Sumeyl'e karşı harekete geçmiştir (139/757).³⁵⁸

Yusuf, Kurtuba'daki adamlarından Abdurrahman'ın şehri terk ettiğini haber alınca, oğlunu Kurtuba'ya göndererek, şehri istilâ etmesini istemiştir. Yusuf'un oğlu şehri ele geçirmiş ve Büyük Cami'nin minaresine saklanmakta olan Ebû Osman'ı yakalayıp Elvira'ya geri dönmüştür. Bu gelişmelerden Abdurrahman'ın haberi olmamıştı.

Abdurrahman, Elvira'nın köylerinden biri olan Ermele'ye (Gırnatâ) ulaştıktan sonra, Yusuf ve Sumeyl'e elçiler göndererek teslim olmalarını istedi. Onlar da kendileri ve beraberindekilerin can ve mal emniyetlerinin sağlanması karşılığında anlaşma yapabileceklerini ona iletiler. Abdurrahman bu teklifi kabul etti ve taraflar arasında anlaşma imzalandı (140/758). Anlaşma maddeleri arasında, Yusuf'un Ubeydullah b. Osman'ı serbest bırakması, Ebû Zeyd künyeli Abdurrahman ve Ebu'l-Esved künyeli Muhammed isimli oğullarını rehin vermesi ve bunlara karşı da Abdurrahman'ın Yusuf'un elçisi olarak kendisine gönderilen ve hapse atılan Halid b. Zeyd'in serbest bırakılması da vardı. Ayrıca, Yusuf ve Sumeyl'in mallarına dokulmayacak ve onların Kurtuba'da oturmalarına izin verilecekti. Fakat, bu durum, uzun süre Endülüs'te iktidarda kalmış olan Yusuf el-Fihri'ye ağır gelmiş, Abdurrahman'ın Yemen kabilelerinin desteğiyle Endülüs'ü ele geçirmesini hazmedemeyen diğer bazı kabilelerin tahrikleriyle anlaşmayı bozmuştur. İki yıldan fazla süren anlaşma dönemi Yusuf'un Kurtuba'yı terk edip Mâride'ye gitmesi ile son bulmuştur.³⁵⁹

Anlaşmanın bozulmasından sonra Yusuf, Mâride'ye kaçmış, Sumeyl ve onun iki oğlu ise, tutuklanıp hapse konulmuştur. Yusuf'un etrafında Berberî ve diğer insanlardan 20 bin kişi toplanmıştı. İki taraf arasındaki çarpışmaların sonuncusu Loxa'da olmuştur (141/758). Burada Yusuf, İşbiliye valisi Abdülmelik b. Ömer el-Mervânî tarafından hezimete uğratılmıştır. Yusuf'un askerlerinin çoğu öldürüldüğü gibi kendisi de ağır yaralı olarak kurtulmuştur. Bir

³⁵⁸ İmamüddin, s.76; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV,114.

³⁵⁹ İbn İzârî, II, 48; el-Makkari, I, 329; Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 148.

sonraki yıl ise, düşmanlarından biri olan Abdullah b. Amr el-Ensârî tarafından Kurtuba yakınlarında katledilmiştir. Kesilen başı emir Abdurrahman'a getirilmiştir. Abdurrahman, kesilen başın Kurtuba köprüsüne asılmasını emretmiştir. Rehin tutulan oğlunun da öldürülmesini emretmiş ve kesilen başının babasının başı yanında sergilenmesini istemiştir.³⁶⁰ Sumeyl ise önce hapse atılmış, daha sonra da zehirlenerek öldürülmüştür. Yusuf'un oğlu Muhammed ise, kendisini kör bir adam kılığına sokarak kaçmayı başarmıştır.³⁶¹

Abdurrahman, Yusuf el-Fihri'yi devre dışı bırakılmasından sonra, aynı yıl sona ermeden Endülüs Müslümanlarının sultanı oldu. Yaklaşık 300 yıl sürecek olan Kurtuba merkezli Endülüs Emevi Devleti'ni kurdu.³⁶²

Fihriiler, Endülüs'te Emevîlerin doğmakta olan ve devletleşme yolunda büyüyen gücüne karşı çıkabilecek tek aileydi. Bunun farkında olan Abdurrahman, Berberîlerden fazlasıyla destek gören bu ailenin gücünü kırmak için 7 yıl beklemek zorunda kalmıştır. Fihriiler'in Tuleytula'daki güçlerini kırmak için en güvendiği iki komutanı Bedr ve Temmâmı 764 yılında oraya göndererek Hişam b. Urve el-Fihri'nin elindeki şehri almış, Hişam'ı infaz ettirmiştir. Yine, Slav olarak çağrılan ve ülkenin doğusuna gelip burada Berberî destekçilerinden biri tarafından öldürülen Abdurrahman b. Habib el-Fihri'nin iktidara karşı faaliyetleri yarım kalmıştır (778-779). Fihriilerin bir diğer isyan girişimi ise, Yusuf el-Fihri'ni oğlu Muhammed'in Tuleytula bölgesinde bir ordu kurup isyan etmesiyle gerçekleşti. Fakat bu isyan da bastırıldı ve Muhammed yakalanarak öldürüldü. Abdurrahman isyana destek verdikleri için bu bölgedeki Nafza Berberîlerini cezalandırdı.³⁶³

³⁶⁰ İbn İzârî, II, 49.

³⁶¹ İbn İzârî, II, 50; İmamüddin, s.76-77; Doğuştan, s.115-116; Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, I, 148.

³⁶² Lane-Poole, s.63.

³⁶³ İbn İzârî, II, 50; Kennedy, s.50.

SONUÇ

İslam fetihlerinin Atlas Oktanusu'na kadar ulaşmasından sonra, Müslüman fatihler, yeryüzünde hakkı hakim kılma politikalarının devamı olarak, yeni ve uygun fetih alanlarına yönelme arayışına girmiştir. Bu arayışın en önemli amaçlarından biri de İstanbul'u ele geçirme idi. Şam merkezli Emevî Devleti'nin, Kuzey Afrika genel valisi olan Musa b. Nusayr, gönderilen donanmalarla bir türlü alınamayan Bizans'ın başkenti İstanbul'u, Avrupa'yı batıdan geçerek Balkanlar üzerinden fethetmeyi düşünmüştür. Bu amaç için İberik Yarımadası'nın ele geçirilmesi öncelikli stratejik hedefi olmuştur. 711 yılında azatlı kölesi Târik b. Ziyâd komutasında atılan ilk adımlarla İberik Yarımadası'nın neredeyse tamamı fethedilmiştir.

İberik Yarımadası'nın ele geçirilmesi, Avrupa ve İslâm tarihinde yepyeni bir tarihsel süreci başlatmıştır. Müslümanlar, kendi tarihsel coğrafyaları olarak anılacak olan Akdeniz'in güneyinin yanında ilk kez ciddi anlamda, bu denizin kuzeyinde yer alan başka bir coğrafyada at koşturmaya ve yerleşmeye başlamışlardır. Dolayısıyla, kıta Avrupası'nın tarih yazımında önemli aktörler haline gelmişlerdir. Müslümanların tarihi süreçleri içerisinde ise, İberik Yarımadası, yeni bir anlayışın ve yaşam şeklinin teşekkül ettiği bir coğrafya olmuştur.

Müslümanların kısa süreli (3 yıl kadar) fetih harekâtından sonra, İberik Yarımadası (Endülüs) toprakları, Şam halifeleri tarafından atanan valilerce yönetilmiştir. Bu dönem, Endülüs İslâm devletinin inşâ ve kurumsallaşma dönemi olarak görülebilir. Bu dönemde Müslümanlar bir taraftan bu yeni coğrafyanın sosyo-kültürel ve dini yapısına uygun bir yönetim biçimi ortaya koymaya çalışırken, diğer taraftan fetih hareketlerine hız kesmeden

devam etmiştir. Bu dönemde, tarım alanında ve ekonomik alanda birçok yenilik yapılmıştır. İslâm parası bu dönemde basılmış, Kurtuba'nın köprüsü bu dönemde yapılmıştır.

İlk vali Abdülaziz b. Musa ile başlayan bu dönem, Müslümanların etnik ve mezhebî farklılıklarını bırakmak istememeleri veya bu unsurları siyasi amaçlarına alet etmeleri sebebiyle çalkantılı geçmiştir. Arap-Berberî anlaşmazlığı, Kaysî-Yemenî çekişmesi, bu dönemde yapılan atılımları gölgelemiş ve 40 yıllık dönemde yaklaşık 20 valilinin değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, dahilî çekişmeler içe kapanmayı ve düşmanın güçlenmesini sağlayan en önemli unsur olmuştur.

Müslümanların kendi aralarında çekişmeleri ve rekabetleri, İberik Yarımadası'nın kuzeyindeki dağlık alanlara sığınmış olan ve Vizigot kraliyet ailesine mensup oldukları belirtilen kadın ve erkeklerden oluşan küçük bir grubun toparlanmasına ve kuvvet kazanmasına neden olmuştur. İspanyol kaynaklarında Peloya olarak ismi zikredilen bir kişi etrafında toplanan İspanyollar, Müslümanlar'a karşı ilk başarılarını Covadonya muharebesinde elde etmiştir (m.718). Bu başarı, daha sonraları İspanyol araştırmacılar tarafından Endülüs'ün Müslümanlardan geri alınması sürecini ifade etmek için kullanılan ve Reconquista olarak kavramsallaştırılan hareketin başlangıcı kabul edilmiştir. Valilerin işin başında önemsemedikleri kuzeydeki bu oluşum, bir süre sonra devletleşme süreçlerini tamamlayarak, Müslüman İspanya'nın karşısına etkin bir güç olarak çıkmıştır. Kuzeyde beliren ilk Hıristiyan krallık Asturia krallığı olmuştur (m.722). Hıristiyanların gün geçtikçe kuvvet kazanmaları, valilerin politik ve askerî öngörüsüzlükleriyle doğru orantılı olmuştur.

Valiler döneminin en önemli gelişmelerinden biri de, Müslümanların Pirene dağlarını aşp, Fransa'nın iç kesimlerine doğru akınlar yapmalarındır. Kaynaklarımızda fetih öncesi tasarlanmış bir düşünce olarak yer alan İstanbul'un Batı Avrupa üzerinden ele geçirilme düşüncesinin ilk adımları bu dönemde atılmıştır; Endülüs valisi Abdurrahman el-Ğafikî'nin komutasındaki İslâm ordusu, daha sonraları papa tarafından aziz ilan edilecek olan Şarl Martel tarafından Poitiers yakınlarında hezimete uğratılmıştır. İslâm kaynaklarının kısa bir şekilde değindiği ve Belâtüşşühedâ olarak isimlendirilen savaş, Avrupa'nın kaderini şekillendirdiğine dair yorumların nedeni olmuştur. Bu yorumlara göre, Avrupalı olmak ya da Avrupalılık kimliği ilk kez bu savaşla şekillenmiştir. Müslümanların bu savaşı kaybetmesi, Frank topraklarındaki ilerleyişlerini yavaşlatmış, bir süre sonra da durdurmuştur. Fakat Müslümanlar, Fransa'nın güneyindeki Septimania bölgesinde onyıllar boyunca kalmaya devam etmiştir.

Arap-Berberî, Belediyûn-Şamiyyûn rekabeti ve çatışması, başkent Şam'ın ve Kuzey Afrika genel valisinin Endülüs'teki siyasî atmosfere müdahalesine yol açmıştır. Çoğu zaman Şam'daki halifenin onayı ile atanan valiler, zaman zaman da Kuzey Afrika Emevî valisi tarafından tayin edilmiştir. Endülüs valisinin meşruiyeti, sözkonusu iki gücün onayı ile mümkün olmuştur. Bu durum, dışa açık ve etkilenmeye müsait bir siyasî atmosferin doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, siyasî istikrar bir türlü sağlanamamıştır.

Güçlü karakterlerin, güçlü yönetimler kurdukları bir dönemde, Endülüs coğrafyasının istikrardan yoksun olması, Abbasiler tarafından ortadan kaldırılan Emevîler hanedanından Abdurrahman b. Muaviye'nin yıllar süren kaçıışından sonra eline önemli bir fırsat vermiştir. Abdurrahman, Abbasilerden saklanarak geçirdiği 5 yıl süren macerasından sonra Endülüs'e geçmiş ve dönemin valisi Yusuf el-Fihri'yi iktidardan indirerek Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur (m.756). Bu tarihten sonra, Endülüs'te valiler dönemi sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Müellifi meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, Tahk.: İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut 1989.

Ağırakça, Ahmet, “Ahbâr Mecmû'a”, *DİA*, I, 489-490.

Âl-i Ali, Nurettin, *Endülüs Tarihi*, Çev.: Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.

Atçeken, İsmail Hakkı, “Târik b. Ziyâd” *DİA*, XXXX, 24-25.

Atçeken, “İsmail Hakkı, İslâm Tarihinde Birarada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saâdet ve Endülüs Örneği)”, *İstem*, Sayı: 14, 2009, s.41-59.

El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev.: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı, Ankara 1987.

Ceran, İsmail, “Sebte”, *DİA*, XXXVI, 258-260.

Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain, Translate: Kenneth Baxter Wolf, Second Edition, Liverpool University Press, Liverpool 2011.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1988.

Dozy, Reinhart, *Spanish Islam (A History of the Moslems in Spain)*, London 1913.

Fayda, Mustafa, “Fütûhu'l-Büldân”, *DİA*, XIII, 258-259.

Fayda, Mustafa, “Belâzurî”, *DİA*, V, 392-393.

Ferruh, Ömer, *el-Arab ve'l-İslâm fi'l- Havdi'l-Ğarbî mine'l-Bahri'l-Ebyâdi'l-Mütevassıt min Fethi'l-Mağrib ve Fethi'l-Endelüs İlâ Âhari Asri'l-Vulât*, Menşûrâti'l-Mektebi't-Ticârî, Beyrut 1959.

- Franco-Sánchez, Francisco, “El tratado de Teodomiro en su contexto histórico y paleográfico”, *eHumanista/IVITRA* 5 (2014), p.312-348.
- Gibbon, Edward, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, (<https://www.gutenberg.org/files/25717/25717-h/25717-h.htm#linknote-52.30>).
- González Muñoz, Fernando, “Un perfil para el autor de la Crónica Mozárabe de 754”, *Collectanea Christiana Orientalia* 15 (2018), p. 31-38.
- Haccî, Abdurrahman Ali, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülü's Tarihi*, Çev.: Kadir Kınar, Harf Yayınları, İstanbul 2017.
- Harekât, İbrahim, “Mağrib”, *DİA*, XXVII, 314-318.
- Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev.: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 1995.
- İmamüddin, S. Muhammed, *Endülü's Siyasi Tarihi*, Çev.: Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990.
- İnân, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1997.
- İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, Nşr.: G. S. Colin–E. Lévi-Provençal, İkinci Baskı, Beyrut 1980.
- Günel, Fuat, “İbnü'l-Kütıyye”, *DİA*, XXI, 117-118.
- Kennedy, Hugh, *Endülü's, Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, Çev.: Ayşenur Demir, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.
- Koşdaş ve Arslan, Yaşar Emrah, İhsan, “Endülü's Valiler Dönemi'nde Berberî İsyanları”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, July 2021/2, 20:187-212.
- İbnü'l-Kütıyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Nşr.: İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut 1989.
- Lane-Poole, Stanley, *The Moors in Spain*, T.Fisher Unwin, London 1887.
- Lewis, Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev.: İhsan Durdu, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2000.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, Tahk.: İhsan Abbas, Beyrut 1988.
- Mantran, Robert, *İslamın Yayılış Tarihi*, Çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s.112.
- El-Merrâküşî, Abdülvâhid b. Ali, *el-Mu'cib fi telhîşi ahbâri'l-Mağrib*, Brill 1881.
- Munis, Hüseyin, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrîkîyye ve'l-Endelüs*, Matbaatü Camiatü Fuâdü'l-Evvel, 1948.
- Munis, Hüseyin, *Fecru'l-Endelüs*, Beyrut 2002.

O'Shea, Stephan, *İnanç Denizi, Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hıristiyanlık*, Çev.: Egemen Demircioğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Özaydın, “Belâtüşşühedâ”, *DİA*, 391-392.

Özaydın, Abdülkerim, “Abdülvâhid el-Merrâküşî”, *DİA*, I, 278.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, *DİA*, XI, 211-225.

Özdemir, Mehmet, “İbn İzârî”, *DİA*, XX, 98-99.

Özdemir, Mehmet, “Makkarî”, *DİA*, XXVII, 445-446.

Özdemir, Mehmet, “Gayr-ı Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları, AÜ, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIII, s.203-238.

Rosique, Susana Rodríguez, “La época visigoda”, *biblioteca virtual universal*, s.1-11. (<https://www.biblioteca.org.ar/libros/155206.pdf>)

El-Ubûdî, Câsim, “Mûsâ b. Nusayr”, *DİA*, XXXI, 224-225.

El-Uzrî, Ahmed b. Ömer b. Enes, *Nusûs 'an' i-Endelüs*, thk.: Abdülaziz el-Ehvanî, Madrid 1965.

Simonet, D. Francisco Javier, *Historia de Mozárabes de España*, Real Academia de la Historia, Madrid 1903.

Thompson, E.A., *The Goths in Spain*, Oxford 1969.

Watt, W. Montgomery-Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, Çev.: Cumhur Ersin Adıgüzel ve Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Watt, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu Yayınları, Ankara 2013.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman I”, *DİA*, I, 147-150.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Berberîler”, *DİA*, V, 478-483.

Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Haz. Yasemin Ödük ve arkadaşları, Selis Yayınları, İstanbul 2005.

EK 1: Makkari'de Endülüs'teki valilerin ismi şu sırasıyla şu şekilde yer almaktadır:

1. Abdülaziz b. Mûsâ b. Nusayr (Başkent İşbîliye)
2. Eyyüp b. Habib b. El-Lahmî (Kurtuba) (Bu tarihten sonra Kurtuba başkent olmuştur).
3. El-Hurr b. Abdurrahman es-Sekafî
4. Semh b. Malik el-Havlanî
5. Abdurrahman b. Abdullah b. El-Ğafikî
6. Anbese b. Süheym b. El-Kelbî
7. Uzretü b. Abdullah el-Fihri
8. Yahya b. Seleme el-Kelbî
9. Osman b. Ebî Nis'a el-Has'amî
10. Huzeyfe b. El-Ahvas el-Kaysî
11. Heysem b. 'Adavî el-Kelâbî
12. Muhammed b. Abdullah Eşca'î
13. Abdülmelik b. Katan el-Fihri
14. Belc b. Bişr b. İyad el-Kuşeyri
15. Salebe b. Selâm el-Amilî
16. Ebü'l-Hattâr Husam b. Dırar el-Kelbî
17. Sevâbe b. Selam el-Cüzâmî
18. Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri

Tarik ve Mûsâ b. Nusayr'ı da ilave edersek 20 vali gelmiştir.

Kaynak: Makkari, I, 298-299; el-Haccî, s.270-274.

ÖZGEÇMİŞ

Gaziantep'in Nizip ilçesinde doğan Pakize BİLGİN, ilköğrenimini Dutlu köyünde, Orta ve Lise öğrenimini Nizip İmam Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. 2014'te Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan Bilgin, 2015 tarihinden itibaren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yapmaktadır. Bilgin evli ve dört çocuk annesidir.

